

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

**The Motto of Our University
(SEWA)**

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

SELF-INSTRUCTIONAL STUDY MATERIAL FOR JGND PSOU

ALL COPYRIGHTS WITH JGND PSOU, PATIALA

**JAGAT GURU NANAK DEV
PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS

POLITICAL SCIENCE

SEMESTER IV

BAB32404: INDIAN POLITICAL SYSTEM – II

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

WEBSITE: www.psou.ac.in

The Study Material has been prepared exclusively under the guidance of Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala, as per the syllabi prepared by Committee of experts and approved by the Academic Council.

The University reserves all the copyrights of the study material. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form.

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

DR. SUKHPAL KAUR

ASSISTANT PROFESSOR IN POLITICAL SCIENCE

JGND PSOU, PATIALA

LIST OF CONSULTANTS/ CONTRIBUTORS

1. Dr. Shveta Dhaliwal
2. Dr. Sukhdeep Kaur
3. Dr. Kiranjeet Kaur
4. Dr. Amandeep Kaur
5. Prof. Navneet Kaur

**JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY,
PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

PREFACE

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala was established in December 2019 by Act 19 of the Legislature of State of Punjab. It is the first and only Open University of the State, entrusted with the responsibility of making higher education accessible to all, especially to those sections of society who do not have the means, time or opportunity to pursue regular education.

In keeping with the nature of an Open University, this University provides a flexible education system to suit every need. The time given to complete a programme is double the duration of a regular mode programme. Well-designed study material has been prepared in consultation with experts in their respective fields.

The University offers programmes which have been designed to provide relevant, skill-based and employability-enhancing education. The study material provided in this booklet is self-instructional, with self-assessment exercises, and recommendations for further readings. The syllabus has been divided in sections, and provided as units for simplification.

The University has a network of 99 Learner Support Centres/Study Centres, to enable students to make use of reading facilities, and for curriculum-based counseling and practicals. We, at the University, welcome you to be a part of this institution of knowledge.

Prof. G.S. Batra
Dean Academic Affairs

BACHELOR OF ARTS
POLITICAL SCIENCE
SEMESTER – IV
BAB32404T: INDIAN POLITICAL SYSTEM II

MAX. MARKS: 100
INTERNAL MAR: 30
PASS: 40%
EXTERNAL: 70
Credits: 6

Objective:

This course aims to introduce the students to the basic concepts and themes of the discipline of political science. It will provide an overview about political science and theory and State and its sovereignty.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES:

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

1. Governor: Appointment, Powers, Position and its Changing Role.
2. State Legislature: Composition, Powers and its Changing Role.
3. Chief Minister and State Council of Ministers: Appointment, Powers, Position and Changing Role
4. State Judiciary: Composition, Powers and Functions of the High Court.
5. The Election Commission: Composition, Powers, Evaluation and Electoral Reforms in India.

SECTION – B

1. Party System in India: Its Features; Organization and Ideology of Indian National Congress, BJP, BSP, SAD, DMK and TMC.
2. Panchayati Raj Institutions: Composition, Powers, Functions with special reference to 73rd Amendment
3. Role of Religion and Caste in Indian Politics.
4. Role of Gender and Regionalism in Indian Politics.
5. Emerging Trends in Indian Politics.

Recommended Readings:

1. G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford, Oxford University Press, 1966
2. G. Austin: Working of a Democratic Constitution: The Indian Experience, Delhi, Oxford University Press, 2000
3. D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
4. C.P. Bhambari: The Indian State fifty years, New Delhi, Sipra, 1997
5. P. Brass: Politics of India since Independence, Cambridge University Press, 2003
6. P. Brass: Ethnic Groups and the State, London, Croom Helm, 1995
7. P. Brass: Language, Religion and Politics in North India, London, Cambridge University Press, 1974
8. B.L. Fadia: State Politics in India, Vol. II, New Delhi, Radint Publisher, 1984
9. R. Kothari: State against Democracy: In Search of Human Governance, Delhi, Ajantha, 1988
10. R. Kothari: Politics in India, New Delhi, Orient Longman, 1970

11. R. Kothari: Party System and Election Studies, Bombay, Asia Publishing House, 1967
12. R. Kothari (ed.): Caste in Indian Politics, New Delhi, Orient Longman, Reprint, 2004
13. M.V. Pylee: Constituional Government in India, Bombay, Asia Publishing House, 1977
14. M.V. Pylee: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Vikas 1998
15. S.P. Verma and C.P. Bhambari (eds): Election and Political Consciousness in India, Meerut, Meenakshi Parkashan, 1967
16. S.S. Nanda: Indian Political System (English, Hindi and Punjabi)
17. N.K. Jha: India's Foreign Policy in Emerging World, Sonic Asian Publications, New Delhi, 2000.
18. M.S. Rajan: Non-Alignment and Non-Alignment Movement in the present World, Order, Konark, Delhi, 1994.
19. Iqbal Narain (ed): State Politics in India, Meerut, Meenakshi Parkashan, 1967.
20. Nirja Gopal Jayal: Politics in India, New Delhi, OUP, 2010.
21. Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill India, 2016.

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BAB32404T: INDIAN POLITICAL SYSTEM II

SEMESTER – IV

COURSE COORDINATOR- DR. SUKHPAL KAUR

Table of Contents

SECTION A

Sr. No.	UNIT NAME
Unit 1	Governor: Appointment, Powers, Position and its Changing Role.
Unit 2	State Legislature: Composition Powers and its Changing Role
Unit 3	Chief Minister and State Council of Ministers: Appointment, Powers, Position and Changing Role
Unit 4	State Judiciary: Composition, Powers and Functions of the High Court.
Unit 5	Election Commission: Composition, Powers, Evaluation and Electoral Reforms in India.

SECTION B

Unit 6	Party System in India: Its Features; Organization and Ideology of Indian National Congress, BJP, BSP, SAD, DMK and TMC.
Unit 7	Panchayati Raj Institutions: Composition, Powers, Functions with special reference to 73rd Amendment
Unit 8	Role of Religion and Caste in Indian Politics.
Unit 9	Role of Gender and Regionalism in Indian Politics.
Unit 10	Emerging Trends in Indian Politics.

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 1 GOVERNOR: APPOINTMENT, POWERS, POSITION AND ITS CHANGING ROLE

STRUCTURE

1.0: Learning Objectives

Key Words

Introduction

Appointment of the Governor

Qualifications

Conditions of the Governor's Office

Official residence, emoluments and allowances

Oath

Tenure and Removal

Powers of the Governor

Legislative Powers

Executive Powers

Financial Powers

Pardoning Power

Ordinance making Power

Judicial review of Ordinance Making Powers

Check Your Progress I

Position of the Governor and its changing role

1.5.1 Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES

After the completion of this unit, you will be able to:

- Learn about the appointment and removal process of the Governor
- Understand the powers of the Governor
- Learn about the constantly evolving position of the Governor

KEY WORDS: Governor, power, Constitution, Executive

INTRODUCTION

The Government in a state functions in quite a similar way to that of the Central Government. The executive head is also the constitutional head, which acts on aid and advice of Council of Ministers. As this Council of Ministers is headed by the Chief Minister on the state level, similarly, the constitutional head of the state government is the Governor. Article 153 of the Constitution of India has created the office of the Governor, where each state shall have one. The proviso to Article 153 states that one person can be the governor of two or more states. Such person shall exercise the executive power either directly or through an office subordinate to him, according to Article 154.

APPOINTMENT OF A GOVERNOR

According to Article 155, the President of India appoints the Governor of a state. He is elected by neither a direct nor an indirect vote, but by a special electoral college as is done in case of election of the President. Therefore, he is a nominee of the Central Government.

In the case of *Hargovind v. Raghukul*¹, it has been held that the office of the Governor of a State is not an employment under the Government of India and it does not come within the prohibition of clause (d) of Article 319 and therefore, a member of the State Public Service Commission can be appointed as the Governor. The office of Governor is an independent office and is not under the control or subordinate to the Government of India.

QUALIFICATIONS: As per Article 157 of the Indian Constitution, a person to be eligible to be appointed as a Governor must be (a) a citizen of India, and (b) must have completed the age of 35 years.

CONDITIONS OF THE GOVERNOR'S OFFICE:

The Governor cannot be a member of either house of the Parliament or of a house of Legislature of any state. If a member of either house of the Parliament or of a house of Legislature is appointed as the Governor, such person shall be deemed to have

¹AIR 1979 SC 1109

vacated his seat in the concerned house on the date on which he enters upon his office as Governor, according to Article 158(1). Article 158(2) states that the Governor cannot hold any other office of profit.

OFFICIAL RESIDENCE, EMOLUMENTS AND ALLOWANCES:

The Governor is entitled to rent-free use to his official residence. He shall also be entitled to such emoluments, allowances and privileges as may be determined by Parliament by law and until provision in that regard is made, such emoluments and privileges are specified in the second schedule, according to Article 158(3). As per the Governors (Emoluments, Allowances and Privileges) Act, 1982 which was amended by the Finance Act, 2018, the emolument to be paid to every governor shall be fixed at Rs. 3,50,000 per month w.e.f. 1st January, 2016. Where the same person is appointed as the Governor of two or more states, the emoluments and allowances payable to the Governor shall be allocated among the states in such proportion as the President may by order determine and the same is stated in Article 158 (3- A). According to Article 158(4), the emoluments and allowances of the Governor cannot be reduced during his term of the office.

OATH:

The Governor, before entering upon his office, is required to take an oath affirmation in the presence of the Chief Justice of the High Court or if he is not present, in the presence of the senior most Judge of the High Court, according to Article 159.

TENURE AND REMOVAL:

Article 156 of the Constitution says that the Governor shall hold office during the pleasure of the President. Subject to this rule, the tenure of the office of the governor is fixed for five years from the date on which he enters upon his office. He may be removed from his office at any time by the President. The Governor may, however, resign from his office by writing to the President. The five-year term provided for the Governor under Art. 156(3) is subject to exercise of pleasure by the President of India under Article 156(1).

POWERS OF THE GOVERNOR

LEGISLATIVE POWERS: -

The Governor can summon both the houses and either house of the legislature of the State to meet at such time and place as he thinks fit. However, six months must not lapse between the last sitting in one session and the first in the next session. According to Article 174 (1) & (2), he may prorogue both houses and either house or dissolve the Legislative Assembly. He also has the right to address the State Legislature. He has the right to reserve certain bills for the assent of the President, as

per Art. 200. Article 171 states that he can nominate up to 1/6th of the members of the Legislative Council.

EXECUTIVE POWERS:

The Governor may exercise the executive power vested in him directly or through officers subordinate to him, as per Article 154 of the Constitution of India. All executive actions of the Government of a state shall be expressed to be taken in the name of the Governor. Orders and instruments, made and executed in the name of the governor, shall be authenticated in the manner specified in the rules made by the Governor. Such authenticated order or instrument cannot be questioned on the basis that it was not made or executed by the Governor. These provisions have been stipulated in Article 166(1) & (2). Under Article 166(3), the Governor is authorised to create rules for convenient transaction of the business of the Government of the State and for its allocation among Ministers.

In *Ram Jawaya Kapur v. State of Punjab*², it was held by the Supreme Court that the President and the Governors are only constitutional heads and the real executive powers are vested in the Council of Ministers. In *Shamsher Singh v. State of Punjab*³, the Apex Court held that the President and the Governors are only constitutional heads and they exercise their powers and functions with the aid and advice of the Council of Ministers and not personally save in cases where the Governor is required by the Constitution to exercise his functions in his discretion. This point was reiterated in *State of Gujarat v. Mr. Justice R.A. Mehta*⁴ as well.

FINANCIAL POWERS: -

According to Article 207(1), a Money Bill cannot be introduced in the Legislative Assembly of the State without the recommendation of the Governor. Art. 203(3) states that no demand of grants can be made except on the recommendation of the Governor. As per Article 202, the Governor is required to cause the annual financial statement (or ‘Budget’) to be laid before the house(s).

PARDONING POWER-

According to Article 161, the Governor shall have the power to grant pardons, reprieves, respites or remissions of punishment or to suspend, remit or commute the sentence of any person convicted of any offence against any law relating to matter to which the executive power of the state extends, which is defined in Art. 162.

However, there are some differences in the Pardon powers granted to the President and to the Governors. The President can not only pardon the convicts whom the

²AIR 1955 SC 549.

³AIR 1974 SC 2193.

⁴AIR 2013 SC 693

Governor can, but he can pardon two more classes of convicts: (a) where the sentence is a death sentence and (b) where the sentences have been inflicted by a Court Martial. The Governor does not have the power to pardon the above mentioned types of convicts, like the President does.

In *K.M. Nanavati v. State of Bombay*⁵, the petitioner was convicted of murder and was sentenced to for life by the Bombay High Court. The petitioner at that point of time was in naval custody, and soon after the judgment by the High Court, the petitioner made an application for leave to appeal to Supreme Court. On the same day the Governor issued an Order under Article 161 suspending the sentence subject to this that the accused shall remain in the Naval Jail till the disposal of his appeal by the Supreme Court. The warrant issued for the arrest of the accused was returned unserved. The question involved was: Should the accused surrender to his sentence as required by the rules of the Supreme Court under Order XXI, Rule 5 or should remain in naval custody pursuant to the order made by the Governor under Art. 161. The Court held that the power to suspend a sentence by the Governor under Art.161 was subject to the rules of the Supreme Court with respect to cases which were pending before it in appeal. The power of the Governor to suspend the sentence of a convict was bad in so much as it came in conflict with the rule of the Supreme Court which required the petitioner to surrender himself to his sentence.

It is open to the Governor to grant a full pardon at any time even during the pendency of the case in the Supreme Court in exercise of what is ordinarily called mercy jurisdiction. But the Governor cannot exercise his power of suspension of sentence for the period when the Supreme Court is seized of the case. The order of the Governor could only operate until the matter became *sub judice* in the Supreme Court and it did become so on filing of the petition for special leave to appeal. After the filing of such a petition and till the judicial process is over the power of the Governor cannot be exercised.

ORDINANCE MAKING POWER: -

Article 213 of the Constitution enables the Governor of a state to promulgate an ordinance if either House of state (or the legislative assembly, if a state only has one house) is not in session and –circumstances exist, which render it necessary for him to take immediate action. Every ordinance has to be laid before the legislative assembly, and ceases to exist six weeks from the end of the next sitting of the assembly. Ordinance-making power is not a new feature added to the Indian Constitution. Articles 42 and 43 of the Government of India Act, 1935, gave the same power to the Governor General. Members of the Constituent Assembly, having experience of abuse of such power, were understandably wary of including the same in the Constitution. Both Hriday Nath Kunzru and Professor K.T. Shah called for restricting the executive's power to promulgate ordinances through greater oversight by legislatures. They were, however, overruled by Dr B.R. Ambedkar, who stated that

⁵AIR 1961 SC 112

ordinance-making powers were necessary since existing law might be deficient to deal with a situation –which may suddenly and immediately arise. According to him, the only solution was to –...confer upon the President the power to promulgate a law which will enable the executive to deal with that particular situation because it cannot resort to the ordinary process of law... when the legislature was not in session.

It is clear that the framers of the Constitution envisaged ordinance-making powers only for unforeseen, sudden situations and where the executive required additional legal sanction to address the situation. The executive, however, decided to completely disregard this requirement of necessity for immediate action. According to data furnished in the Statistical Handbook of the Ministry of Parliamentary Affairs, more than 41 ordinances were promulgated during the term of the first Lok Sabha itself. Indeed, in the pre-Indira Gandhi period, that is, before 1966, more than 75 ordinances were passed by the Central government. The necessity of taking immediate action by promulgating ordinances has remained debatable at best through the years.

JUDICIAL REVIEW OF ORDINANCE MAKING POWERS

Courts have uniformly held, in varying formulations, that the power of the President and the Governors to issue ordinances is in the nature of an emergency power. In *A.K. Roy v. Union of India*⁶ and *R.C. Cooper v. Union of India*⁷ (*Bank nationalisation case*), the Supreme Court said that ordinance-making power was a legislative power given to the President and was not similar to the exercise of his executive powers. As such, ordinances are also –law under Article 13. Using the same reasoning, the Supreme Court reached damaging conclusions in *Venkata Reddy v. State of Andhra Pradesh*⁸ and *K. Nagaraj and Ors. v. State of Andhra Pradesh*⁹. In *Venkata Reddy*, the constitutional validity of the Andhra Pradesh Abolition of Posts of Part-time Village Officers Ordinance, 1984, was challenged. One of the grounds of challenge was that the ordinance was void on account of the lack of application of mind by the Governor. The court asked itself the question whether –the validity of an ordinance can be tested on grounds similar to those on which an executive or judicial action is tested. In answering the question it cited its earlier judgment in *K. Nagaraj* and held that since promulgating an ordinance was a legislative action, the grounds on which it could be challenged were the same as those on which laws made by Parliament could be challenged. The –motives of the legislature in passing a statute is beyond the scrutiny of courts.

That the motives of the legislature are not gone into when the validity of a law is considered is a settled principle in law. It is a settled principle because it is difficult to ascribe a single, clear motive for the enactment of a law to the entire legislative body. Members of the same legislature may support (or oppose) the enactment of a

⁶AIR 1982 SC 710.

⁷AIR 1970 SC 564.

⁸1985 AIR 724.

⁹(1985) 1 SCC 524.

law for different reasons. Therefore, courts refrain from scrutinising the motives of legislatures.

Ordinances are, however, framed by the executive, which is a single, unified entity. The President or the Governor (in the States) is the head of the executive who acts on the advice of the Council of Ministers when promulgating ordinances. Under our constitutional scheme the Council of Ministers shares collective responsibility. In addition, ordinances are only to be promulgated when it is –necessary to take immediate action. There is then no great difficulty in ascertaining the motives of the President or the Governor when an ordinance is promulgated to meet an immediate situation.

The Supreme Court has slowly been compelled to move in this direction as well. *D.C. Wadhwa v. State of Bihar*¹⁰ relates to the State of Bihar promulgating and re-promulgating ordinances on a –massive scale. Between 1967 and 1981, as many as 256 ordinances were promulgated and re-promulgated, and some of them continued in existence this way for up to 14 years. In pronouncing its judgment the Supreme Court departed from the above-mentioned precedent and went into the relevant governmental information preceding the promulgation and re-promulgation of these ordinances.

The power of review over ordinances was implicitly taken one step further in 1998 in the case of *Krishna Kumar Singh v. State of Bihar*¹¹, where the court struck down a number of ordinances, stating that no basis for the exercise of ordinance-making power had been shown. It stated explicitly: –There is also no explanation offered for promulgating one ordinance after another.

Though the sheer profligacy in ordinance-making compelled the Supreme Court to start performing some sort of judicial review, there is as of now no clarity on the nature and extent of judicial review over ordinance-making.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. Are Governors allowed to promulgate ordinances? If yes, which provision of the Constitution empowers them to do so?

.....
.....

2. What are the qualifications required to be a Governor?

.....
.....

POSITION OF THE GOVERNOR AND ITS CHANGING ROLE

As per Article 155 and Article 156 of the Constitution, a Governor of a state is an appointee of the President, and he or she holds office –during the pleasure of the President. If a Governor continues to enjoy the –pleasure of the President, he or she

¹⁰AIR 1987 SC 579.

¹¹ 2017 (2) SCJ 136.

can be in office for a term of five years. Because the President is bound to act on the aid and advice of the Council of Ministers under Article 74 of the Constitution, in effect it is the central government that appoints and removes the Governors. –Pleasure of the President merely refers to this will and wish of the central government.

In 2010, a constitutional bench of the Supreme Court interpreted these provisions and laid down some binding principles (*B.P. Singhal v. Union of India*¹²). In this case, the newly elected central government had removed the Governors of Uttar Pradesh, Gujarat, Haryana and Goa in July, 2004 after the 14th Lok Sabha election. When these removals were challenged, the Supreme Court held:

- The President, in effect the central government, has the power to remove a Governor at any time without giving him or her any reason, and without granting an opportunity to be heard.
- However, this power cannot be exercised in an arbitrary, capricious or unreasonable manner. The power of removing Governors should only be exercised in rare and exceptional circumstances for valid and compelling reasons.
- The mere reason that a Governor is at variance with the policies and ideologies of the central government, or that the central government has lost confidence in him or her, is not sufficient to remove a Governor. Thus, a change in central government cannot be a ground for removal of Governors, or to appoint more favourable persons to this post.
- A decision to remove a Governor can be challenged in a court of law. In such cases, first the petitioner will have to make a prima facie case of arbitrariness or bad faith on part of the central government. If a prima facie case is established, the court can require the central government to produce the materials on the basis of which the decision was made in order to verify the presence of compelling reasons.

In summary, this means that the central government enjoys the power to remove Governors of the different states, as long as it does not act arbitrarily, without reason, or in bad faith.

RECOMMENDATIONS OF VARIOUS COMMISSIONS:

- **The Sarkaria Commission (1988)** recommended that Governors must not be removed before completion of their five year tenure, except in rare and compelling circumstances. This was meant to provide Governors with a measure of security of tenure, so that they could carry out their duties without fear or favour. If such rare and compelling circumstances did exist, the Commission said that the procedure of removal must allow the Governors an opportunity to explain their conduct, and the central government must give fair consideration to such explanation. It was further recommended that Governors should be informed of the grounds of their removal.

¹²(2010) 6 SCC 331.

- **The Venkatachaliah Commission (2002)** similarly recommended that ordinarily Governors should be allowed to complete their five year term. If they have to be removed before completion of their term, the central government should do so only after consultation with the Chief Minister.
- **The Punchhi Commission (2010)** suggested that the phrase –during the pleasure of the President should be deleted from the Constitution, because a Governor should not be removed at the will of the central government; instead he or she should be removed only by a resolution of the state legislature.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. What were the recommendations of the Sarkaria Commission?

.....

2. Can a Governor serve his/her/their full term without the pleasure of the President?

.....

SUMMARY

In conclusion, the Governor's role in the state machinery has been continuously evolving. His powers, responsibilities and privileges continue to be redefined with the change in times. There is still a lot of work required to be done to improve the standards of the position, but the amendments already made indicate that checks and balances are being kept, so that the Governor's power does not step outside the bounds created by the Constitution of India.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Elaborate on the process for appointing and removing a Governor. Also explain his emoluments, tenure and qualifications.
2. What powers does a Governor have? Explain in detail.
3. How is the case of *K.M. Nanavati v. State of Bombay* relevant even today? Explain in brief.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. Elucidate the financial powers of the Governor.

2. Can Governor act on his own behest or is it unconstitutional to do so?
3. What is the procedure for removal of a Governor?
4. Is Pardoning power of the Governor subject to judicial review?

SUGGESTED READINGS

- J.N. Pandey, *Constitutional Law of India*, Central Law Agency, Allahabad, 2018.
- Constituent Assembly debates.
- M.P. Jain, *Indian Constitutional Law*, LexisNexis, 2018.

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 2: STATE LEGISLATURE: COMPOSITION, POWERS AND ITS CHANGING ROLE

STRUCTURE

Learning Objectives:

Key Words

Introduction

Legislative Assembly (Vidhan Sabha)

Membership of the State Legislature

Composition

2.3.3. Presiding Officer (The Speaker)

Legislative Council (Vidhan Parishad)

Composition

Chairman of the Legislative Council (Presiding Officer)

Check Your Progress I

2.5 Sessions of the State Legislature

Powers and Functions of the State Legislature

Position or Changing Role of State Legislature

Comparison of the two Houses of the State Legislature

Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES:

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand the composition of the State Legislature in India.
- Critically evaluate the Powers and Functions of State Legislature.

- Examine the mutual relations between Legislative Assembly and Legislative Council.
- Explain the position and changing role of state legislature.

2.1. KEY WORDS

Legislative assembly, Legislative Council, Legislative Procedure, Composition, Powers, Position

INTRODUCTION

The Constitution of India provides for a legislature in each State and entrusts it with the responsibility to make laws for the state. However, the composition of a state Legislature can be different in different states. It can be either bicameral or unicameral. Presently, only six states (Andhra Pradesh, Bihar, Telangana, Karnataka, Maharashtra and UP) have bicameral legislatures. Twenty-two States and Two Union Territories (Delhi and Puducherry) have uni -cameral Legislatures.

It is provided in Article-168(2), -Where there are two Houses of the Legislature of State, one shall be known as the legislative council (Vidhan Parishad) and other as Legislative Assembly (Vidhan Sabha) and where there is only one House of the State Legislature, it shall be known as the State Legislative Assembly.¶

LEGISLATIVE ASSEMBLY (VIDHAN SABHA)

There is a Legislative Assembly (Vidhan Sabha) in every State. It represents the people of State. The members of Vidhan Sabha are directly elected by people on the basis of universal adult franchise. They are directly elected by all adult citizens registered as voters in the State. All men and women who are 18 years of age and above are eligible to be included in the voters' List. They vote to elect the members of State Assembly. Members are elected from territorial constituencies. Every State is divided into as many (single member) constituencies as the number of members to be elected. As in case of Lok Sabha, certain number of seats is reserved for Scheduled Castes and in some States for Scheduled Tribes also. This depends on population of these weaker sections in the State.

MEMBERSHIP OF THE STATE

LEGISLATURE Qualification

In order to become a Member of Vidhan Sabha a person must:

Be a citizen of India;

Have attained the age of 25 years;

His/her name must be in voters' list;

Must not hold any office of profit i.e.;

Should not be a government servant.

COMPOSITION

The number of Vidhan Sabha members cannot be more than 500 and not less than 60. However, very small States have been allowed to have lesser number of members. Thus, Goa has only 40 members in its Assembly. Uttar Pradesh (is a big state even after creation of Uttaranchal from this state in 2002) has 403 seats in the Assembly. The Governor of the State has the power to nominate one member of Anglo-Indian community if this community is not adequately represented in the House. As in case of the Lok Sabha, some seats are reserved for the members of Scheduled Castes and Schedule Tribes. The tenure of Vidhan Sabha is five years, but the Governor can dissolve it before the completion of its term on the advice of Chief Minister. It may be dissolved by the President in case of constitutional emergency proclaimed under Article 356 of the Constitution. In case of proclamation of national emergency (under Article 352) the Parliament can extend the term of the Legislative Assemblies for a period not exceeding one year at a time.

2.3.3. PRESIDING OFFICER (THE SPEAKER)

The members of Vidhan Sabha elect their presiding officer. The Presiding officer is known as the Speaker. The Speaker presides over the meetings of the House and conducts its proceedings. He maintains order in the House, allows the member to ask questions and speak on the issues of public. He puts bills and other measures to vote and announces the result of voting. The Speaker does not ordinarily vote at the time of voting. However, he may exercise casting vote in case of a tie. The Deputy Speaker presides over the meeting during the absence of the Speaker. He is also elected by the Assembly from amongst its members. A tie means that equal numbers of members have voted in favour and against a bill or resolution. To break the tie, casting vote is exercised by the presiding officer of the Legislative Assembly.

LEGISLATIVE COUNCIL (VIDHAN PARISHAD)

Vidhan Parishad is the upper House of the State Legislature. It is not in existence in every State. Very few States have bicameral Legislature that means having two Houses. At present six states viz. Uttar Pradesh, Bihar, Karnataka, Maharashtra, Telangana and Andhra Pradesh have Vidhan Parishad while, remaining 22 States have one House, i.e. Vidhan Sabha. Legislative Councils are legacy of the British period. The Parliament can create Vidhan Parishad in a State where it does not exist, if the Legislative Assembly of the State passes a resolution to this effect by a majority of the total membership of the Assembly and by a majority of not less than two thirds of the members of the Assembly present and voting, and sends the resolution to the Parliament. Similarly, if a State has a Council and the Assembly wants it to be abolished, it may adopt a resolution by similar majority and send it to Parliament. In this situation Parliament resolves to abolish the concerned Legislative Council. Accordingly, Councils of Punjab, Tamil Nadu and West Bengal were abolished.

According to the Constitution, the total number of members in the Vidhan Parishad of a State should not exceed one-third of the total number of members of Vidhan Sabha but this number should not be less than 40.

QUALIFICATIONS

In order to be a member of the Legislative Council the person concerned should –

Be a citizen of India:

- Have attained the age of 30 years;
- Be a registered voter in the State;
- Not hold any office of profit.

COMPOSITION

The Vidhan Parishad is partly elected and partly nominated. Most of the members are indirectly elected in accordance with the principle of proportional representation by means of single transferable vote system. Different categories of members represent different interests.

The composition of the Legislative Council is as follows:

- i. One-third members of the Council are elected by the members of the Vidhan Sabha.
- ii. One-third of the members of the Vidhan Parishad are elected by the electorates consisting of members of Municipalities, District Boards and other local bodies in the State;
- iii. One-twelfth members are elected by the electorate consisting of graduates in the State with a standing of three years;
- iv. One-twelfth members are elected by the electorate consisting of teachers of educational institutions within the State not lower in standard than a secondary school who have teaching experience of at least three years;
- v. The remaining, i.e. about one-sixth members are nominated by the Governor from amongst the persons having special knowledge in the sphere of literature, science, arts, co-operative movement and social service.

The Vidhan Parishad, like Rajya Sabha is a permanent House. It is never dissolved. The tenure of its members is six years. One-third of its members retire after every two years. The retiring members are eligible for re-election. In case of vacancy arising out of resignation or death by-election is held for the remaining period of such members' tenure.

CHAIRMAN OF THE LEGISLATIVE COUNCIL (PRESIDING OFFICER)

The presiding officer of the Vidhan Parishad (Legislative Council) is known as the Chairman, who is elected by its members. The business of Vidhan Parishad is conducted by the Chairman. He presides over the meetings and maintains discipline and order in the House. In addition to his vote as a member, he can exercise his casting vote in case of a tie. In his absence, Deputy Chairman presides over the House. He is also elected by the members of the Parishad from amongst themselves.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. Who is eligible to be a member of Legislative Assembly?

.....
.....
.....

2. How many Indian States have Bi- Cameral Legislature?

.....
.....
.....

SESSIONS OF THE STATE LEGISLATURE

The State Legislature meets at least twice a year and the interval between two sessions cannot be more than six months. The Governor summons and prorogues the sessions of State Legislature. He addresses the Vidhan Sabha or both Houses (if there is bi-cameral Legislature) at the commencement of the first session after each general election and at the commencement of the first session of the year. This address reflects the policy statement of the government which is to be discussed in the Legislature, and the privileges and immunities of the members of the State Legislature are similar to that of members of Parliament.

POWERS AND FUNCTIONS OF THE STATE LEGISLATURE

1. LEGISLATIVE POWERS

The primary function of the State Legislature, like the Union Parliament, is law-making. The State Legislature is empowered to make laws on State List and Concurrent List. The Parliament and the Legislative Assemblies have the right to make the laws on the subjects mentioned in the Concurrent List. But in case of contradiction between the Union and State law on the subject the law made by the Parliament shall prevail. Bills are of two types-Ordinary bills and Money bills. Ordinary bills can be introduced in either of the Houses (if the State Legislature is bicameral), but Money bill is first introduced in the Vidhan Sabha. After the bill is passed by both Houses, it is sent to the Governor for his assent. The Governor can

send back the bill for reconsideration. When this bill is passed again by the Legislature, the Governor has to give his assent. You have read when the Parliament is not in session and if there is a necessity of certain law, the President issues Ordinance. Similarly, the Governor can issue an Ordinance on the State subjects when legislature is not in session. The Ordinances have the force of law. The Ordinances issued are laid before the State Legislature when it reassembles. It ceases to be in operation after the expiry of six weeks, unless rejected by the Legislature earlier. The Legislature passes a regular bill, to become a law, to replace the ordinance. This is usually done within six weeks after reassembly of Legislature.

2. FINANCIAL POWERS

The State Legislature keeps control over the finances of the State. A money bill is introduced first only in the Vidhan Sabha. The money bill includes authorisation of the expenditure to be incurred by the government, imposition or abolition of taxes, borrowing, etc. The bill is introduced by a Minister on the recommendations of the Governor. The money bill cannot be introduced by a private member. The Speaker of the Vidhan Sabha certifies that a particular bill is a money bill. After a money bill is passed by the Vidhan Sabha, it is sent to the Vidhan Parishad. It has to return this bill within 14 days with, or without, its recommendations. The Vidhan Sabha may either accept or reject its recommendations. The bill is deemed to have been passed by both Houses. After this stage, the bill is sent to the Governor for his assent. The Governor cannot withhold his assent, as money bills are introduced with his prior approval.

3. CONTROL OVER THE EXECUTIVE

Like the Union Legislature, the State Legislature keeps control over the executive. The Council of Ministers is responsible to Vidhan Sabha collectively and remains in the office so long as it enjoys the confidence of the Vidhan Sabha. The Council is removed if the Vidhan Sabha adopts a vote of no-confidence, or when it rejects a government bill. In addition to the no-confidence motion, the Legislature keeps checks on the government by asking questions and supplementary questions, moving adjournment motions and calling attention notices.

4. ELECTORAL POWERS

The elected members of the Vidhan Sabha are members of the Electoral College for the election of the President of India. Thus, they have said in the election of the President of the Republic. The members of the Vidhan Sabha also elect members of the Rajya Sabha from their respective States. One-third members of the Vidhan Parishad (if it is in existence in the State) are also elected by the members of the Vidhan Sabha. In all these elections, members of the Vidhan Sabha (Assembly) cast their votes in accordance with single transferable vote system.

5. CONSTITUTIONAL POWERS

An Amendment requires special majority of each House of the Parliament and ratification by not less than half of the States relating to Federal subjects. The resolution for the ratification is passed by State Legislatures with simple majority. However, a constitutional amendment cannot be initiated in the State Legislature.

6. OTHER POWERS

The state legislature considers the reports of the State Public Service Commission, State Auditor General, and others. It also acts as a forum for ventilation of the grievances of the people. The State Legislative Assembly has the right of adopting a resolution for the creation or abolition of the State Legislative Council.

COMPARISON OF THE TWO HOUSES OF THE STATE LEGISLATURE

Legislative Assembly (Vidhan Sabha) like the Lok Sabha occupies a dominant position. Legislative Council (Vidhan Parishad) enjoys much less powers as compared to the powers of Vidhan Sabha even in relation to ordinary bills. The Rajya Sabha at the Centre enjoys equal powers in consideration of bills other than money bills; but Vidhan Parishad enjoys much lesser powers as compared to the Rajya Sabha.

The relative position of the Vidhan Sabha and Vidhan Parishad is as under:

• IN RELATION TO ORDINARY BILLS

In case of the Parliament, if there is disagreement between the two Houses over an ordinary bill, the President summons a joint sitting of both the Houses and if the bill is passed there by the majority of votes, the bill is taken as passed by both Houses of the Parliament. But this provision of the joint sitting does not exist in the States. Although an ordinary bill can originate in either House of the State Legislature, yet both Houses have unequal powers. If a bill is passed in the Vidhan Sabha, it is transmitted to the Vidhan Parishad for consideration. When it is passed by Vidhan Parishad without any amendment, the bill is sent to the Governor for his assent. In case, the bill is (a) rejected by the Parishad or (b) more than three months elapsed without the bill being passed by the Parishad, or (c) bill is passed with amendment to which the Vidhan Sabha does not agree, the Vidhan Sabha may pass the bill again in the same or in the subsequent session. After that the bill is again sent to the Vidhan Parishad. If the Vidhan Parishad does not return the bill within a period of one month, the bill is deemed to have been passed by both Houses of the State Legislature and is sent to Governor for his assent. Thus, the Vidhan Parishad can delay the bill for a maximum period of four months. On the other hand, if the bill is first passed by the Vidhan Parishad and rejected by the Vidhan Sabha, the bill is rejected and cannot become a law.

- **IN RELATION TO MONEY BILLS**

Like in the Lok Sabha, money bill is introduced first in Vidhan Sabha. It cannot be initiated in the Vidhan Parishad. The Speaker of the Vidhan Sabha certifies whether a particular bill is a money bill. After the bill is passed in the Vidhan Sabha, it is sent to the Vidhan Parishad. The Vidhan Parishad gets 14 days time to consider the bill. If the Parishad passes the bill, it is sent to the Governor for his assent. If the bill is not returned by the Vidhan Parishad within 14 days, it is deemed to have been passed by the Vidhan Parishad. If it suggests certain changes in the bill and sends to Vidhan Sabha, the Vidhan Sabha may accept or reject the changes suggested by the Parishad. The bill is then sent to the Governor for his assent who is bound to give his assent.

- **CONTROL OVER THE EXECUTIVE**

The Council of Ministers of the State is responsible to the Vidhan Sabha only and remains in the office so long as it enjoys the confidence of the Assembly (Vidhan Sabha). Although members in the Vidhan Parishad can ask questions, introduce adjournment motions, calling attention notices, etc. yet the Vidhan Parishad cannot remove the government.

- **ELECTORAL FUNCTIONS**

Only the elected members of the Vidhan Sabha are entitled to participate in the election of the President of India. The members of the Vidhan Sabha do so in their capacity as the members of the Electoral College. But the members of the Vidhan Parishad are not entitled to vote in the election of the President. Members of the Rajya Sabha from each State are elected only by the members of Assembly and not of the Council.

The above discussion makes it clear that the Vidhan Parishad is powerless and non-influential House. Keeping in view its weak, powerless and insignificant position and role of Legislative Council, the critics have described the council as ‘secondary chamber’, ‘costly ornamental luxury’, ‘white elephant’, etc. Thus, many States prefer to have unicameral Legislature. But the Vidhan Parishad is not superfluous. It serves as a check on hasty Legislation made by Vidhan Sabha by highlighting the short bills comings or defects of the bill. It lessens the burden of the Vidhan Sabha, as some bills are initiated in the Vidhan Parishad

POSITION OR CHANGING ROLE OF STATE LEGISLATURE

The State Legislature occupies the same position in a state as is the position of the Parliament in the Union. There is, however, a difference of degree in their relative powers. Indian Unitarian Federalism makes the Union Parliament more powerful than each state legislature. Further, there are several specific limitations on the powers of a state legislature.

(1) Prior consent of the President of India for introduction of some Bills: There are certain bills which can be introduced in a state legislature only with the prior consent of the President of India.

(2) Reservation of bills by the Governor for President's Assent: There are certain bills, which after having been passed by the state legislature, can be reserved by the Governor for the consent of the President. Such bills become laws only after the President has given his assent. **(3) Limitation that can be imposed by the Rajya Sabha:** The Union Parliament gets the power to pass laws on the State List, (for one year) if the Rajya Sabha adopts a resolution (supported by 2/3rd majority of the members present and voting) and declares a state subject mentioned in the resolution as a subject of national importance.

(4) Limitations during national Emergency: When a national emergency (Under Art. 352) is in operation, the Parliament is empowered to pass a law on any subject of the State List. The law so passed operates during the period of emergency and for six months after the end of the emergency.

(5) Limitations during a Constitutional Emergency: During the operation of constitutional emergency in a state under Art 356, the Union Parliament gets the authority of making laws for that state. The State Legislature stands either dissolved or suspended.

(6) Discretionary Powers of the Governor: Discretionary powers of the Governor of a state also constitute a limitation on the State Legislature. Whenever he acts in his discretion, he is beyond the jurisdiction of the State Legislature. Acting in his discretion, the Governor can even dissolve the State Legislative Assembly.

(7) Precedence of Union Laws on the Concurrent Subject: The State Legislature and the Union Parliament, both have the concurrent power to make laws on the subjects of the Concurrent List. If both the Union Parliament and a State Legislature pass a law on the same subject of the Concurrent List and there is inconsistency between the two, the law passed by the Union Parliament gets precedence over the corresponding state law.

Thus, each state legislature in India exercises law-making powers over the subjects given to it by the Constitution. However, even in respect of these, it exercises law-making powers under the above constitutional limitations. Nevertheless, in general the State Legislatures act as important and powerful legislatures in all the 28 States and 2 Union Territories of India.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. How many times state legislature meets in a year?

.....
.....
.....

2. Can Governor reserve a bill for President Assent?

.....
.....
.....

SUMMARY

The state legislature occupies a pre-eminent and central position in the Political system of a state. The constitution provides for a bi-cameral legislature in the state and two houses of the state legislature are- Legislative assembly and Legislative Council. The Legislative assembly is undoubtedly more powerful than the Legislative Council. Its members are directly elected by the people of the state and they represent the interests of the people. It has more powers than those of Legislative Council in legislative, executive and financial field.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Discuss the composition of Legislative Assembly and Legislative Council.
2. Explain the powers and functions of State legislature.
3. Discuss the relations between Legislative Council and legislative Assembly. Which of the two is more powerful?
4. Describe the changing role and limitations on the powers of state legislature.

SHORT ANSWER QUESTION

1. Write down the composition of the state legislature.
2. How the state legislative assembly is constituted?
3. Write Down necessary qualifications to become the member of Legislative Assembly.
4. Who is Chairman of the Legislative Assembly?
5. What is the composition of Legislative Council?
6. Write down any four legislative functions of State Legislature.

7. Write down the names of the states having two houses of the state Legislature.
8. For how much time the Legislative council can delay an Ordinary bill?

SUGGESTED READINGS

- J.C. Johri, *Indian Government and Politics (Basic Framework, State Structure and Political Dynamics)*, Vol. II, Shoban Lal & Co.; India, 2012.
- Peu Ghosh, *Indian Government and Politics (2nd Edition)*, PHI Learning, New Delhi, 2017
- Dr. Suhas R. Morale & Dr. Dilip S. Pawar, *Indian Political System (14th Edition)*, Chandralok Prakashan, Kanpur, 2012
- Dr. B. L. Fadia & Dr. Kuldeep Fadia, *Indian Government and Politics*, Sahitya Bhawan, Agra, 2017
- Dr. S. S. Awasthy, *Indian Government and Politics (3rd Edition)*, Har - Anand Publications Pvt. Ltd., New Delhi, 2013
- M. Laxmikanth, *Indian Polity*, McGraw Hill Education, New Delhi, 2016
- Bidyut Chakrabarty & Rajendra Kumar Pandey, *Indian Government and Politics*, SAGE Publications Pvt. Ltd., New Delhi, 2008
- J.S. Badayal, *Indian Government and Politics (Revised Edition)*, Raj Publishers, Jalandher, 2021

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 3 CHIEF MINISTER AND STATE COUNCIL OF MINISTERS: APPOINTMENT, POWERS, POSITION AND CHANGING ROLE

STRUCTURE

Learning Objectives

Key Words

Introduction

The Chief Minister

Eligibility

Oath

Term

Powers and functions of chief minister

Check Your Progress I

Council of Ministers

3.4.1 Term

Oath and Salary of Ministers

Powers of Council of Ministers

Position of the Chief Minister

Changing Role of chief Minister

3.6.1 Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES:

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand the constitutional provisions regarding the functioning of office of chief minister.
- Explain the powers and functions of chief minister.
- Explain the role of council of ministers in state administration.
- Explain the changing role and position of chief minister in recent political system

KEY WORDS: Chief Minister, Council of Ministers, legislature, Governor

INTRODUCTION

The constitution of India, as it establishes a parliamentary form of government both in the union and states, makes provision for a council of ministers at both levels with a prime minister or a chief minister at its head irrespectively. There is a president as a nominal executive and the real executive being the prime minister, similarly, at the state level, there is the governor in legislature as a nominal executive and the real executive is the chief minister and his council of ministers. The leader of the party who commands absolute majority in the legislature assembly or the Vidhan Sabha is appointed by the governor as the chief minister. When no party secures the required majority, the governor uses his discretion in appointing the chief minister.

THE CHIEF MINISTER:

Article 164 merely reads that the chief minister shall be appointed by the governor and other ministers shall be appointed by the governor on the advice of chief minister and the ministers shall hold office during the pleasure of the Governor. The council of ministers shall be collectively responsible in the legislative assembly of the state. Before a minister enters upon his office, the Governor shall administer to him the oaths of office and of secrecy according to the forms set out for the purpose in the third schedule. Administer who for any period of six consecutive months is not a member of the legislature of the state shall at the expiration of that period cease to be a minister. The salaries and allowances of ministers shall be such as the legislature of state may vary from time to time by law determine and until the legislature of state so determines, shall be specified in the second schedule.

In the appointment of the chief minister unbridled powers have been given to the governor by the constitution itself. The constitution does not specify as to who should be appointed the chief minister, but usually the governor appoints the leader of the majority party in the legislative assembly to this office. In reality, the governor has no choice except to invite the leader of the party or a combination of parties that has

clear majority in the legislative assembly, to form the government. When a political party or combination of political parties secures a stable majority in the assembly, the role of the governor in appointing the chief minister is only formal and non-controversial. However, if no single political party enjoys a clear cut majority, his role assumes much importance. The governor can exercise same discretion in the matter of appointing the chief minister. Under such circumstances the governor is not bound to appoint the leader of single largest party in the legislative assembly. In such a situation he may invite the leader of the largest single party in legislature to form the government, irrespective of the fact whether such a party commands a stable majority on the floor of the house. He may appoint a person about whose capacity he is satisfied that he commands a stable majority in the legislature. No single formula prevails with the governor and the governor took different stand in different states under similar circumstances. In case the governor finds out that no party secures a majority and there are also no chances of post electoral coalitions, then the governor may recommend for the imposition of half state emergency, but this action is controversial. This happened when the U.P governor, in 1970, advised the president to invoke article 356 when he dismissed the Charan Singh ministry on the plea that the congress had withdrawn their support from BKD led ministry. Then he invited T.N Singh to form another coalition ministry soon after. Even a full-fledged emergency can be imposed if the governor is sure that no stable government is possible.

ELIGIBILITY

The constitution of India sets the Qualifications one must meet to be eligible to the office of chief minister. To become a chief minister a person must be:

1. A citizen of India
2. Should be a member of the legislature. If a person is elected chief minister who is not a member of the legislature then he must become a member within six months.
3. Should be of or above 25 years of age.

OATH

The chief minister is appointed by the governor and thus the swearing in is done before the governor of the state. Before the chief minister enters his office, the governor administers to him the oath of office and secrecy. In his oath of office, the chief minister swears:

1. To bear true faith and allegiance to the constitution of India
2. To uphold the sovereignty and integrity of India.
3. To faithfully and conscientiously discharge the duties of his office, and
4. To do right to all manner of people in accordance with the constitution and the law, without fear or favour, affection or ill- will.

In his oath of secrecy the chief minister swears that he will not directly or indirectly communicate or reveal to any person any matter that is brought under his

consideration or becomes known to him as a state minister except as may be required for the due discharge of his duties as such minister.

TERM

The term of the chief minister is not fixed and he holds office during the pleasure of the governor. However, this does not mean that the governor can dismiss him at any time. He cannot be dismissed by the governor as long as he enjoys the majority support in legislature assembly. If he loses the confidence of the assembly, he must resign or the governor can dismiss him.

The salary and allowances of the chief minister are determined by state legislature. In addition to the salary and allowances, which are payable to a member of the state legislature, he gets a sumptuary allowance, free accommodation, travelling allowance, medical facilities etc.

POWERS AND FUNCTIONS OF CHIEF MINISTER

The powers and functions of the chief minister are similar to those of the prime minister at the Centre. The only difference lies in the jurisdiction over which they exercise their powers. The chief minister who is also the leader of the ruling party chooses the member of his council and allots portfolio to them, presides over all meetings and is the prime spokesman of the government. The chief minister holds a pivotal position in the state administration. He enjoys numerous, extensive powers and vast responsibilities which may be conveniently studied under the following heads:

1. In Relation to the Council of Ministers:-

It is the chief minister who heads the council of ministers in the state. As head of the council of ministers, he presides over the meeting of the cabinet. As a presiding officer, he greatly influences its deliberations and decisions. He controls the agenda of the cabinet meetings. It is he who seems to it that decisions are taken unanimously, because there the principle of collective responsibility is involved in it which means that mistake on the part of one minister can lead to the fall of the whole cabinet. The collective responsibility presupposes the existence of one leading member in the cabinet who can enforce the collective responsibility.

2. In Relation to the Governor:-

He is the connecting link between his council of ministers and the Governor. According to the Article 167, he is to communicate to the Governor the decisions of the ministers. He also provides the Governor with such information of the state affairs and proposal of legislation as the Governor may call for. If the governor so requires, the chief minister may place before the cabinet any matter where a decision has been taken by a minister without consulting his colleagues in the cabinet. It may be noted

that the chief minister alone has the prerogative of having direct communication with governor.

3. The chief minister is the leader of the house:-

The chief minister is the leader of the majority party in the state legislative assembly. He has also great influence over the business in the state legislature. All principal announcements of policy are made by him. He intervenes in debates of general importance. He can appease an angry house by promising immediate relief or concessions when needed. He is in a position to get any legislation passed which is within the competence of the state legislature. He is authorized to advise the governor to dissolve the legislative assembly. The Governor being a constitutional ruler generally acts upon the advice of the chief minister. He is more than a *primus inter pares*.

4. Coordinates the working of various departments:-

The chief minister is the sole channel of communication between his ministers and the legislature. It is the chief minister who pilots all the bills and also directs as to what should be the position of ministers in the assembly regarding any of their policy. He also coordinates the working of his ministers in case of deadlocks and conflicts his decisions are final.

5. Removal of Ministers:-

No doubt, constitutionally the ministers hold office during the pleasure of the governor. This however does not mean that the Governor can dismiss his ministers at his will. The Government is in fact dependent on the chief minister. The members of the council of ministers hold office as long as they enjoy the confidence of the chief minister. In case the member of council of ministers loses the confidence of the Chief Minister he has to resign. In case the member refuses to submit his resignation, the chief minister can advise the governor to dismiss such a minister.

6. Relations with legislature:-

The chief minister is also an important channel of communication between the council of ministers and the state legislature. He plays an important role in the deliberations and discussions of the house and defends his government's policies on the floor of the house. The major onslaughts of the opposition in legislature are also faced by him. In relation to the state legislature the chief minister has considerable influence over the laws that are to be passed by the legislature.

7. Power of Appointment:-

As the head of the state government, the chief minister of a state enjoys extensive powers of patronage. Though technically all such powers of patronage belongs to the state governor, yet in reality these are exercised by the governor on the advice of the chief minister. He has a hand in appointment of the chairman and members of the state public service commission, advocate –general of the state, Vice-Chancellor of a university in state and in the appointment of other such dignitaries who after being appointed may work according to the wishes of the chief minister. This all the important appointments in the state are made by the governor on the recommendation of the chief minister.

8. Other Powers And Functions:

In addition, the chief Minister also performs various Functions as given below:

1. He is the Chairperson of State Planning Board.
2. He acts as a Vice- Chairman of the concerned zonal council by rotation, holding office for a period of one year at a time.
3. He is a member of the Inter-State Council and the Governing Council of NITI Aayog, both headed by the Prime Minister.
4. He is the Chief spokesman of the State Government.
5. He is the crisis manager – in – chief at the political level during emergencies.
6. He is the Political head of the services.

Thus, he plays a very significant role in the state administration. However, the discretionary powers enjoyed by the governor reduce to some extent the power, authority, influence, prestige and role of the chief minister.

CHECK YOUR PROGRESS

1. Who appoints the chief minister?

.....
.....

2. Who administers the oath of secrecy to chief minister?

.....
.....

COUNCIL OF MINISTERS

As the constitution of India provides for a parliamentary system of government in the states on the union pattern, the council of ministers headed by the chief minister is the real executive authority in the politics administrative system of a state. The council of ministers in the states is constituted and function in the same way as the council of ministers at the Centre. According to Article 163 of the constitution provides that there shall be a council of ministers with chief minister as the head to aid and advice the

Governor in the exercise of his functions except in the cases where Governor acts in his own discretions. The Governor appoints the chief minister and other ministers on the advice of the chief minister. The minister holds office during the pleasure of the Governor. The number of ministers is not fixed. It is for the chief minister to determine the size of his council of ministers and the number of minister he wants in his cabinet. The council of ministers is collectively responsible to legislative assembly of the state. There are different categories of ministers like cabinet ministers who are in charge of important portfolios like finance, commerce, health, home and other departments, ministers of state who are attached to the departments under the cabinet ministers and do not participate in the cabinet meetings and Deputy ministers who assist the ministers in the discharge of their functions.

Term:

The usual tenure for the council of ministers is also five years but their existence largely depends on the pleasure of the governor. However, it is largely on the pleasure of the chief minister, because if the chief minister is dissatisfied with a certain minister he can advise the governor to dismiss such a minister if that particular person refuses to resign. The chief minister reshuffles his ministers and add new person of ministers. Further, council of ministers is collectively responsible for the legislative assembly.

OATH AND SALARY OF MINISTERS:

Before a minister enters upon his office, the governor administers to him the oath of office and secrecy. According to Article 195 the salaries and allowances of the state legislature including that of the speaker and deputy speaker and chairman and deputy chairman are fixed by the legislature of the state by law. The salaries and allowances are charged from the consolidated fund of the state and differ from state to state.

POWERS OF COUNCIL OF MINISTERS:

The council of ministers is the most powerful body in the state administration. The Governor is the nominal executive and the real executive in practice is the chief minister and his cabinet and obviously the other ministers too. The powers and functions of council of ministers are quite wide ranging from formulation of state policies to running the administration, these are discussed as follows:

1. The first and foremost duty of the council of ministers is related to the legislative process of the state. Article 164 clearly states that council of ministers is collectively responsible to the legislative assembly of the state. This means all the ministers joint responsibility for all their acts of omission and commission. They work as a team and swim or sink together,
2. Administration of affairs of the state is done by the cabinet ministers holding different departments helped by ministers of state and Deputy Ministers. Each

minister is individually responsible for his errors of omission and commission which might create problems for the survival of the government.

3. The council of minister actually is headed by the chief minister and he recommends the names of his ministers to the governor for this appointment. The chief minister with his council of ministers is an advisory body to the governor in the appointment of Vice- chancellors of different universities, Advocate- General, Chairman and members of the state public service commission, Chairman of various corporations and various boards.
4. It deals with all major financial matters. The annual financial statement i.e., budget is prepared by the ministry concerned and passed by the state legislature. Money bills are also drafted by the council of ministers and piloted by the ministers in the legislature.
5. Under the article 163, the council of ministers and the chief minister is there to aid and advice the governor in the exercise of his functions, except in so far as he is by or under this constitution required to exercise his functions or any of them in discretion.

POSITION OF THE CHIEF MINISTER:

A look at the power of the chief minister shows that he has been vested with very extensive powers in the administration of the state. But in actual practice the chief minister of a state depends upon the following factors:

1. Firstly, the position of the chief minister depends primarily upon his personality. If he is a person of integrity and has a dominating personality then he can be command great influence over state administration. It is rightly maintained that office is what the holder chooses to make it.
2. Secondly, the position of the chief minister is partly determined by his relationship with the party in power in the Centre. If a chief minister has much influence in the Centre he can make the position of the state more influential in New Delhi, thereby enhancing his authority and power in the state. As democracy is meant government by parties, the chief minister of a state should have to please his central party organization. If the central organization of the party does not encourage him, his position in the state would be pre carious.
3. Thirdly, the position of the chief minister considerably depends upon the support of the members of his party. If there are a number of dissidents in the party, they make his position _a bed of thorns_. As long as he enjoys the confidence of the state legislature he is powerful. Once that confidence is withdrawn, no longer he continues to be the chief minister.

Thus the position of chief minister is pre-eminent in the state government system. In, practice, his position will be imposing only when his party commands a clear majority in the state legislature. When it is a coalition government, it becomes difficult to safeguard the principle of collective responsibility also. Much of time and energy of the chief minister will, in that case, be wasted on keeping his team united and sufficiently disciplined.

CHANGING ROLE OF CHIEF MINISTER:

The emergence of the role and position of the chief minister had been explained in the context of a number of factors such as: Procedure of appointment, relation with the governor, relationship with political party in the state and at the Centre, relations with colleagues, programs and policies being pursued and the like.

1. The procedure of appointment is clearly mentioned in the constitution, that is, the leader of the majority party in legislative assembly will be appointed as the chief minister in practice, and however, this procedure had not been strictly followed. There had been examples when the chief ministers had been nominated by the center or the party high command instructed the legislators to elect a particular person for the post of chief minister. For example in Punjab, Partap singh kairon had the support of Jawaharlal Nehru and Manohar Lal khattar is the one of the favorite of Prime Minister Narendra Modi.
2. Another grave issue that has been noticed is the involvement of the central government, not only in the appointment of the chief minister but also extended to the formation, reshuffle and dismissal of the ministers and allocation of portfolios. Generally, the chief minister has to prepare the list of the council of minister consultation with the high command. He has to accommodate such persons who are not of his liking and these people become a headache for him thus ultimately chief minister's style of working is determined on the basis of his interaction with these ministers. They become dissidents and often create hurdles in the smooth functioning of the state administration. Sometime their differences are exposed publically. But for the survival, the chief minister has to please the high command and yield before their pressure. Presently Captain Amrinder Singh's Government faced this problem and due to some issues he have to resign and High Command appoints the new Chief Minister and reshuffles the cabinet and new President of Punjab Congress.
3. The Governor of the state appoints the members of the council of minister on the advice of the chief minister. In this regard, regional and local pressures also affect the chief minister's choice. Besides, same representation in the council of ministers has to be provided to women, members of scheduled castes, Minorities, and Backward classes. Above all, the wishes of the high command of the ruling party whose approval in the formation of state ministry has become an accepted practice. Therefore, the chief minister is not totally free to choose his team purely on considerations of the political and administrative ability of his colleagues in state legislature.
4. The politics of coalition had heralded a number of notable changes in the institutional functioning of the office of chief minister. The nature of the role of governor, the position of the chief minister, the mode of functioning of chief minister and the outlook and working style of the bureaucracy, during

the period of coalition era did not by and large appeared to be the same as it was in the one party dominant rule.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. Write Composition of Council of Ministers.

.....
.....

2. Article 163 of Indian Constitution Deals with?

.....
.....

SUMMARY:

In the end we can say that constitutionally the position of the chief minister is merely of an advisor to the Governor in his executive functions. But the position that grows out the constitutional precedents and conventions is altogether different so much so the chief minister has become the real executive functionary today. Actually all policies and decisions of the state government are implemented by the chief minister. The Governor is merely figure head acting on the advice of the chief minister. The advice is more or less binding on him. Thus the executive power inherent in governor's hand is just transferred in the hands of the chief minister who, in turn becomes the custodian of absolute power, leaving nothing with the governor. In practice, the Governor becomes an advisor that too just spectatorial adviser. He is head of his council, policy maker and leader of the party all combined together and thus he is all in all executive, administrative and legislative matter.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS:

1. Discuss the appointment, powers and function of the chief minister.
2. Discuss the changing role of the chief minister.
3. Discuss the composition, powers and functions of the council of ministers.
4. Examine the relationship between chief minister and council of ministers.

SHORT ANSWER QUESTIONS:

1. State briefly the procedure of appointment of the chief minister of a state.
2. Examine briefly the constitutional provisions regarding the powers of chief minister.
3. Write on the council of ministers.
4. What is meant by collective responsibility?

SUGGESTED READINGS:

- J.R. Siwach, „*Dynamics of Indian government and politics*“, sterling publishers, Delhi, 1985
- K.V Rao, „*Parliamentary Democracy of India: A critical commentary*“, the world press, Calcutta, 1961
- Durga Das Basu, „*Introduction to the constitution of India*“, Prentice-Hall of India, New Delhi, 1992.
- S.S Awasthi, „*Indian Government and politics*“, Har Anand publications Revised Edition, New Delhi, 2006
- Sarla Rajput, „*Role of chief minister in state administration*“, Radha Publications, New Delhi, 1994
- P.D Sharma and Ramesh Kumar, „*Legislature in an Indian state. A study in social characteristics*“, Asian Survey, 1992
- M. Laxmikanth Indian Polity, Mc Grow Hill Education, New Delhi, 2013

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 4 STATE JUDICIARY: COMPOSITION, POWERS AND FUNCTIONS OF THE HIGH COURT

STRUCTURE

4.0. Learning Objectives

Key Words

Introduction

Composition of the High Court

Appointment of Judges

Qualifications

Tenure, Resignation and Removal of Judges

5.3.4. Transfer of Judges

4.3.5. Check Your Progress I

Powers and Functions of High Court

Court of Record

Power of Judicial Review

Constitutional Question

Power of Superintendence

Jurisdiction

Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

4.6. 1 Long Answer Questions

2 Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES:

After the completion of this unit, you will be able to:

- Know about the intricacies involved in every step from composition of High Courts to Powers of High Courts.
- Realise that how every provision of the Constitution is drafted.
- Know the minute details of the Articles and the interpretations of the judiciary.
- Understand the Composition, Powers and Functions of High Court.

KEY WORDS: High Courts, Constitution, Judiciary, Law, Jurisdiction,

4.2 INTRODUCTION

A notable feature of the constitution is that it accords a dignified and crucial position to the judiciary.¹³ In every country, judiciary plays the most significant role of interpreting and applying law in cases of controversies. The primary duty of the judiciary is to uphold the supreme law of land, i.e. The Indian Constitution. By safeguarding the constitution we mean, courts function without any fear or favour, without being biased by political ideology or economic theory.¹⁴ It has to dispense justice not only between the citizens of the country but also between states, states and individuals, states and centre and individuals and centre. The judiciary has been given very wide powers as it acts as a guardian by keeping legislature, executive, quasi judicial bodies in bounds. The judiciary scrutinizes and assesses that every authority needs to conform to Constitutional principles and the valid laws made there under.

A well ordered and well regulated judiciary exists in India, with Supreme Court at the top of hierarchy, followed by High Courts and then the subordinate courts. Where the Supreme Court occupies the top position in judicial administration of the country, the High Courts occupy the top position in judicial administration of the state. Both the courts have power to protect the Fundamental Rights (the most sacrosanct part of the Constitution) from any undue encroachment by any government organization.

The jurisdiction of Supreme Court is very broad. It has original jurisdiction and hears appeals from any court or tribunal in the country and can issue writs for enforcing the Fundamental Rights.¹⁵ The high Courts play a very significant role in administration of justice. This enormity of task can be adjudged from the varied jurisdiction assigned to these Courts. The institution of high court originated in India in 1862 when High courts were set up at Calcutta, Madras and Bombay.¹⁶ In 1866, a

¹³ Jain, M. P. (1962) Indian constitutional law, Bombay: N.M. Tripathi

¹⁴ M. Lakshmikanth, Indian Polity 5th ed, McGraw Hills Education

¹⁵ Supra, note 1

¹⁶ AIR 1982 SC 149.

fourth high court was established at Allahabad. With course of time, each province in the British India had its own separate High Court. The constitution provides for a high court for each state but the Seventh Amendment Act of 1956 authorized the parliament that it can establish a common High Court for two or more states or union territories. The Guhati High Court is a common High Court for four (originally seven) North eastern states namely, Mizoram, Assam, Nagaland and Arunachal Pradesh, The States of Punjab and Haryana also have a common High court which is also the High Court for Union Territory of Chandigarh.

Articles 214 to 231 in Part VI of the Constitution, deals with the organization, independence, jurisdiction and powers and procedures of High Courts.

COMPOSITION OF HIGH COURTS

Every High Court consists of a Chief Justice and other judges appointed by the President of the country. The constitution does not specify any limit for the number of judges in High court and leaves it to the discretion of the president. The inadequacy of judicial strength leading to overburdening of judges and increasing pending cases is the embarrassing situation faced by each and every High Court. Thus the SC overruled its prior ruling in *SP Gupta v. UOI*¹⁷ (also called *First Judges Case*) that the question of the strength of Judges in a High Court was not justiciable i.e. It is not for the Court to fix the number of judges itself but president is under the obligation to review the strength of each high court.

In *Supreme Court Advocates on-Record Association v. Union of India*¹⁸ it held that Chief Justice of India and Chief Justice of concerned High Court must undertake periodical review and send the recommendations to the President. If the president fails to act on such recommendation then the courts may order him to do so. The Court has emphasized that it is necessary to make a periodical review of the Judge strength of every High Court with reference to the felt need for disposal of cases, taking into consideration the backlog of cases and the expected future filing. Accordingly, the Court has ruled that fixation of Judge Strength in a High Court is a justiciable matter.

APPOINTMENT OF JUDGES

According to Article 217(1) of the Constitution, every High Court judge is appointed by the President of India in consultation with Chief Justice of India, Chief Justice of concerned state and Governor of the state. Since the executive is involved in the appointment process, it has always been thought provoking as to how we should ensure no favoritism i.e. judges are selected on non political considerations. The controversy was referred to various Commissions and finally came for determination before the court in *Judges' case*.¹⁹

¹⁷ AIR 1982 SC 149

¹⁸ AIR 1994 SC 268

¹⁹: AIR 1982 SC 149

S. P. Gupta v Union of India²⁰ is also known as First Judges case, the question before the SC was among the various functionaries participating in the appointment process, who should have the primacy? The majority²¹ gave literal meaning to the word ‘consultative’ and held that the opinions of the Chief Justice of India and the Chief Justice of the High Court were merely consultative and that –the power of appointment resides solely and exclusively in the Central Government and that the Central Government could override the opinions given by the constitutional functionaries. Thus, there was no primacy of the Chief justice. According to them, any other interpretation will be distortion of constitutional scheme and wholly impermissible.

This decision came under heavy criticism and amendments were proposed to the constitution to curb this primacy of executive. Finally the case was referred to larger bench in Supreme Court Advocates-on-Record Association v Union of India²² (‘The Second Judges’ Case) overruled The First Judges’ Case and evolved a collegiums system for the purpose of judicial appointments. The Court has sought to interpret the constitutional provisions concerning the High Courts so as to strengthen the –foundational features and the basic structure of the Constitution. Thus, it needs to give wider interpretation to the term ‘consultation’. Accordingly the court ruled that the opinion of the Chief Justice of India's opinion should be given the most weightage because he is best qualified to assess the appointee's worth; the selection should be made as a result of a participatory consultative process in which the Executive has the power to act as a check on the Chief Justice of India's exercise of power in order to achieve the constitutional purpose. Thus, reducing the executive element in the appointment process to the minimum

In Re: Presidential Reference²³ or the Third Judges Case, the Supreme Court elaborated and articulated the process in which it was said that the CJI should consult with a plurality of two senior-most Supreme Court judges to form his opinion on judicial appointments and transfers. The two judges case clarified that advice of Chief Justice of India would be supreme but this case laid down that it is not solely the opinion of Chief Justice of India but opinion of plurality of Judges.

On October 16, 2015 the Constitution Bench of Supreme Court in Supreme Court Advocates-on-Record-Association v Union of India, in a majority of 4:1 declared the NJAC Act and the Constitutional Amendment unconstitutional as violating judicial independence. This is because wisdom of appointment of judges cannot be shared with the political-executive. –In India, the organic development of

²⁰ AIR 1982 SC 149.

²¹ BHAGWATI, FAZAL ALI, DESAI AND VENKATARAMIAH, JJ The Bench consisted of five Judges

²² AIR 1994 SC 268

²³ AIR 1999 SC 1.

civil society has not as yet sufficiently evolved. The expectation from the judiciary to safeguard the rights of the citizens of this country can only be ensured by keeping it absolutely insulated and independent, from the other organs of governance.²⁴

QUALIFICATIONS

A person to be appointed as High Court judge should be a citizen of India and should have held judicial office in territory of India for period of ten years or he should be advocate of high court for at least ten years. Thus, there is no minimum age for appointment as High Court Judge and unlike in case of SC judge, there is no provision for appointment of a distinguished jurist (a person who is neither a judge nor an advocate but highly qualified law professor) as a High Court judge.

The term judicial office means office within the judicial service of state as defined under Article 236(b) of the Constitution, A person who exercises only judicial functions and renders decisions in a judicial capacity and is free from executive control.

4.3.3 TENURE, RESIGNATION AND REMOVAL OF JUDGES.

The age of retirement of High court judge (whether permanent, acting or additional) is 62 years.

The high court judge can also resign the office at any point of time by writing his resignation to the President. In *Union of India v. Gopal Chandra Misra*²⁵ the SC held that an intimation to resign on future date by a HC judge can be withdrawn by him before it becomes effective.

A High Court judge can also be removed by the president for proved misbehaviour or incapacity by the both houses of Parliament (initiation of impeachment motion). He cannot hold the office after he attains the age of 62 years.²⁶

A person who has held office as a permanent Judge of a High Court is debarred from acting and pleading in any Court or before any authority in India except the Supreme Court and other High Courts.

TRANSFER OF JUDGES

Transfer of judges has always been a contentious issue. This question has raised a lot of controversies since the era of independence. During the emergency in 1975, 16 High Court Judges were transferred from one high court to another and it was alleged

²⁴ IN THE SUPREME COURT OF INDIA, CIVIL ORIGINAL JURISDICTION, WRIT PETITION (CIVIL) NO. 13 OF 2015, <http://supremecourtfindia.nic.in/FileServer/2015-10-16_1444997560.pdf>

²⁵ AIR 1978 SC 694

²⁶ Chandra Prakash Agarwal v. Chaturbhuj Das Parikh AIR 1970 SC 1061

that the government did so as a punitive measure to punish the judges who dared to give judgments against them.

The president may after consultation with the Chief Justice of India transfer a judge from one high court to any other High Court. In *Union of India v. Sankalchand Himatlal Sheth*²⁷ it was held that independence of judiciary is the vital ingredient of our legal system and the threat of transfer at the whims and caprices of the executive constitutes a major inroad in that independence i.e. When judge is under a constant fear of being transferred, he will never be able to do full and complete justice. Thus it was held that a judge can be transferred only in interest of public. Any transfer not in Public Interest, can be challenged in courts as ultra vires. The minority view in this judgment opined that no transfer could be made without consent of the judge concerned. But the majority held that no such consent was required.

The judgment was followed in case of *SP Gupta v. UOI*²⁸ which reiterated that consultation with CJI is necessary and transfer should be made in public interest. It cannot be used as threat or punishment to judges. Several more clarifications were made by the SC in *Second judges*²⁹ case and *Third judges*³⁰ case. It was laid down that CJI shall form his opinion in consultation with Chief Justice of that High Court and Chief Justice of High Court where judge is to be transferred. The proposition has been reiterated that there is no requirement of prior consent of the Judge before his transfer. A transfer is subject to judicial review but only the transferred judge has *locus standi* to question his transfer and no one else.³¹

CHECK YOUR PROGRESS I

1. How can a High Court Judge be removed?

.....
.....
.....

2. Does transfer of judges involve political interests? What role has judiciary played in curbing this menace?

.....
.....
.....

²⁷ AIR 1977 SC 2382

²⁸ AIR 1982 SC 149

²⁹ AIR 1994 SC 268

³⁰ AIR 1999 SC 1.

³¹ *Dalpatray Bhandari v. Union of India* (1995) Supp (1) SCC 682.

3. Do you think declaring NJAC unconstitutional was a good step to ensure the independence of Judiciary?

.....
.....
.....

4. The question of strength of Judges in a High Court should be made justiciable, how far do you agree with the statement?

.....
.....
.....

POWERS AND FUNCTIONS OF HIGH COURTS

COURT OF RECORD

A High Court is a Court of record and has all the powers of such a Court including the powers to punish for its contempt. Contempt has been defined in Contempt of Courts Act 1971. Under this the contempt may be criminal or civil. Willful disobedience to any judgment, order, writ, or other legal process is known as civil contempt. The publication of any matter or the performance of any conduct that a) scandalizes or lowers the authority of the court, b) prejudices or obstructs the due course of judicial proceedings, or c) interferes or obstructs the administration of justice in any other way constitutes criminal contempt.³²

The high court as a court of Record has a duty to itself to keep all its records correctly and in accordance with law and such records have evidentiary value and cannot be questioned when produced in subordinate courts.

The Supreme Court refused to transfer contempt proceedings brought against the petitioner in the Pepsu High Court to another High Court in *Sukhdev v. Teja Singh*³³. Because the Constitution gives the High Court the authority to deal with its own contempt, and therefore, transferring contempt proceedings from the Pepsu to another High Court would deprive the High Court of its jurisdiction. The Supreme Court further declared in *Sukhdev's case*³⁴ that a High Court can deal with a contempt case summarily and use its own procedure that is consistent with fair play and natural justice, rather than following the procedure outlined in the CRPC or the Contempt of Courts Act 1971.

As a court of record a High Court has the power to review and correct its own judgments, orders or decisions even though there is no explicit provision in the constitution which states that High Court has power to review its own decision. But the Supreme Court has ruled that high courts being a Superior Court have the inherent power to review their judgment. In order to prevent miscarriage of justice and to

³² S.2 Contempt of Courts Act, 1971

³³ AIR 1954 SC 186 : 1954 SCR 454

³⁴ Ibid

correct grave and palpable errors committed by the court, The High Court has not only the power but the duty to review its decision.

POWER OF JUDICIAL REVIEW

Judicial activism depends upon the power of the review courts in a country. India is a democratic country which keeps the right of the people supreme. Hence, to save the act of Legislature and Executive which infringes the Fundamental Rights is subject to the Judicial Scrutiny. For the same purpose, Article 13 provides that all the post and pre constitutional law must adhere to the basic scheme of the constitution which includes the rights of the persons. Judicial review is a tool in hands of judiciary to keep legislature in its bounds. The legislature can make no law which is ultra vires the basic constitutional principles and rule of law.

Therefore, Judicial Review is inherently implied in our Constitution. Supreme Court has held in *L Chandra Kumar v. Union of India*³⁵ that Judicial Review is the basic structure of Indian Constitution. Thus, there is no doubt regarding the legitimacy of Judicial Review in Indian Constitution.

The Supreme Court and High Courts of India have been given the authority to review any legislative, executive, or administrative decision taken by the government. No special court or tribunal can have the same powers as that of the High Courts and the Supreme Court. The Supreme Court has ruled that such tribunals cannot take the place of the High Court and Supreme Court's judicial review powers.³⁶ Therefore, it is the constitutional mandate which empowers the Supreme Court and High Courts to protect the rule of law in India. Article 13 and 226 of the Constitution explicitly provides for power of judicial review of High Court.

CONSTITUTIONAL QUESTION

Article 228 provides that if the High Court is satisfied that a case pending in a subordinate Court involves a substantial question of law regarding the interpretation of the Constitution, which it is necessary to determine to dispose of the case, the High Court shall withdraw the case to itself. It may then dispose of the whole case itself, or may determine only the constitutional law point and return the case to the subordinate Court for disposal in conformity with the High Court's judgment on the constitutional point. The High Court will take action under Art. 228 only if the case cannot be disposed of without determining the constitutional question involved. This provision enables the High Court to determine the constitutional question at the earliest opportunity. The language of Article 228 is such that once the conditions mentioned therein are satisfied; the High Court has no option but to withdraw the case to itself for disposal.

³⁵ (1995) SCC 1 400

³⁶ *ibid.*

POWER OF SUPERINTENDENCE

High Court has the power of Superintendence over the courts and tribunals in the state within its jurisdiction. The power of Superintendence conferred by Article 227 is in addition to the power conferred under Article 226. It is in some ways wider than the power and jurisdiction under Article 226.³⁷ The aim of supervisory jurisdiction is to keep the subordinate courts and tribunals within the limits of their authority and ensuring that they obey law.³⁸ The grounds of interference could be want or excess of jurisdiction,³⁹ failure to exercise jurisdiction,⁴⁰ violation of principles of natural justice⁴¹ or an error Apparent on the face of record.⁴²

Whenever the high court exercises this power it does not act as an appellate Court but it has a supervisory jurisdiction. The power of superintendence under article 227 is of administrative as well as judicial nature⁴³. It may also be exercised suo motu but it cannot be exercised to influence the subordinate Judiciary to pass any order or judgment in a particular manner.⁴⁴ The supervisory jurisdiction cannot be exercised in the case if any other remedy is available to the aggrieved party even though the pursuing of that remedy involves inconvenience or delay.⁴⁵ This power can be exercised in those cases in which no appeal or revision lie to the High Court.

JURISDICTION

A high court has a very wide jurisdiction, namely, original, appellate, supervisory and writ jurisdiction. Original jurisdiction means the power of high court to hear disputes in the first instance, not by way of appeal. It extends to some matters like: Matters of admiralty, conflict between state and the citizen, enforcement of fundamental rights of citizens, questions involving interpretation of constitution, revenue matters etc. A high court also exercises appellate jurisdiction. By this we mean it hears appeals against the judgments of subordinate courts. It hears appeals in both civil and criminal matters.

A very significant aspect of the Indian Constitution is the jurisdiction it confers on the High Courts to issue writs. Article 226 of the Constitution empowers HC to issue certain writs which are Habeas Corpus, Mandamus, Certiorari, Prohibition and Quo Warranto.

Article 226 operates –notwithstanding anything in article 32.¶ Thus, Article 32 and Article 226 exist in their own right. Article 226 has a wider scope than Article 32. The Supreme Court can only issue writs for the enforcement of Fundamental

³⁷ *Jai Singh v. MCD* (2010) 9 SCC 385

³⁸ *State of Gujrat v. Vakhatsinghji Vajesinghji Vaghela* AIR 1968 SC 1481

³⁹ *Gulab Singh v. Collector of Farukhabad* AIR 1953 All 585

⁴⁰ *Waryam Singh v. Amarnath* AIR 1954 SC 215

⁴¹ *Narayan Deju Ruthrani v. Labour Appellate Tribunal* AIR 1975 Bom 142

⁴² *Surya Dev Rai v. Ram Chander Rai* (2003) 6 SCC 675

⁴³ *Ram Roop v. Bishwa Nath*, AIR 1947 Lah 313

⁴⁴ *Jasbir Singh v. State of Punjab* (2006) 8 SCC 294

⁴⁵ *Nagendra Nath Bora v. Commr. of Hills Division* AIR 1958 SC 398

Rights under Art. 32; however, a High Court can issue writs for the enforcement of any legal right under Article 226, including Fundamental Rights.

In *L. Chandra Kumar*⁴⁶ case, the court held that writ jurisdiction is the basic structure of the Constitution and hence cannot be ousted by way of constitutional amendment. The Supreme Court has time and again reiterated that the High Court's power under Article 226 is supervisory in nature and not appellate in nature. The main purpose of this power is to enable the High Court to keep the various authorities within the bounds of their powers, but not to sit as an appellate body over these authorities.

A petitioner should have 'legal standing' to file a writ petition.⁴⁷ As the Supreme Court has observed, –The requirement of *locus standi* of a party to litigation is mandatory⁴⁸ but to maintain a petition for *mandamus* or *certiorari*, it is not necessary that petitioner's personal right must be infringed.

It is concerned with illegality, irrationality and procedural impropriety of an order passed by the State or a statutory authority.⁴⁹ No period of limitation is prescribed for a High Court to exercise its power under Art. 226. Nevertheless, a writ petition under Art. 226 may be dismissed by a High Court on the ground of petitioner's laches because courts do not like stale claims being agitated and unsettle settled matters. Therefore, writ petitions filed after inordinate delay are usually dismissed.⁵⁰

CHECK YOUR PROGRESS II

1. How is the doctrine laid down in *Keshavnanda Bharti* strengthened by declaring that Judicial Review forms the basic structure of the Constitution?

.....
.....
.....

2. Justify the Statement that High Court has a very wide jurisdiction.

.....
.....
.....

⁴⁶ (1995) SCC 1 400

⁴⁷ *Prasar Bharati Broadcasting Corpn. of India v. Debyajoti Bose*, AIR 2000 Cal 43.

⁴⁸ *Janta Dal v. H.S. Chowdhary*, AIR 1993 SC 892 : (1992) 4 SCC 305.

⁴⁹ *Dwarka Prasad Agarwal v. B. D. Agarwal*, (2003) 6 SCC 230 : AIR 2003 SC 2686.

⁵⁰ *Durga Pd v. Chief Controller*, AIR 1970 SC 769 : (1969) 1 SCC 185; *Krishnaswamy v. Union of India*, AIR 1973 SC 1168; *Amrit Lal v. Collector, C.E.G.*, AIR 1975 SC 538 : (1975) 4 SCC 714; *Gian Singh Mann v. High Court of Punjab & Haryana*, AIR 1980 SC 1894 : 1980 Supp SCC 449; *Roshan Lal v. International Airport Authority*, AIR 1981 SC 597 : 1980 Supp SCC 449; *R.S. Makashi v. I.M. Menon*, AIR 1982 SC 101; *Rattan Chandra Sammanta v. Union of India*, AIR 1993 SC 2276; *B.S. Bajwa v. State of Punjab*, AIR 1999 SC 1510; *Municipal Corp. of Greater Bombay v. Industrial Development Investment Co. Ltd.*, AIR 1997 SC 482; *Municipal Council, Ahmednagar v. Shah Hyder Baig*, AIR 2000 SC 671 : (2000) 2 SCC 48; See also *Printers (Mysore) Ltd. v. M. A. Rasheed*, (2004) 4 SCC 460 : (2004) 4 JT 158 delay of 3 years in challenging allotment of land. See also *State of U.P. v. Ved Pal Singh*, (2003) 9 SCC 212 : (2000) 8 SLT 706.

3. What is the power of Superintdence of High Court?

.....
.....
.....

SUMMARY

It is in the public interest for courts to exercise their constitutional duties impartially and efficiently. The public needs to be assured that judges act fairly, and are not under any kind of influence while deciding the cases. In *K. Veeraswami v Union of India & Ors.*,⁵¹ Justice Sharma said, –The society's demand for a judge's honesty is high and unwavering. Judicial conduct, both on and off the bench, is usually held to exceedingly high standards. Deviating from such high standards of honesty and impartiality by a judge is a betrayal of the public's faith in him. No excuse or no legal relativity can condone such betrayal.¶

Public criticism and public scrutiny of the judgments are also significant measures to check judiciary and make the judges accountable. If the fair criticism is not allowed then it would also violate an individual's right to speak fairly and freely. It is very important that the courts should recognize the right of the public to criticize the judgments as a fundamental freedom of speech. In *D.C. Saxena v. Hon''ble the Chief Justice of India*,⁵² the Supreme Court recognized that administration of justice and judges are open to public scrutiny. The Court said, –Judges have their accountability to the society and their accountability must be judged by the conscience and oath to their office, i.e. to defend and uphold the Constitution and the laws without fear and favour.¶⁵³

Thus, –To keep the stream of justice clean and pure, the Judge must be endowed with sterling character, impeccable integrity and upright behaviour. Erosion thereof would undermine the efficacy of the rule of law and the working of the Constitution itself. In short, the behaviour of the Judge is the bastion for the people to reap the fruits of the democracy, liberty and justice and the antithesis rocks the bottom of the rule of law.¶⁵⁴

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Why has transfer of judges always a contentious issue? Is this power misused? Mention the guidelines, if any, to prevent misuse of this power.

⁵¹ (1991) 3 SCC 655

⁵² AIR 1996 SC 2481

⁵³ ibid

⁵⁴ *C. Ravichandran Iyer v Justice A.M. Bhattacharjee & Ors.*, (1995) 5 SCC 457, para 23, per K. Ramaswamy, J.

2. How does High Courts exercise control over subordinate courts?
3. What is Power of Judicial Review exercised by High Court? Have we taken the idea of Judicial Review from USA?
4. Discuss the importance of independence of judiciary to do full and complete justice.
5. Do you agree with the procedure of appointment of HC judges? Explain with the help of the timeline from First Judges Case to present day.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. Describe the Jurisdiction of High Courts?
2. Discuss the qualifications for being a High Court judge?
3. How can High Court judges be removed?
4. Explain how HC is a Court of record.
5. What do you understand from the power exercised by HC under Art.228?

SUGGESTED READINGS:

- Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill Education, New Delhi, 2013
- M.P. Jain: Indian Constitutional Law, LexisNexis, 2018
- D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
- G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford University Press, 1966

SEMESTER- IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM II

UNIT 5 ELECTION COMMISSION: COMPOSITION, POWERS, EVALUATION AND ELECTORAL REFORMS IN INDIA

STRUCTURE

5.0: Learning Objectives

Key Words

Introduction

Composition of Election Commission

Functions of Election Commission

Administrative Functions

Advisory Functions

Supervisory Functions

Check Your Progress I

Electoral Reforms

Timeline of Judgments which brought Electoral Reforms

Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Short Answer Questions

Long Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand about the provisions given in the Constitution relating to Composition, Powers and Functions of Election Commission.
- Understand the judicial trends and statutory guidelines for maintaining the impartiality in the process of conducting elections.
- Evaluate the working of Election Commission.

KEY WORDS: Elections, Election Commission, Constitutional Bodies, Legislature, Executive, Vote

INTRODUCTION

Election commission is a permanent constitutional body which aims at conducting free and fair elections. It is one of few constitutional bodies which have power to function autonomously. The election commission controls and manages the elections to Parliament, State legislature office of president of India and Vice President. Furthermore, that election commission is not at all concerned with the elections to Panchayats and municipalities in the states. For this the constitution of India provides for separate state election commission.⁵⁵

The commission has laid down for itself some guiding principles of good governance, some of them are: –To ensure participation of all eligible citizens in the electoral process in an exclusive voter centric and voter friendly environment, to hold the values enshrined in constitution viz. equality, equity, impartiality, independence and rule of law in superintendence, direction and control over electoral governance, to conduct elections with highest standards of credibility, freeness, fairness, transparency, integrity, accountability, autonomy and professionalism, to promote awareness about Electoral process and electoral governance among stakeholders namely voters, political parties, candidates and people at large to strengthen and enhance the confidence and trust in the electoral system of the country.⁵⁶

COMPOSITION OF ELECTION COMMISSION

Article 324 of the Constitution provides that Election Commission shall consist of Chief Election Commissioner and other Election Commissioners as fixed by President from time to time. Election Commission was established on 25th January 1950 and since its inception till 1989 it functioned as single member body consisting only of Chief Election Commissioner. However, in 1989, 61st constitutional amendment was made which reduced the voting age from 21 to 18 years. So to cope with the increased work of Election Commission on account of lowering the age, the president appointed

⁵⁵ Vide 73rd and 74th Constitutional Amendment Acts of 1992

⁵⁶ M. Lakshmikanth, Indian Polity 5th ed., McGraw Hills Education

two more Election Commissioners.⁵⁷ The chief election commissioner and the other two election commissioners enjoy the equal powers and will receive equal salary, allowances and other perquisites which are similar to those of a judge of a Supreme Court. They shall hold the office for a term of 6 years or until they attain the age of 65 years whichever is earlier. However, they are removed from the office in the same way as a Supreme Court judge is removed i.e. impeachment motion set out on the grounds of proved misbehavior or incapacity. While dealing with the removal of members of the Election Commission in *TN Seshan, Chief Election Commissioner v. Union of India*,⁵⁸ the Supreme Court held that Election Commissioners and Regional Commissioners have been assured independence of function by providing that they cannot be removed except on the recommendation of the CEC. The court went on to say that the recommendation should be based on -intelligible and cogent grounds that relate to the Election Commission's efficient functioning.⁵⁹

FUNCTIONS OF ELECTION COMMISSION

The EC has supervisory control over India's election process and deals with election-related issues. It has the authority to give orders and issue directions in this regard. It has administrative, advisory and quasi judicial functions.

ADMINISTRATIVE FUNCTIONS:

The commission has been given the authority to set the territorial boundaries of electoral constituencies for various elections in accordance with the Delimitation Commission Act. It has the power to give recognition to political parties and allot them the symbols. It is the responsibility of the EC to make and update the electoral rolls everytime ie. On the basis of Indian citizenship, names are included or excluded from election rolls. No Indian citizen over the age of 18 should be excluded from the electoral rolls or placed on a separate electoral roll based on race, caste, religion, or sex. It has the authority to enact and enforce the 'Model Code of Conduct' for election campaigns. It has the authority to keep track of political parties' election spending. This ensures a level playing field for all the political parties irrespective of their size and thus the capacity to spend. It can employ various officers as election observers and expenditure monitors to ensure that elections are conducted smoothly. Some other functions involve: To hold elections for the President, Vice-President, members of both Houses of Parliament, members of Legislative Assemblies, and members of Legislative Councils in several states is another very significant function of EC, to cancel polls in specific circumstances like rigging, booth capturing, violence etc.

⁵⁷ Ibid

⁵⁸ 1995 (4) SCC 611

⁵⁹ Ibid

ADVISORY FUNCTIONS:

The Commission has the authority to advise the President of India on the disqualification of members of Parliament and the circumstances under which they may be disqualified. In addition, the Commission advises Governors on the disqualification of members of state legislatures. In instances involving post-election disputes between candidates and political parties, it advises the High Courts and Supreme Court. However, The Supreme Court hears post-election disputes involving the election of the President and Vice President. The High Courts hear disputes involving the Parliament and the State Legislatures.

SUPERVISORY FUNCTIONS:

The Election Commission is empowered to settle disputes regarding recognition granted to political parties and candidates. It has the powers to act as a court for matters related to disputes arising out of the allotment of election symbols to political parties and candidates. No two election symbols are the same, even in different regions. It must be noted that the elections with respect to the election of Panchayats and Municipalities are carried out under the supervision of the State Election Commission. The State Election Commissions are in turn advised by the ECI and are answerable to it.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. Differentiate between Supervisory and administrative functions of Election Commission.

.....
.....
.....

2. How has T.N Sheshan's case brought a new jurisprudence with respect to removal of election commissioners?

.....
.....
.....

ELECTORAL REFORMS

Several Committees and Commissions were formed in the country on electoral reforms:

Tarkunde Committee Report of 1975: The Tarkunde Committee's Report (1975) said, -As in the case of Judiciary, the Election Commission must not only be independent in theory but also manifestly appear to be so in the exercise of its powers of organizing and conducting elections. In the recent years, an impression is gaining

ground that the Election Commission is becoming less and less independent of the Executive than in the earlier years of Independence, because the choice of the Chief Election Commissioner has not always been based on criteria, which would command the confidence of all sections of public opinion. The practice of making it a berth for retiring Government officials has, perhaps, been responsible for the feeling that the incumbent so benefitted will be beholden to the Government for his office.⁶⁰

Some of the limitations of the office of Election Commission are: The Constitution has not debarred the retiring election commissioners from any further appointment by the government and The Election Commission members' qualifications (legal, educational, administrative, or judicial) are not specified in the Constitution. The **Vohra Committee report** (Government of India, 'Vohra Committee Report on Criminalization of Politics, Ministry of Home Affairs' (1993) pointed to the rapid growth of criminal networks that had in turn developed an elaborate system of contact with bureaucrats, politicians and media persons.

244th Law Commission of India Report: The Law Commission of India submitted its report on February 24, 2014, Electoral Disqualifications to the Ministry of Law and Justice. The study comes in response to a Supreme Court order made in December 2013 in the Public Interest Litigation filed by the NGO Public Interest Foundation, which sought to decriminalize politics. The report examined issues related to: (i) disqualification of candidates with criminal background, and (ii) consequences of filing false affidavits.

Key recommendations include: Stage at which disqualification is to be triggered. The Commission examined the different stages at which disqualification may be triggered, and decided upon the stage of framing of charges.

Conviction: Due to significant delays in trials and few convictions, the current approach of disqualification upon conviction has failed to prevent the criminalization of politics. To be an effective deterrent, the law must develop.

Filing of police report: There is no application of judicial mind during the filing of the police report. As a result, this is not the appropriate time to impose disqualification.

Framing of charges: The stage of framing of charges is based on adequate levels of judicial scrutiny. By effecting disqualification at this stage, with adequate safeguards, the spread of criminalization of politics may be curbed.

⁶⁰ Quoted in Era Sezhiyan, —Appointment of Election Commissioners, *The Hindu*, May 21, 2001, available at < <http://www.thehindu.com/2001/05/21/stories/05211349.htm>> accessed on August 12, 2016, at 4:50 p.m. IST.

Safeguards at the stage of framing of charges certain safeguards must be included to prevent misuse of this provision and to address the concern of lack of remedy for the accused. These include: Only offences that attract a maximum punishment of five years or above should be included within the ambit of this provision. Charges filed within one year before the date of scrutiny of nominations for an election will not lead to disqualification. The disqualification will operate until acquittal by a trial court, or a period of six years, whichever is earlier. The trial of accusations brought against sitting MPs or MLAs must be expedited. It must be carried out on a daily basis and completed in a year. If the trial is not completed within a year, the MP/MLA may be disqualified when that time period expires. Alternatively, the MP/right MLA's to vote in the House as a member, as well as his compensation and other benefits, should be suspended after one year.

Disqualification at the stage of framing of charges must apply retroactively as well. Persons with charges pending (punishable by five years or more) at the time of this law coming into effect must be disqualified from contesting future elections. The safeguards for charges filed within one year of the date of scrutiny of nomination papers would apply. The Representation of the People Act, 1951, must be amended to reflect the following on the problem of filing a false affidavit: Disqualification must be imposed if a person is convicted of filing a fraudulent affidavit. The penalty should be increased from a maximum of six months to a minimum of two years in prison. Falsely filing an affidavit should be considered a "corrupt practice" under the Act. As a result, trials in cases involving fraudulent affidavits must be held on a daily basis. Furthermore, there should be a one-week interval between the deadline for filing nominations and the date of examination. This would allow enough time for an objection to be filed on nomination papers.

255th Law Commission Report 2015 noted that –the current system tolerates, or at least does not prevent, lobbying and capture, where a sort of quid pro quo transpires between big donors and political parties/candidates. The report recommended that political parties should disclose all amounts over Rs. 20,000 received by them, even if from a single donor. It has recommended that the disqualification term for candidates who do not submit proper details of expenditure within the prescribed time be extended, so that they are unable to contest the next election. It has also recommended that candidates should be compelled under some law to disclose all contributions received by them from any person or company, and from the political party.

While working on the subject, the Supreme Court of India, in the matter of Public Interest Foundation & Others v. Union of India & Anr⁶¹, directed the Law Commission of India to make its suggestions on two specific issues, viz., (i) curbing criminalization of politics and needed law reforms‘; and (ii) impact and consequences of candidates filing false affidavits and needed law reforms to check such practice‘.

⁶¹Writ Petition (Civil) No. 536 of 2011

-The Law Commission has proposed wide ranging reforms on the issue of candidate expenditure limits; disclosure obligations of individual candidates and political parties; and penalties imposable on political parties; as well as examining the issue of state funding of elections. Section 77 of the RPA, regulating the election expenses incurred or authorized by candidates or their election agents, currently extends from the date of nomination to the date of declaration of results. This period should be extended by amending section 77(1) to apply from the date of notification of the elections to the date of declaration of results. The existing disclosure obligations of individual candidates are limited to maintaining an account of electoral expenses under sections 77 and 78, RPA. This is sought to be amended by inserting a new section 77A to require candidates or their election agents to maintain an account and disclose the particulars (names, addresses and PAN card numbers of donors and amounts contributed) of (i) any individual contribution received by them from any person or company, not being a Government company and (ii) any contribution by the political party from the date of notification of elections, which have to be made by the party by a crossed account payee cheque or draft or bank transfer.¶

Every financial year, political parties shall be required to keep and submit annual accounts to the ECI, which should be audited by a qualified and practicing chartered accountant from a panel of such accountants maintained for that purpose by the Comptroller and Auditor General. These accounts will detail all of the funds received by the party as well as the expenses it has incurred. On payment of a fee, the ECI will upload these accounts online or keep them on file for public inspection. Disclosure provisions governing political parties have been substantially recast. The existing section 29C has been deleted and replaced by a new section 29D that requires all political parties to : (I) disclose all contribution in excess of Rs of 20,000; (II) include aggregate contributions from a single donor in excess of Rs. 20,000 within its scope; and

(III) Disclose the names, addresses and PAN card numbers of all donors. Consequential changes will be made (IV) Disclose such particulars even for contributions less than Rs. 20,000 if such contributions exceed Rs. 20 crore or 20 % of the party's total contributions, whichever is less. Consequential amendments will need to be made to the Election Rules and the IT Act.

TIMELINE OF JUDGEMENTS WHICH BROUGHT ELECTORAL REFORMS

In 2002, the Supreme Court, in Association for Democratic Reforms (ADR) v. Union of India,⁶² while dealing with the question of criminalization of politics held that under the Indian Constitution, electors had a fundamental right to know the antecedents of candidates contesting elections to hold public office. The court read in 'right to be informed' as a right flowing from freedom of speech and expression. It mandated the

⁶²(2002) 5 SCC 294

disclosure of information relating to criminal antecedents, educational qualification, and personal assets of a candidate contesting elections.

In *PUCL v. UOI*⁶³ where The Peoples Union for Civil Liberties approached the Supreme Court challenging Section 33B of the Representation of People (Third Amendment) Act which nullified the decision in *Association for Democratic Reforms* by providing that candidates contesting elections need not file affidavit of criminal antecedents and particulars as directed by the Court.

This provision was held unconstitutional and void as it infringed the 'right of electors' to know, a constituent of the fundamental right to free speech and expression and hindered free and fair elections, which is part of the basic structure of the Constitution. Subsequently, all criminal records and antecedents of candidates contesting elections are now mandated to be matters of public record.

Further the court in *K. Prabhakarn vs. P. Jayarajan*⁶⁴ the Court elucidated upon the scope and purport of Section 8(3) of the Representation of Peoples Act, 1951 which provides criteria for disqualification. It was observed that the purpose of enacting disqualification under Section 8(3) of RPA is to prevent criminalization of politics. Those who break the law should not make the law. Generally speaking, the purpose sought to be achieved by enacting disqualification on conviction for certain offences is to prevent persons with criminal background from entering into politics and governance. Persons with criminal background pollute the process of election, as they have no reservation from indulging in criminality to win an election. Thus, Section 8 seeks to promote freedom and fairness at elections. The provision has to be so meaningfully construed as to effectively prevent the mischief sought to be prevented.

Going a step further, A 2 Judge bench of the Supreme Court in 2013 in *Lily Thomas vs. UOI*⁶⁵ ruled that Members of Parliament, Legislative Councils and Legislative Assemblies convicted of crimes where they had been awarded a minimum sentence of 2 years imprisonment would cease to be members of the house to which they were elected from the date of sentencing. It further struck down the provision, which allowed convicted members a 3 month time period for appeal against the conviction and sentencing and held that those convicted would suffer immediate disqualification.

In *Manoj Narula v. Union of India*,⁶⁶ the Supreme Court said that criminalization of politics is an anathema to the sacredness of democracy. It has been noted in the N.N. Vohra Committee that the nexus between politicians, bureaucrats and criminal elements is on rise.⁶⁷ In 2017, the Hon'ble Supreme Court of India in *Abhiram Singh v C.D. Commachen (Dead) By Lrs. & Ors.*,⁶⁸ ruled that the political

⁶³(2003) 4 SCC 399

⁶⁴ Appeal (civil) 8213 of 2001

⁶⁵ AIR 2013 SC 2662: (2013) 7 SCC 653

⁶⁶ (2014) 9 SCC 1

⁶⁷ *Dinesh Trivedi, M.P. and others v. Union of India and others*, (1997) 4 SCC 306

⁶⁸ In *The Supreme Court Of India, Civil Appellate Jurisdiction, Civil Appeal No. 37 OF 1992*, decided on January 02, 2017, available at <<http://judis.nic.in/supremecourt/imgs1.aspx?filename=44451>> accessed on January 6, 2017, at 2:10 p.m. IST.

parties cannot use religion or caste to seek votes. The court said that it amounts to corrupt practices. It was said that the relationship between the God and an individual is personal one and the State has no power to intervene in such personal autonomy.

Further down the lane, 25th September 2018, the Court delivered its judgment in the Electoral Disqualification case i.e. in Public Interest Foundation vs. UOI.⁶⁹ The Court had to decide if persons ought to be disqualified from membership in legislative bodies when criminal charges are framed against them. Currently Section 8 of the Representation of Peoples Act only disqualifies persons when they are convicted of criminal charges.

The five-judge Bench unanimously decided that it cannot disqualify candidates, against whom criminal charges have been framed, from contesting elections. The Bench cited respect for the separation of powers. It recognized that it cannot introduce new rules regarding the disqualification of electoral candidates. The Bench concluded that informed choice is a cornerstone of a 'strong and pure' democracy.

Additionally, the Court issued the following directions:

1. Candidates must fill up forms containing all particulars
2. In said forms, criminal antecedents to be stated in bold
- 3 Candidates must inform the concerned political party of pending criminal cases against them
4. Concerned political party, to put up such criminal antecedents of candidates on party website
5. Wide publicity by both candidates and parties in press and media of the criminal antecedents

In *Raj Bala v. State of Haryana and others*,⁷⁰ the Supreme Court upheld a Haryana State law mandating that only those having minimum educational qualifications will be eligible to contest Panchayat elections in the State.

Very recently in *Ram Babu Singh Thakur v. Sunil Arora*⁷¹ the SC has held that –it is mandatory for political parties to upload on their websites detailed information regarding candidates with pending criminal cases, along with the reasons for their selection and non-selection of others without criminal antecedents. –These details shall be published within 48 hours of the selection of the candidate or not less than two weeks before the first date for filing nominations, whichever is earlier. The political party concerned shall also then submit a report of compliance with these directions with the EC within 72 hours of the selection of the said candidate.⁷²

Also the SC held no criminal case against MPs or MLAs can be withdrawn without an approval of the high court of the concerned state.⁷³

⁶⁹

⁷⁰ 2015(9) SCALE 25

⁷¹ W.P. (C) No. 536 OF 201

⁷² Ibid

⁷³ *Ashwini Kumar Upadhyay & Ors. vs. UOI & Ors.* 2021

5.6.1. CHECK YOUR PROGRESS II

1. Discuss the provisions of Representation of People's Act 1951 to tackle the problem of Criminalization in Politics.

.....
.....
.....

SUMMARY

The SC has given remarkable judgments to improve the process of elections and emphasized on the importance of free and fair elections. *Kihoto Hollohon v. Zachillhu and Others*,⁷⁴ the Supreme Court considered free and fair election as basic structure of Indian Constitution. In *Union of India v. Association for Democratic Reforms and Another*,⁷⁵ the Court held that the Election Commission has power to issue directions or orders on the related subject matter in the absence of any legislation. The court further declared that citizens' freedom of speech and expression includes the right to know about the backgrounds of candidates for public office. It would be helpful for the voter to choose the right candidate. Each candidate must submit an affidavit regarding the information of his/her criminal antecedents; assets (both movable and immovable) of self and those of spouses and dependents as well; and qualifications at the time of filing his/her nomination papers for election to the Lok Sabha, the Rajya Sabha and the State Legislative Assemblies. The Apex Court again in *PUCI v. Union of India*⁷⁶ guarded the citizen's right to know the antecedents about his or her candidate in election.

The Election Commission holds that non-furnishing of the affidavit by any candidate shall be considered a violation of the Hon'ble Supreme Court's order, and the nomination of the candidate concerned shall be subject to rejection by the returning officer at the time of nominations scrutiny for such non-furnishing of the affidavit. It was further decreed that providing false or incomplete information will result in the rejection of nomination papers, as well as disciplinary action under the Indian Penal Code.⁷⁷

As a watchdog of democracy, the Supreme Court has had several successes in reforming the India's electoral process. The insertion of NOTA (None of the Above) in Electronic Voting Machines has brought an increase in public participation. It has recognized that Right to vote also includes a right not to vote i.e. right to reject. Thus

⁷⁴ 1992 Supp (2) SCC 651

⁷⁵ AIR 2002 SC 2112

⁷⁶ AIR 2003 SC 2363

⁷⁷ -Supreme Court's order dated 2nd May, 2002 relating to right to information of electors regarding criminal antecedents, assets and liabilities and educational qualifications of candidates—implementation of the order. Available at < http://eci.nic.in/archive/press/current/PN_28062002.htm > accessed on August 12, 2016, at 4:50 p.m. IST.

the progressive judgments and interpretations have enlarged the scope of elections and have proved to be fundamental in ensuring impartiality and autonomy.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Discuss the powers and Functions of Election Commission.
2. Discuss the provisions of Representation of People's Act, 1951 which aim at tackling the criminalization in politics.
3. Discuss the role of judiciary in bringing about electoral reforms.
4. Explain the recommendations of 244th Law Commission Report to curb criminalization in politics in detail.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. Explain the composition of Election Commission
2. What are the guiding principles and aim of Election Commission?
3. Is it allowed for political parties to use religion or caste to seek votes?
4. How has insertion of NOTA increased the public participation?

SUGGESTED READINGS:

- Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill Education, New Delhi, 2013
- M.P. Jain: Indian Constitutional Law, LexisNexis, 2018
- D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
- G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford University Press, 1966

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 6 PARTY SYSTEM IN INDIA: ITS FEATURES, ORGANIZATION AND IDEOLOGY OF INDIAN NATIONAL CONGRESS, BJP, BSP, SAD, DMK AND TMC

STRUCTURE

Learning Objective

Key Words

Introduction

Main features of Party System in India

Indian National Congress

Brief History of the Party

Ideology of Congress (I)

Check Your Progress I

Bhartita Janta Party (BJP)

Ideology of BJP

Check Your Progress II

Bahujan Samaj Party

Shiromani Akali Dal

Ideology of the Party

Check Your Progress III

Dravida Munnetra Kazhagam (DMK)

Ideology of the DMK

All India Trinmoot Congress: AITC or Trimool Congress TMC

Ideology of TMC

0.9.2. Check Your Progress IV

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES:

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand the Party System of India.
- Examine the features of Indian Party System.
- Analyse the ideologies and base of National and Regional Parties.
- Evaluate the role of political parties in Indian political system.

KEY WORDS: Political Parties, Election Commission, Ideology, Organisation,

INTRODUCTION

India is a democratic state in which Parliamentary system of government has been set up. Political Parties have a special significance in a democratic state. In a democratic state, the power of administration is in the hands of the people, but the people are not organised and there is a difference of opinion among them. The political parties organise the people and form public opinion. They formulate policies and programme fight elections, control the government and act as a link between the government and the people. Lord Bryce has rightly written, "Political parties are inevitable. No free country has been without them. No one has shown how representative governments could work without them. They bring order out of chaos of multitude of voters."

Meaning and Definition of Political Parties

In the Indian constitution, political parties have not been described in a direct way. According to Gilchrist, "A Political party may thus be defined as an organized group of citizens who profess to share the same political views and who by acting as a political unit try to control the government."

It is clear that a political party is a group of persons who organize themselves on the basis of a fixed programme and try to capture the power of the government through constitutional means in order to give practical shape to their programme.

MAIN FEATURES OF PARTY SYSTEM IN INDIA:

The nature of Party system in India becomes known from the following features:

1. ABSENCE OF SPECIFIC CONSTITUTIONAL PROVISIONS:

In India there is no specific provision in the constitution regarding its party system. Under Article 19 of the Constitution, the Indian citizens have been given the right of freedom to constitute, community or Union and the Political parties have been

constituted on the basis of this right. In 1985 under the 52nd constitutional amendment, there was constitutional provision of regarding prohibition of party change and under it, the word 'Political Party' has been described in the 19th Schedule. Apart from it, there is no other Article or provision in Constitution, where political parties have been mentioned.

2. REGISTRATION OF POLITICAL PARTIES:

Under an amendment made in the Representation of the People's Act, 1951 in December 1988, provision has been made for the registration of every political party. For this purpose the old political parties within 60 days and new political parties within 30 days will give an application for registration to the Election Commission.

3. TYPES OF PARTIES ON THE BASIS OF RECOGNITION:

On the basis of the recognition of the Election Commission, the political parties can be divided into three categories such as –

(i) Recognized National Political Parties :

A party is recognised as a national party if any of the following conditions is fulfilled;

- If it secures six per cent of valid voters polled in any four or more states at general election to the Lok Sabha or to the legislative assembly; and, in addition, it wins four seats in the Lok Sabha from any state or states; or
- If it wins 2% of seats in the Lok Sabha at a general election; and these candidates are elected from three states; or
- If it is recognised as a state party in four states.

(ii) Recognized state Political Parties : A party is recognised as a state party in a state if any of the following conditions is fulfilled:

- A political party which gets 6% of the valid votes polled in the state in a general elections either to Lok Sabha or to the Legislative Assembly of the State concerned and in addition it wins at least 2 seats in Legislative Assembly of the State Concerned;
- It wins at least 3% of the total seats of the Legislature Assembly of the state;
- Atleast 3 seats in the Assembly, whichever more;
- At the general election to Lok Sabha; the party wins at least one seat for every 25 seats of Lok Sabha
- The party polls at least 6% of the valid votes polled in all the Parliamentary areas of the state in the Lok Sabha elections in the concerned as well as it gets one seat in the Lok Sabha.

4. UNRECOGNISED POLITICAL PARTIES:

In India, there are unrecognised political parties also. Such political parties have the right to contest elections and to take part in all types of political activities, but these don't have reserved election symbols rather these are allotted to them at the time of election.

5. MULTI-PARTY SYSTEM:

In India, there is not one party system, as is in China, nor two party system like Britain and America. In our country, there is a multi-party system. On the eve of Seventeenth Lok Sabha general elections (2019), there were 7 national parties, 52 state parties and 2354 registered-unrecognised parties in the country.

6. ONE-DOMINANT PARTY SYSTEM:

In spite of the multi party system, the political scene in India was dominated for a long period by the congress. The dominant position enjoyed by the Congress has been declining since 1967 with the rise of regional parties and other national parties like Janata (1977). Janta Dal (1989) and the BJP (1991) leading to the development of a competitive multi-party system.

7. REBEGINING OF THE PERIOD OF ONE PARTY RULE IN CENTRE AND STATES:

Since independence upto 1977 and again from 1980 to 1989, there have been the governments of the Congress Party in the Centre and in most of the states which continued upto 2014. But in 2014 and 2019 with the advent of NDA government led by BJP, the period of the emergence of the party rule had started which continues even today. As a result of this, again in India, the period of one party rule has begun.

8. ABSENCE OF STRONG AND WELL ORGANISED OPPOSITION:

One peculiar feature of India party system is absence of strong and well organised opposition. At present, both at the national and state level there are so many national and regional political parties playing the role of opposition but they are not united on various political issues not they have any common programme. Different political parties do criticize the government inside and outside the Parliament, but they also indulge in the politics of competition which is harmful to democracy. In the 16th Lok Sabha no political party was able to get the number of seats required to get the status of recognised opposition party.

9. LACK OF IDEOLOGICAL COMMITMENT:

Another significant feature of the Indian Party system is the lack of ideological and principle commitment. Ideological commitment means firm faith in a particular political, social and economic ideology and collective efforts to achieve it. But in India, most of the political parties are opportunist and they sacrifice their principles for the fulfilment of their narrow interests. In India, coalition governments are the product of this opportunism. For the lack of ideological commitment, this party could not preserve its unity and stability and was soon divided into 4 parts. The government of National Democratic Alliance, which was formed under leadership of Sh. Atal Bihari Vajpayee on 13th October 1999, was based on the co-operation of 23 political parties. There was a lot of difference in the political ideology of these parties.

10. EMERGENCE OF REGIONAL PARTIES:

Another significant feature of the Indian Party System is the emergence of a large number of regional parties and their growing role. Among the regional political parties Shiromani Akali Dal in Punjab, DMK, ADMK and Tamila Manila Congress in Tamil Nadu, Telgu Desam in Andhra Pradesh, Assam Gana Parishad in Assam, Kerala Congress and Muslim League in Kerala, Trinamool congress in West Bengal, Rashtriya Janta Dal in Bihar, Samajwadi Party in Uttar Pradesh & Mizo National Front in Mizoram are worth mentioning. These regional political parties have played an important role at the national level.

11. PERSONALITY CULT:

Before independence our social, political and economic set-up was based on feudal values but this set up did not witness any specific change after the attainment of independence. Even today, aristocrats and elites exercise their control over politics and political parties. People have a strong feeling of personality worship. They have more faith in the leader of the party than ideology of the party. At the time of elections, votes are asked for in the name of the party but in the name of the leader of the party and people are requested to strengthen in the hands of a leader.

12. LACK OF PROPER ORGANISATION:

Organisation is the life and soul of Political Parties. In our country, the organisation of Political parties is not based on democratic principles. The low level cadres of all political parties are not independent in their decision making. They have to work seeking instruction from the High command of the parties. Most of the Political parties follow this rule.

13. LACK OF CONTINUOUS CONTACT WITH MASSES:

Another feature of Indian Political Party system is that Political parties do not keep a continuous contact with masses. Almost, all political parties become active only during elections and after elections are over, they also disappear. These parties do not continuously propagate their policies and programmes among the people. As a result, public grows indifferent to political problems and stops taking interest in political affairs. As a result, they do not get proper political training.

14. FACTIONALISM IN POLITICAL PARTIES:

There is factionalism in almost all the political parties of India. Factionalism harms the unity of the party for the fulfilment of personal interests. Factionalism, defections, splits, mergers, fragmentation, polarisation and so on have been an important aspect of the functioning of political parties in India. Lust for power and material considerations have made the politicians to leave their party and join another party or start a new party. This phenomenon caused political instability both at the centre and in the states and led to disintegration of the parties.

15. ELECTORAL ALLIANCES AND COALITION GOVERNMENTS:

Because of Multi-party system and lack of ideological commitment, many political parties strike electoral alliances. Such alliances have been formed by different parties at local and national levels. In 1977, five national parties made an alliance to fight against the Congress and won victory in the elections and afterwards formed Janta Party. Similarly during the state legislative assembly elections, different political parties formed alliances, politics. Today, there are two main alliances in the centre. United Progressive Alliance-UPA is being led by the Congress party and National Democratic Alliance-NDA is being led by BJP and both these alliances have formed governments in the centre from time to time.

16. COMMUNAL AND CASTE CHARACTER OF POLITICAL PARTIES:

In India, many political parties are organised on a caste and communal basis. These parties try to win the political support of the people on religion and caste basis. The names worth mentioning in this regard are those of Hindu Mahasabha, Muslim League, Akali Dal, Muslim United Front, Shiv Sena, Bahujana Samaj Party, D.M.K., and AIDMK, Republican Party and Jharkhand party. The parties organised on caste and communal basis arouse religious and caste feelings and enmity among people belonging to different religions and castes and many times cause communal riots in the name of religion and caste. Such riots harm the national unity.

17. POPULIST NATURE OF INDIAN POLITICAL PARTIES:

During the last few years, almost all political parties and leaders are resorting to the politics of populism in order to capture power. In the politics of populism the political parties and leaders try to enlist the support of the people by catchy slogans and symbols.

After going through the features of the Indian Party system, we can conclude that it has no stable and clear form. The nature of the Indian Party system is in itself Indian, because some of its features are found in India only. The changing Indian situation has profound impact on the Indian Party System.

INDIAN NATIONAL CONGRESS (I) or INC (I)

BRIEF HISTORY OF THE PARTY:

Indian National Congress is the oldest, organised and very powerful party of India. In a way, this party was founded in 1885 at Bombay with the efforts of a retired English Civil Servant Mr. A.O. Hume, in and is a continuous form of the Indian National Congress. From 1885 to 1947, the main objective of the party was to win freedom for India from foreign rule. After Independence, this party took over the reigns of the government of India and the governments of the Congress party continued both at the centre and in states upto 1967. From 1947 to 1964, the party was under the complete dominance of Pt. Nehru and he was the Prime Minister of India during this period. During this period the country made progress in every field and there was no other party to challenge its supremacy.

FIRST SPLIT IN THE CONGRESS:

The Indian National Congress got divided into two parts on the question of election of the President in 1969. One group under the leadership of Mrs. Indira Gandhi began to be called 'Ruling Congress' while the other under the chairmanship of Sh. Nijalingappa began to be called 'Congress Organisation. In the Lok Sabha Elections of 1971 the group led by Smt. Indira Gandhi had won 350 seats out of 518 seats and this group remained in power both, in the centre and most of the states till March 1977.

SECOND SPLIT IN THE CONGRESS AND BIRTH OF CONGRESS (I):

In March 1977 elections to the 6th Lok Sabha, the ruling party of Smt. Indira was defeated and it was replaced by the Janta Party. As a result of the Smt. Indira Gandhi resigned from the congress working committee on December 19, 1977 and convened the meeting of her supporters in New Delhi on January 2, 1978 in which Smt. Indira Gandhi was elected the President of the Congress Party. As a result of this the party again got divided into two groups. The group led by Smt. Indira Gandhi was named Congress (I) and the other group was named Congress (S). The Congress (I) won 351

seats of Lok Sabha in the elections held in 1980 and formed government in the centre and also in most of the States.

THIRD SPLIT IN THE CONGRESS:

The Congress got split third time, when on May 19, 1995 in New Delhi, a convention of the congress dissidents under the leadership. Shri Arjun Singh and N.D. Tiwari was held and declared themselves as the real congress. Sh. N.D. Tiwari was elected its President. On December 3, 1995 the congress faction headed by Sh. N.D. Tiwari announced its name as All India Congress. On March 25, 1996 the Supreme Court of India asked All India Indira Congress to affix the word 'Tiwari' with it so that a distinction could be made between both the factions of congress party. Thus there came a third split in the Congress Party.

DROPPING OF WORD (I) FROM THE ELECTION MANIFEST OF THE CONGRESS:

In the election Manifest issued by congress in January 1996; the word 'I' which was symbol of Smt. Indira Gandhi was dropped and it became Indian National Congress. New President of Congress – On March 14, 1998, the congress working committee elected Mrs. Sonia Gandhi as the new President of Congress in place of Shri Sita Ram Kesari. On March 16, 1998, Mrs. Sonia Gandhi was elected as chairperson of the Congress Parliamentary Party.

ISSUE OF THE FOREIGN ORIGIN OF SMT. SONIA GANDHI AND FOURTH SPLIT IN THE CONGRESS:

The 4th split in congress took place in May 1999. On 15th May 1999, there senior leader of the congress-Sarvshri Sharad Pawar, P.A. Sangma and Tariq Anwar wrote a letter to the Congress President Smt. Sonia Gandhi and demanded that because Smt. Sonia Gandhi is of foreign origin, she should not be projected as future Prime Minister of India. The Congress working Committee expelled Sarvshri Sharad Pawar, P.A. Sangma and Tariq Anwar from the Congress for a period of six years. On May 1999, Sarvshri Sharad Pawar, P.A. Sangma and Tariq Anwar announced in Delhi, the formation of new political party, named 'Nationalist Congress Party', Shri Sharad Pawar was elected as the President of the new party.

PARTY PRESIDENT AND ELECTION SYMBOL:

Mrs. Sonia Gandhi is the President of the Congress Party and the election Symbol of Indian National Congress is Hand.

IDEOLOGY OF CONGRESS (I)

Democracy, Secularism, Socialism and Non-alignment are the main elements of Congress (I) ideology. The brief description is as follows:

1. DEMOCRACY:

The Congress (I) was deep faith in democracy. Democracy is the foundation of Indian Constitution. It is embedded in Indian Institutions and has an indelible imprint on the heart of mind of the Indian People. Liberty, Equality and justice are the basic elements of democracy. The Congress has strengthened these elements by its policies and programmes.

2. FAITH IN SECULARISM:

Secularism is an important element of Congress (I) ideology. According to the election manifesto of Congress (I), Secularism is the basis of the Indian Nationalism. In India secularism does not mean opposition to religion or irreligiousness. In secularism man has the freedom to worship and reach but the state has no religion of its own. It prohibits discrimination and partiality of any kind against any citizen on the basis of religion.

3. SOCIALISM:

The third important element in ideology of Congress (I) is socialism. The Congress (I) is firm on socialism. The objective of Congress (I) is to establish socialistic society. Pt. Nehru was of the firm view that except for socialism there is no other way to do away the poverty and wide spread unemployment of the Indian people. Under Mrs. Indira Gandhi's leadership, the word 'socialist' was incorporated in the Preamble to Indian Constitution by the 42nd Constitutional amendment. By passing National Rural Employment Guarantee Act, 2005, the UPA Government being lead by the Congress Party has provided to provide 100 days work in a year to every unemployment person living in villages.

4. ECONOMIC LIBERALISM:

During the last few years, Congress has left behind the objective of socials and adopted the policy of 'Economic Liberalism' or 'Open Market'. After coming into power in June 19, 1991 the Narsimaha Rao Government of Congress declared open and liberal economic policies. Most of the controls and restrictions imposed on industry and trade were withdrawn. Leaving some industries, license system has been finished on other industries. Instead of Public sector, private sector has been given priority and privalization of industries is being encouraged. Full freedom has been given to import foreign capital and technology. Multi National Companies have been given many types of facilities and have been invited to invest capital in India. The

purpose of all this is to make the Indian economy Competitive and to link it with world economy.

5. NON ALIGNMENT:

Non alignment is another important element of Congress's ideology. The Congress believes in the policy of non-alignment in international sphere and wants to keep India away from the military alliances of all types and power conflicts of the world. Non alignment means deliberately to remain aloof from the competitive power blocks of the world, not to enter into military alliance with any other states, to decide international issues on the basis of merit and to take independent action on those decisions. Non-alignment is today the basic principle of foreign policy of two-third countries of the world. The Congress party had always tried to stick to the policy of non-alignment.

6. OPPOSITION TO RACIALISM, COLONIALISM AND IMPERIALISM:

The Congress Party is bitter critic of racialism, colonialism and imperialism and the party has opposed these evils at every national and international platform. The party has always supported the struggles against these evils being fought in the different parts of the world.

7. SUPPORTED OF NATIONAL UNITY AND INTEGRITY:

The party is committed to maintain unity and integrity of the nation and for this purpose, the party is the supporter of strong centre in India. The party is determined to fight against the forces which are all out weakens the unity and integrity of India.

8. USE OF NUCLEAR ENERGY FOR PEACEFUL PURPOSE:

The Congress Party is committed to disarmament and the use of nuclear energy for peaceful purposes. The party made clear that the nuclear energy will be used for developmental and peaceful purpose.

9. SUPPORTER OF HUMAN RIGHTS:

The Congress Party is the supporter of human rights and is fully committed for the protection of these. Party is of the view that no distinction should be made on the basis of caste, colour, creed, religion and race etc and every individual has the right to live a dignified life. At the instance of Congress Party provisions were made to constitute National Human Rights Commission and State Human Rights Commissions.

The Elections of the 17th Lok Sabha held in April/May 2019 were fought by the Party under the leadership of Party President Sh. Rahul Gandhi. In the Election Manifesto

the party declared NAYA Yojana by which the party had promised to create more employment opportunities, to end corruption, to spend more money on health and education etc. During election campaign party President held 145 rallies and covered distance of 1.20 Lakh km throughout the country. With the purpose to strengthen election campaign he made his sister Prinka Gandhi Vadra the General Secretary of the party. But inspite of the best efforts put in by both brother and sister, the party was able to win only 52 seats of Lok Sabha. The Congress Party suffered debacle in the elections of the 17th Lok Sabha continuously for second time. The party needs to do deep self introspection to come out of the president scenario. The party failed to win seats even in the states which had its governments. There is need to do vast organisational changes from top to bottom in the party.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. What is the Symbol of INC (I)?

.....

2. What type of party system in India?

.....

3. Briefly explains the types of parties in India and who give the recognition?

.....

BHARTIYA JANTA PARTY (BJP)

Bhatiya Janta Party (BJP) was born with the third division in Janta Party on 6th April, 1980. On April 4, 1980 the National Executive of the Janta Party passed a resolution and imposed a ban on the members of the party for having any type of relation with R.S.S. But the members of the Jan Sangh Group of party did not accept this decision. The leaders of ex-Jan Sangh group decided to form a separate new party. The former information Minister of the Janta Government, Mr. Lal Krishan Advani called a national convention of ex. Janojh Group in Delhi on 5th-6th April 1980. About 4383 representatives drawn from 21 states took part in this convention. On 6th April 1980 a new party named Bhartiya Janta Party came into being in this conference and Sh. Atal Bihari Vajpayee was unanimously elected the president of the Party. It was also decided in the convention that that party flag will consist of Green Saffron in vertical sections.

PARTY SYMBOL AND PRESIDENT:

The Party Symbol is lotus and Sh. Jagat Prakash Nadda is the president of BJP.

IDEOLOGY OF BJP

In the National Conference of the party held in Dec. 1980, the party announced to make five ideological principles the basis of its policies.

These are called the five commitments of the party: 1. National Integration 2. Democracy 3. Positive Secularism 4. Gandhian Socialism 5. Value based politics. A brief description of the principles of the party is given below:

1) NATIONAL INTEGRATION (UNITY):

BJP is a national party and it has committed to the unity and integrity of the country. The Party is of the view that right from Kashmir to Kanya Kumari, India is one country, one nation. It is in favour of the development of the spirit of nationalism by rising above the casteism, religion, language and regionalism. The party is strongly opposed to the policy of 'Divide and Rule' of the congress.

2) DEMOCRACY:

BJP has firm faith in democracy. It is in favour of giving equal rights and opportunities to all the Indian citizen without any sense of discrimination. It is strongly opposed to family rule.

3) POSITIVE SECULARISM:

The BJP criticises the policy of secularism of the congress by calling it 'minorityism'. Positive secularism means 'Sarva Dharma Saman Bav' i.e. all religions are equal. It does not mean state without religion. The policy of positive secularism does not mean regard for all religions but it is the adoption of good points and moral values from different religions. The policy of party is justice for all and appeasement of none.

4) GANDHIAN SOCIALISM:

The BJP accepts the Gandhian nature of Socialism. The party believes that the solution of the economic and social problems of India lies in Gandhian Socialism. The party has a belief in the decentralization of property as well as in the trusteeship theory of property of Mahatma Gandhi.

5) VALUE BASED POLITICS:

The BJP believes in value or principle based Politics. BJP is of the opinion that at present the policies of the politics of opportunism is at its peak in India due to which corruption and anarchy are found all around at all levels. The politicians do not care for values and principles. The BJP wants to develop value based and disciplined politics. It has framed a code of conduct for its legislators and ministers.

6) DECENTRALIZATION OF ECONOMIC AND POLITICAL POLOUR:

The BJP has faith in the decentralization of economic and political power. The party supports the renewal of centre-state relations and giving of more autonomy to states, especially in the context of their developmental activities.

7) SWADESHI AND SELF-RELIANCE:

The party has faith in Swadeshi and self-reliance and it is in favour of making India a strong dependent nation. The party is of the opinion that the areas in which India can become self-reliant the foreign investment in that sector should not be allowed. So the party wants to encourage swadeshi industry.

7) OPPOSITION TO COLONIALISM AND IMPERIALISM:

Like other political parties BJP is also opposed to colonialism and imperialism and is supporter of the fight being fought for right to self determination. The party is of the view that every country has the right to lead an independent life therefore outside power should not be allowed to have dominance over the other country.

8) NON-ALIGNMENT:

In International field, the party is in favour of adopting the policy of non-assignment. It is against becoming the member of any power group. The policy of non-alignment is most suitable for the all rounded development of India. The party is also in favour of developing friendly relations with the neighbouring countries.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. What are the Five Commitments of BJP?

.....
.....
.....

2. Who was the first President of BJP?

.....
.....

BAHUJAN SAMAJ PARTY

Bahujan Samaj Party originated from BAMCEF – Back ward and Minority Communities Employees Federation and Dalit Shashit Samaj Sangrash Samiti (DS-4), two pressure groups formed by Sh. Kanshi Ram for the protection of the interests of the government's employees belonging to scheduled castes and backward classes. The

party was born on April 14, 1984 in Uttar Pradesh. This party was founded by Sh. Kanshi Ram who was born in Ropar district of Punjab and he is till now the Suprme of the party. After Punjab, branches of Bahujan Samaj Party were established in Uttar Pradesh, Haryana, Bihar, Madhya Pradesh, Maharashtra and other states.

Bahujan Samaj Party criticizes Manuism in Society and is committed to abolish social economic inequalities and exploitation. This party wants to further the struggle launched by the father of Indian Constitution Dr. B.R. Ambedkar and want to abolish social, economic and political inequalities in the country.

WHAT IS BAHUJAN SAMAJ?

Bahujan Samaj is a Samaj of many castes and classes, but these castes and classes are backward. It includes Scheduled Castes, scheduled tribes, educationally and socially backward classes and all kinds of oppressed people who have been exploited by the capitalists and other influential people. According to Late Sh. Kanshi Ram, in this country there are thirty five crore people who belong to lower and backward classes they all are my constituency. BSP's aim is to reach the top to power ladder and make one of them as Prime Minister.

RECOGNITION TO BAHUJAN SAMAJ PARTY AS NATIONAL POLITICAL PARTY:

The Election Commission recognised Bahujan Samaj Party as a National Party on 25 November, 1997.

ELECTION SYMBOL AND FLAG OF THE PARTY:

Election commission provided 'Elephant' as election Symbol to the party. Flag of the party is made of Blue cloth with the symbol of Elephant embossed over it.

Ideology of Bahujan Samaj Party (BSP) claims to be the only National Political Party which evaluates the practical work and does not believe in hypothesis building.

- 1) To continue the struggle initiated by B.R. Ambedkar for abolishing the economic, social and political inequalities from the country.
- 2) To encourage the Dalits to have self-confidence and enlighten them for their rights.
- 3) To achieve political power is main objective of the party because without political power the condition of Bahujan Samaj can not be improved.
- 4) To abolish social order based on Manism and Brahamnish.
- 5) To provide security to depressed and exploited people, to provide more opportunities develop their skill and to provide employment to all.
- 6) The party has faith in the present democratic system and is in the favour of brining about a change through democratic means.
- 7) This party supports the non-alignment policy of India. Party wants that India should be given a permanent seat in the Security Council in U.N. This party wants to establish good relations with neighbouring countries.

- 8) The Party wants to provide more autonomy to local institutions in urban and rural areas so that these institutions become the important basis of Indian democracy.

During the assembly elections of UP, Uttarakhand, Punjab and Manipur held in February, 2002, the party made a change in its strategy. The party raised the slogan of the protection of the interests of 'Sarav Samaj' and not only of 'Dalit Samaj' and to achieve its objectives, the party put up candidates in the assembly elections belonging to higher castes and it proved quite useful to the party. On June 9, 2005, in a bid to form Dalit-Brahmin alliance, party supremo Mayawati Convened Brahmin Samaj Mahasammelan at Ambedkar Maidan in Lucknow in which she made it very clear that the war was not against Brahmins but against the Brahmin mindset. She has opened the doors of her party for the people belonging to upper castes.

The Shiromani Akali Dal (Religion Party of Punjab) and the BSP formed an alliance for the 2022 Punjab Assembly election. Bahujan Samaj Party Chief Mayawati said that the alliance between the SAD and BSP as a "new political and social initiative" which will very good in progress and prosperity in Punjab.

Former CM of Punjab S. Parkash Singh Badal described the formation of the SAD-BSP alliance as "the beginning of a secular, federal democratic revolution in the State and the country for a total socio-economic and political revamp of polity."

SHIROMANI AKALI DAL

HISTORY OF SHIROMANI AKALI DAL:

Shiromani Akali is an important regional party of Punjab. This party came into being on December 14, 1920 due to the efforts of Master Tara Singh and Baba Kharak Singh. In the beginning, the aim of this party was to get the release of holy Gurdwaras from the possession of Mahants and maintain their sanctity. A forceful movement was launched from 1920 to 1925 to achieve this aim. At last, the government had to yield and Shiromani Gurudwara Prabandhak Committee (S.G.P.C.) was established in 1926 for the administration of the Gurudwaras. Thus, the Akali Dal which was purely religious in nature got recognition as a political Party.

After independence, to promote the Sikh interest, the Akali Dal raised their demand their demand of 'Punjabi Suba'. Master Tara Singh launched powerful agitation in 1955 and 1960 for getting this demand conceded. In 1961 he undertook fast unto death in support of this demand, but because of the Prime Minister, Mr. Nehru's intervention and the Punjab Chief Minister, S. Partap Singh Kairon's iron determination he had to give up his fast.

In 1962, the Akali Dal suffered a rift and was divided into two factions. One faction came to be known as the Master Akali Dal, while the other as the Sant Fateh Singh Akali Dal. Sant Fateh Singh was a great supporter of Hindu-Sikh Unity. He refused the demand for 'Sikh Homeland' has been raised by Master Tara Singh and demanded the creation of a Punjabi Speaking State. But at last the government accepted the demand of the Akali Dal for Punjabi Suba and Punjab was recognised

as state on the basis of language on November 1, 1966. But the Akali Dal was not satisfied with this reorganisation because most of the Punjabi-speaking areas were not included into Punjab. Chandigarh was made a Union Territory, the management of Bhakra Nangal was not entrusted to Punjab and injustice was done to Punjab regarding the distribution of river waters. The Akali Dal started a 'Dharam Yudh Morcha' against the Central Government on August 4, 1982 which came to an end with the signing of 'Rajiv-Longowal Agreement'. On August 24, 1985, Shriomani Akali Dal has been generally accepted as the party of the Sikhs because alongwith the demands of the Punjabis, the party has been raising the demands of Sikh Community. Because of this, some critics labeled Akali Dal as a communal party. But the Shromani Akali Dal headed by S. Prakash Singh Badal has opened its doors for other communities to make the organisation an all inclusive outfit. While restricting the party, S. Badal made wide ranging changes to give representation to Dalits, women and the youth as a result which it has got the look of a Punjabi Party.

PARTY PRESIDENT OF THE PARTY:

S. Sukhbir Singh Badal is the President who was unanimously re-elected president of the party for the third time during a delegate session held at the The Teje Singh Samundari Hall on the Party's 99th foundation day on 14 Dec. 2019. Scale is the Symbol of the party.

IDEOLOGY OF THE PARTY:

According to the Party Constitution the main ideology/ aims or objective of the SAD are as follows.

- 1) To work to propagate gurmat and Sikh way of life, renunciation of atheism and multi belief, management, improvement and service of the Gurudwaras.
- 2) To develop the feeling of separate Panthak existence and build up an atmosphere in which the national feeling and nationalism among the whole Sikh Community may find full expression.
- 3) To remove poverty, hunger and to add to wealth with the object of establishing just economics system and to remove the system of unfair distribution and exploitation.
- 4) To abolish illiteracy, untouchability and casteism according to the Sikh way life.
- 5) To take measure to remove ill health and disease, prohibit the use of intoxicants and promote health so that the community is encouraged and is every-ready for self-defence.
- 6) The Akali Dal Pledges for greater economic, fiscal and administrative powers to the states. Anandpur Sahib Resolution clearly points out the political objective of true federalism and more autonomy for the States.

- 7) The Party holds that water of Punjab Rivers is needed in Punjab and Punjab has full right over it. There is no question of giving this water to other states. So all illegal decisions accords, allocation of water will be cancelled.

The Akali Dal is an important political organisation leads the Sikhs. The Politics of the Akali Dal is intimately connected with the Sikh religion. Its aim to preach gurnat and values of Sikhism in life, in its political strategy, the Akali Dal has been adopted both agitational and constitutional methods. The Akali Dal has a number of shortcomings also. The party lacks inner discipline and unity is quite alien to Akali's psyche. There have always been conflicts between each others. In centre the party was an ally of NDA Government. But, the party left the NDA 2020 over the newly framed Agricultural bills on 26 September 2020. The president of the SAD, Sukhbir Singh Badal and the General Secretary of BSP, Satish Mishra announced that they would fight the Punjab vidhan Sabha assembly Election 2022 together. The alliance does not appear to be motivated by shared values, but by political opportunism. The Akali Dal and BSP share one ideology – both will continue work for the betterment of farmers, Dalits and Farm Labourers.

CHECK YOUR PROGRESS III

1. What is meant by Bahujan Samaj?

.....
.....
.....

2. When was the Dharma Yodh Moorcha started by Shiromani Akali Dal and why?

.....
.....
.....

DRAVIDA MUNNETRA KAZHAGAM (DMK)

Dravida Munnetra Kazhagam - DMK is an important regional party which has enjoyed an influential position in Tamil Nadu and Union Territory of Pondicherry.

In 1925 Sh. Rama Saami Naicker left Congress party and launched movement against Brahminism and to abolish untouchability and casteism which has also known as self-respect movement. This party was established in 1949 in Madras by a non-Brahmin named C.N. Annadurai. Mr. Annadurai appeared on the stage of Justice Party in 1942. He was extremely radical, practical and nationalist in his views. In the Selam Conference of the justice party held under the chairmanship of Sh. E.V. Ramaswami Naicker. He moved a resolution that the titles conferred by the English should be surrendered and the justice party should be renamed 'Dravida Association'. On this resolution the party was divided into two parts. Annadurai and his support formed a new political organisation of the name of Dravida Kazagam, under the leadership of Sh. E.V. Rama Swami Naicker who in Tamil language was called 'periyar' or 'Mahatma' this organisation continued to become popular. The aim of this

party was to protect their Dravida people from the dominance of Brahmins and north Indians. This party wants to form a separate Tamil Speaking State Dravides- They celebrated August 15, 1947 as a day of mourning. The leaders of the Dravida Kazagam were divided. The president of the party Sh. E.V. Ramaswamy Naicker began to behave in an authoritarian manner. He married a woman 40 years younger than he and made her the treasurer of the party. Sh. Anna Durai, a senior leader could not tolerate it.... He along with his followers left Dravida Kazhagam and formed a new party in 1949 of the Name and Dravida Munetra Kazhagam.

Dravida Munnetra Kazhagam means 'Dravida Progressive Associations'. In the beginning its members were non-Brahmins only but soon after its doors were thrown open to the Brahmins also. The aim of the party is to establish a class less, caste less socialist society in Tamil Nadu. The party wants to develop Dravida people in political, economic, social and cultural fields. It solved the state problems and the DMK began to grow as a powerful regional party.

PARTY PRESIDENT AND ELECTION SYMBOL: -

M.K. Slalin is the president (and Chief Minister) of the Party and Durai Murugan appointed the General Secretary of the Party. Rising sun is the election symbol of the Party.

6.8.1. IDEOLOGY OF THE DMK: The main points of Ideology of DMK are as follows:-

1. STATE AUTONOMY:

In the beginning the DMK wanted to establish an independent state of the name of Tamil Nadu, but after the 16th constitutional amendment in 1963, the DMK abandoned this Demand. Nor this party is a supporter of state autonomy. It wants more and more powers for the states of Indian Union. The party is in favour of granting more economic resources to the states. The party is of the view that the State Governments are closer to the Public and when the State Governments get more powers from the centre they shall be able to serve the people according to their expectations. The party also stresses that Article 356 of the Constitution should also be abolished because it is used to dismiss the State Governments.

2. SUPPORTER OF DEMOCRACY:

The Party believes in the principle of sovereignty of the people and regards all people as ruler. The DMK has always been supporter of Public rights and freedoms.

3. FAITH IN SOCIALISM:

The DMK is a socialist party. Its aim is to set up socialist society. Through democratic means the party believes in putting an end to the inequalities prevalent in the society and the following measures have been taken for the realisation of this goal:

- (i) Small scale industries, especially Khadi industry have been encouraged.
- (ii) The ceiling on land has been reduced from 30 acres to 15 acres.
- (iii) Proper arrangements have been made for the supply of drinking water and electricity in the villages.
- (iv) The distribution of production has been done in such a way that the needs of everybody are met.
- (v) A separate ministry has been set up for the promotion of backward classes.
- (vi) Provision has been made of mid-day meals in the school for the poor students etc.

4. FAITH IN SECULARISM:

The DMK ideology is one of Secularism. It is not prepared to accept religion as a base of any politics or of any government or law. It equally respects all religions. It is worth remembering that DMK is opposed to blind worship of old customs, history and scriptures.

5. SOCIAL REFORMS:

The party wants to establish a healthy society by putting an end to the prevailing social evils. The aim of the party is not only to get rid of the society from the dominance of Brahmin Caste but also to improve the inner structure of the society and free it from the tendencies of blind faith and fatalism. The present feudal society is full of caste discriminations, which is one of the great obstructions in the way of India's progress. The most powerful means to remove social and economic inequalities is education. In the constitution of the DMK it has been written 'Based on reason and Science, our party shall destroy the unnatural differences based on birth, caste, principle and religions between men and man '.

6. DEVELOPMENT OF TAMIL LANGUAGE AND CULTURE:

DMK has full faith in the Development of Tamil language and culture. Soon after assuming power DMK changed the name of Madras State into Tamil Nadu. Sh. Anna Durai had said clearly that he wanted to develop Tamil language and culture after coming into power. D.M.K. opposes Hindi language and is not prepared to accept it as a national language. Tamil is the State language and English has been accepted as the Second language.

7. SUPPORT FOR THE STRUGGLE OF TAMILS IN SRI LANKA:

The Party is in favour of supporting the Tamils struggling in Sri Lanka and party is of the view that the Government of India should take a head stand and put pressure on

Sri Lanka for the early solution of Tamil Problem. It wants to send safely back lakhs of Tamil refugees who left Sri Lanka to seek shelter in India.

8. WELFARE OF FAMERS:

In the election manifesto of 1991, the party has promised that it shall set up *taluk samities* to find immediate solution of famers' problems concerning irrigation, loan, fertiliser, remunerative prices for crops and extension schemes of the government.

The party did not take part in the first general elections held in 1952. In 1956, after the reorganisation of the state on the basis of language, the influence of the party got limited only upto the state of Tamil Nadu. The DMK is a cadre based party which has definite ideology. As compared with the AIDMK, this party has strong organisation and comprehensive support base. The DMK Leader Mr. Karunanidhi, himself was a mature and intelligent politician. The party is socialistic, democratic and secular in its outlook. After the death of Party Supremo Sh. M. Karunanidhi on August 7, 2018, the command of the party came into the hands of his son Sh. M.K. Stalin and inspite of the opposition of his brother Sh. Alagiri, Sh. M.K. Stalin was able to establish his control on the party and his command was accepted by people of Tamil Nadu. In the Centre, the Party is part of UPA headed by the congress party.

ALL INDIA TRINMOOT CONGRESS: AITC OR TRIMOOL CONGRESS TMC

All India Trimool Congress, which is popularly known as Trinmool Congress or TMC is a National political party. It was launched on 01 January, 1998 by Ms. Manta Benerjee who is the Chief Minister of West Bengal at present. TMC came into existence as a break-away group of Congress. Earlier, TMC was a part of BJP led National Democratic Alliance (NDA), but later on it joined United Progressive Alliance (UPA). At present, it was decided to maintain equal distance from both NDA and UPA, so, that it may keep distinct identity of its own.

ELECTION SYMBOL AND SLOGAN:

The Election Symbol of TMC is 'Jora Ghas Phul' which means 'twin flowers in grass'. It has the colours of the national flag of India which signify the spirit of nationalism. The Political Slogan of TMC is 'Maa Maati, Maanush' (Mother, Motherland, People) which signifies the importance given by the party to the spirit of nationalism and common people. At present Ms. Mamta Banarjee is president of this party.

6.9.1. IDEOLOGY OF TMC

The ideology of TMC is focused on the ideals of regionalism, nationalism, socialism and secularism. Ideology of the Party as given below:-

POLICIES AND PROGRAMMES OF TRINMOOL CONGRESS

1. TMC believes in such a secular India, federalism enshrined in Indian constitution and such a democratic system which give equal importance to all the people, religions, culture and castes of India.
2. This party is committed to protect the interests and to provide special facilities to the scheduled castes, scheduled tribes, other backward classes and minorities. This party also promises to protect and promote the interests of lingual minorities.
3. Women, particularly girls, will be given a special place in all the policies concerning nation building.
4. E-governance will be adopted in the administrative system so that all the projects get completed in time and with transparency. Lokpal and Lokyukta will be appointed to check corruption.
5. Panchayati Raj system will be strengthened with the co-operation from the states.
6. Under electoral reforms, an appropriate model will be developed to make available public funds for elections.
7. Independence of judiciary will be protected. Such a judicial system will be developed which will make specific efforts to protect the interests of women and backward classes, and will make efforts to resolve the long pending cases.
8. 100% road connectivity will be ensured in the entire nation and 100% population will be supplied clean drinking water.
9. Special efforts will be made to fulfill the needs of and for the development of economically weaker sections of society in general category.
10. Specific efforts will be made for the development of agriculture. More credit will be advanced to the formers. Economic interests of marginal and small farmers, landless agricultural labourers etc. will be protected. Growth of food processing sector will also be promoted to encourage the growth of agricultural sector.
11. A specific policy will be formulated for the development of micro, small and medium enterprises. A new industrial policy will be formulated at the national level. Export will also be promoted to encourage industrial development.
12. Special efforts will be made to develop the sectors of information technology which enabled public services.
13. Special plans will be formulated for the development of backward districts, tribal areas and hilly areas of the country.
14. Laws in the country will be reformed as per the contemporary needs.
15. A new foreign trade policy will be formulated in which specific importance will be given to small industries and labour intensive sectors.
16. Planning Commission will be re-established.
17. The recommendations of the state governments for the creation of new states will be evaluated.

18. Under the foreign policy, peaceful co-operation with all the countries of the world will be promoted so that the interests of the Indians may be protected. All the regional and international issues will be resolved through dialogue and peaceful co-operation.
19. At present, TMC has considerable influence in several states such as Tripura, Assam, Manipur, Tamilnadu Kerala, Sikkim and Haryana etc. and it is making efforts regularly for its growth throughout the whole of the country. Presently, there is a TMC government in West Bengal headed by the founder President of the party Ms. Mamta Banarjee.

6.9.1. CHECK YOUR PROGRESS IV

1. Who was C.N. Annadurai?

.....

2. What is the Political Slogan of TMC?

.....

SUMMARY:

In the end, it can be said that Indian party system is a multiparty system. There are different types of parties like National parties, regional parties and state parties which are recognised by Election Commission of India when they get eligible on the basis of their vote share and other conditions fixed by Election commission time to time. The changing Indian situation has profound impact on the Indian Party System.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Discuss the nature of Indian Party System.
2. Examine the main features of Party System in India.
3. Describe the organisation and ideology of Indian National Congress.
4. What do you know about the birth and ideology of Bhartiya Janta Party?
5. Describe the origin and Policies (ideology) of Bahujan Samaj Party?
6. Write a note on the history and policies of Shiromani Akali Dal in Punjab?
7. Trace the organisation of DMK. Discuss its Ideology.
8. Write down the history and ideology of All India Trinamool Congress (AITC) or TMC.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. Briefly explain the types of party on the basis of recontingtion.
2. How many parties are reconised as National Parties?
3. Write a note on Election Commission.
4. What is the criterion to be a regional party?
5. What do you understand by One Party Domoinance?
6. What is Personality Cult in Party System?
7. When the First Split in the Congress was held?
8. What is the Party Symbol of BJP and who is the President?
9. Who demanded Sikh Homeland?
10. Which is the ruling party of TamilNadu?
11. Who is the CM of West Bengal?

SUGGESTED READINGS

- J.R. Siwach, „*Dynamics of Indian government and politics*“, sterling publishers, Delhi, 1985
- K.V Rao, „*Parliamentary Democracy of India: A critical commentary*“, the world press, Calcutta, 1961
- Durga Das Basu, „*Introduction to the constitution of India*“, Prentice-Hall of India, New Delhi, 1992.
- S.S Awasthi, „*Indian Government and politics*“, Har Anand publications Revised Edition, New Delhi, 2006
- P.D Sharma and Ramesh Kumar, „*Legislature in an Indian state. A study in social characteristics*“, Asian Survey, 1992

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 7: PANCHAYATI RAJ INSTITUTIONS: COMPOSITION, POWERS, FUNCTIONS WITH SPECIAL REFERENCE TO 73rd AMENDMENT

STRUCTURE

7.0. Learning Objectives

Key Words

Introduction

Concept of Panchayati Raj

Beginning of Panchayati Raj

Objectives of Panchayati Raj

Panchayati Raj Act, 1994

Composition and Functions of Panchayats

Gram Sabha

Gram Panchayat

Block Samiti

Zila Parishad

Check Your Progress I

Powers and Responsibilities of Panchayats

Committees Related with Panchayati Raj

Articles Related with Panchayati Raj

73rd Amendment of Panchayati Raj System

Importance

Problems and Remedies

Remedies to Remove the Defects of Panchayati Raj

Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES

After the completion of this unit, you will be able to

- understand the meaning of Panchayati Raj institutions
- understand the composition and constitutional status of Panchayati Raj institutions
- Analyze the significance of 73rd constitutional Amendment
- Evaluate the problems and contribution of rural local government

7.1 KEY WORDS: Three Tier Structure, Local self Government, Article 243, Gram Sabha, Gram Panchayat,

INTRODUCTION

All these problems related to human life are not central or national level but many issues and problems are related to local level. It is necessary that local matters and problems should be managed by local people for the success of democracy, because such problems can be understood and solved by local people. Such management is called as Local Self Government. Local self Government means that management which local needs of a village; town, city or settlement etc. should be managed by the elected representative bodies of the people living there. There are two forms of local self government in our country. One type of local government has been implemented in the urban areas and the other in rural areas. Municipal Government is called Government or urban government. Local Government in rural areas has been collectively termed as Panchayati Raj. Panchayati Raj is an important feature of the Indian political system which ensures direct participation of people at the grass roots level.

CONCEPT OF PANCHAYATI RAJ: -

Panchayati Raj is another name for local self Government established in rural India. The establishment of Panchayati Raj is not a new system. The main goal of Panchayati Raj System is to implement ‘Decentralization of Power’. It is a form of ‘Local Self Government’ in rural areas. It is to implement democracy at the grass root level. Panchayat has always existed in the Indian society since ancient times. Gandhi ji always supported the idea of Gram Swarajya. In other words, we can say that Panchayati Raj System is that system through which people participating in their own government.

BEGINNING OF PANCHAYATI RAJ SYSTEM: -

‘The Panchayati Raj system was first adopted by the state of Bihar by the Bihar Panchayat Raj Act of 1947. Later it was implemented by Rajasthan in Nagaur on 2 October 1959. Rajasthan was the first state to introduce the Panchayat in India after independence. During the 1950s and 60s, other state Governments adopted this system as laws were passed to establish Panchayats in various states. Among the Britishers ‘Lord Ripon’ suggested Local Self Government. Hence he was called ‘father of local self Government’ in India. Panchayati Raj refers to the system of local self government in India.

OBJECTIVES OF PANCHAYATI RAJ

- To enable the people of the rural areas to solve their local problems on their own.
- Involve rural people in the functioning of local level democratic institutions.
- To trained the rural people to operate the democratic system.
- Ensuring collective development of rural areas.
- Decentralization of powers so that the people of the rural areas have the privilege of participating in the running of the government.

NEW SYSTEM OF PANCHAYATI RAJ AS PROVIDED UNDER THE PUNJAB PANCHAYATI RAJ ACT, 1992

The 73rd Amendment to the Constitution was passed by the parliament of India in December 1992. This Amendment made important provisions in the Constitution regarding the establishment of Panchayats for the rural areas of the states of the Union of India. The 73rd Amendment implemented in 24 April, 1993. This Amendment provided that every State Government is required to enact new laws relating to Panchayati Raj in accordance with the provisions of this Amendment. In Accordance with this Constitutional provision that the Punjab Vidhan Sabha passed the Punjab Panchayati Raj Act, 1994 which came into force on April 21, 1994. Rural areas of Punjab are coming under this Act which passed by the Punjab Vidhan Sabha. A new structure of Panchayati Raj has been arranged for Punjab. According to this new structure, the following four institutions of Panchayati Raj have been established in Punjab:

1. Gram Sabha
2. Gram Panchayat
3. Panchayat Samiti
4. Zila Parishad

A brief description of the Provisions made in the Panchayati Raj Act, 1994 regarding these institutions of Panchayati Raj.

COMPOSITION OF PANCHAYATS:-

The Panchayati Raj System as established in Accordance with the 73th Amendment is a three tier structure based on direct elections at all the three tiers– Village, Intermediate and District.

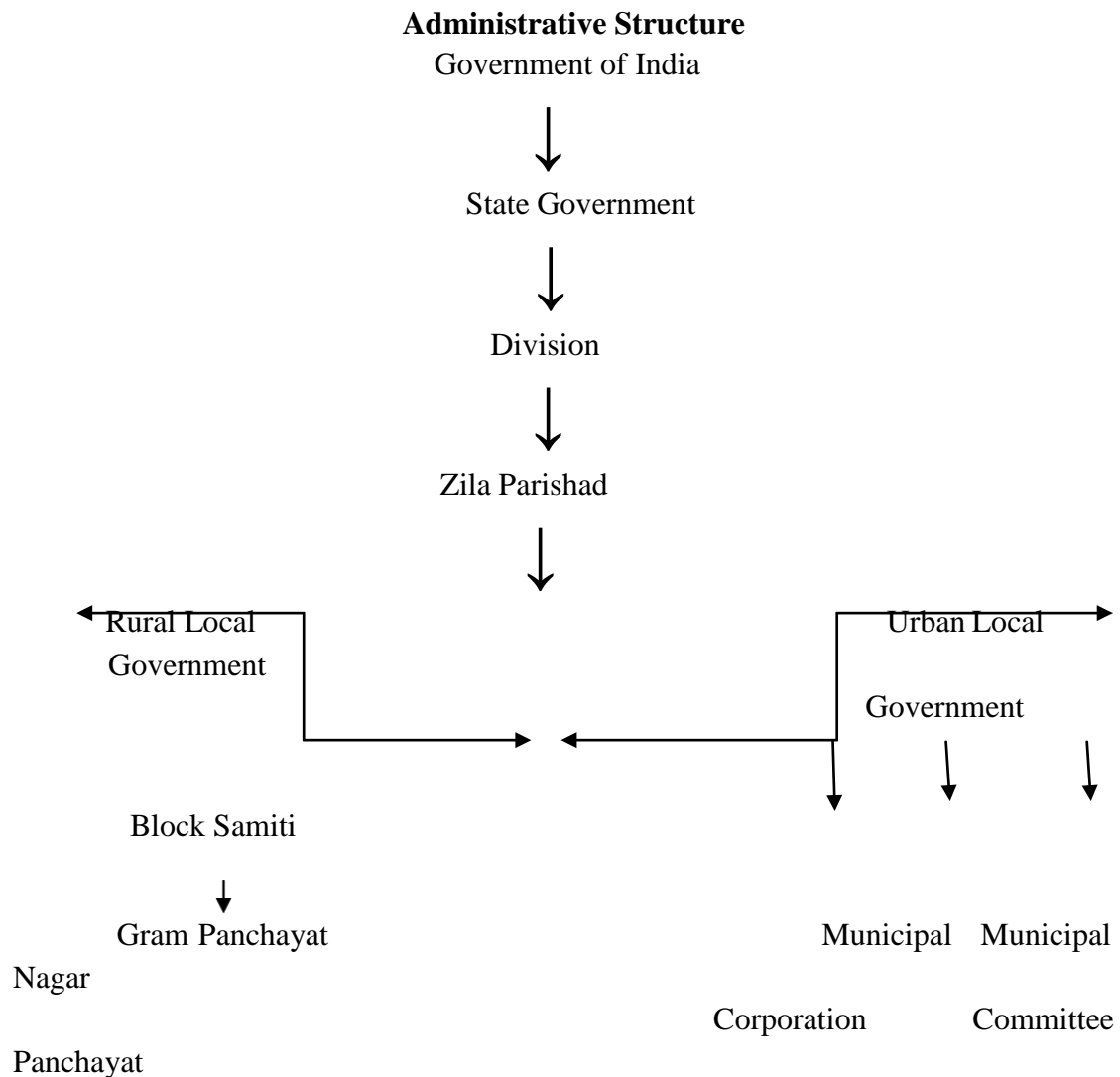
GRAM SABHA-

Under the Punjab Panchayati Raj Act, 1994 provision has been made that the Punjab Government should have at least 200 population may be collectively declared a Gram Sabha area by the Punjab Government cannot have a population of less than 200. The Punjab Government may establish a Gram Sabha for such area by a special declaration. The Provision of State Election Commission made under the Panchayati Raj Act, 1994. This Commission prepared the list of voters which lives in Gram Sabha areas.

Each Gram Sabha is required to hold two general meetings in a year. According to the 1994 law, one meeting must be held in December and the other in June. Gram sabha elects Gram Panchayat voting age 18 or 18 plus years of age (for member).Sarpanch is the presiding officer of Gram Sabha. One-fifth of the total members of the house have been fixed for the meeting as Quorum of Gram Sabha. Balwant Rai Committee- headed by Balwant Rai Mehta. Appointed by- government of India (Jan 1957) recommended the establishment of the scheme of democratic decentralization later known as Panchayati Raj. This led to the establishment of a three (3) tier Panchayati Raj System.

FUNCTIONS OF GRAM SABHA: - It elects the members of Gram Panchayat.

- It supervises the work of Gram Panchayat.
- It approves the Annual Budget of the Panchayat.
- To help the implementation of Development plannings belonging to the villages;
- To prepare a list of persons belonging to the village who are benefit as a result of implementation of development Schemes related to the village.
- Promoting Adult education programs and family welfare schemes within the village;
- To develop unity and harmony among all sections of the people living in the village;
- To seek clarification from Sarpanch (Head of Panchayat) and Panchs (Member Panchayat) regarding any particular activity, Plan, Income and expenditure;

VILLAGE LEVEL- GRAM PANCHAYAT

Gram Panchayat is the collection of villages, it may have one or even 5 to 7 village depending upon the population of villages as criteria is fixed by different state govt. For example- Jharkhand- Panchayati Raj Institution Act further each village will be represented by one or more ward members who will represent at Gram Panchayat level.

- Chairman of Gram Panchayat is popularly known as Mukhiya or Pradhan in most of the states.
- And the chairman may be elected directly by the people. Gram Panchayat or indirectly elected among the ward members. This depends upon the state legislature.
- For ex- Jharkhand and Bihar which few states and still have the post of Sarpanch.

FUNCTIONS OF GRAM PANCHAYATS –

Under the Punjab Panchayati Raj Act 1994, following the functions of Gram Panchayats:

- Construction ,Repair and Maintenance of community Assets;
- Agriculture, Animal husbandry, Dairying and Poultry in rural areas;
- Development of Social and Farm Forestry;
- Rural Housing, Poverty Alleviation Programme and To encourage Cultural Activities;
- Development of Education system in Rural Areas;
- Welfare of weaker Sections ;
- Implementation of Public Health and Family Welfare Programme;
- Supply of drinking water to the villages;

DIFFERENCE BETWEEN GRAM SABHA AND GRAM PANCHAYAT

Gram Sabha is the legislative body that operates at the village level, but Gram Panchayats in the lower tier of the Panchayati Raj functions at the village level.

Gram Sabha is a permanent body but Gram Panchayat is a temporary body. The Gram Sabha consists of every person whose name is registered in the voter list of the respective village but the Gram Panchayat consists of ward members and Sarpanch. The members of Gram Sabha are not elected but the members of Gram Panchayat are directly elected by the members of Gram Sabha.

INTERMEDIATE LEVEL (BLOCK SAMITI) KNOWN AS JANPAD PANCHAYAT OR PANCHAYAT SAMITI.

According to our Constitution, the state which has population less than 20 lakhs may not have this level. Therefore, SIKKIM only has 2 levels of Panchayati Raj systems. Block Samiti - Collection of Gram Panchayats. So, the members of Block Samiti are directly elected by the people of Gram Panchayats at the block level. And similar to district level, the chairman of Block Samiti (popularly known as Pramukh in most of the states) is indirectly elected among the members of Block Samiti. Provision of Reservation of seats is also made in Panchayat Samiti for the Schedule Castes, Backward classes.

FUNCTIONS OF PANCHAYAT SAMITI-

- Land improvement and irrigation, Roads, Buildings, Bridges, Ferries, Water ways and other means of communication.
- To encourage primary and secondary education
- To encourage the functions related with women and children development, Health and Family care.

- Development of cottage and small scale industries and opening of cooperative societies
- Establishment of youth organizations
- Source of Income- The main sources of income of the Panchayat Samiti are grants-in –aid and loans from the State Govt.

DISTRICT LEVEL- ZILA PARISHAD

Zila Parishad is the Panchayati Raj body at district level and it is the collection of blocks (Block Samiti) member of this body is called Zila Parishad. Zila Parishad is established by the Government in a district. Zila Parishad actually makes developmental plans at the district level. The members of Zila Parishad are directly elected by the people, however the chairman of Zila Parishad is indirectly elected among the members of the Zila Parishad, similar to the speaker of Lok Sabha and chairman is known as Zila Parishad Adhaksh. Generally, the Zila Parishad consists of representatives of the Panchayat Samiti; all the members of the state legislature and the Parliament representing a part or whole of the district level officers of the Medical, Public Health, Public Works, Agriculture, Veterinary, Education and other development departments. There is also provision for special representation of women, members of Schedule Castes and Schedule Tribes provided they are not adequately represented in the normal course. The Collector is also a member of the Zila Parishad.

As per the composition of Zila Parishad Act, 1994- each Zila Parishad has the following types of members- The area of Zila Parishad is divided into as many constituencies as its members are directly elected by people. One member is elected from each constituency.

The chairpersons of all the Panchayat Samitis in a district are members of its Zila Parishad. Many provisions have been made in each Zila Parishad to reserve seats for the Schedule Castes, Backward Classes and women.

FUNCTIONS OF ZILA PARISHAD-

- It advises the State Government on all matters relating to the Gram Panchayats and Panchayat Samitis under its supervision and the needs of the rural population living therein.
- It also supervises the work of the Panchayats.
- It functions mostly through various Standing Committees which oversee and coordinate the common programmes of the villages under its jurisdiction.
- The Zila Parishad is an official body that coordinates the activities of the Panchayats in all its developmental activities such as minor irrigation works, vocational and industrial schools, village industries, sanitation, social welfare and welfare of weaker sections and social reforms activities.
- Link between Panchayat Samiti and state government.

7.6.5. CHECK YOUR PROGRESS I

1. In which year the 73rd Constitutional Amendment was implemented?

.....
.....
.....

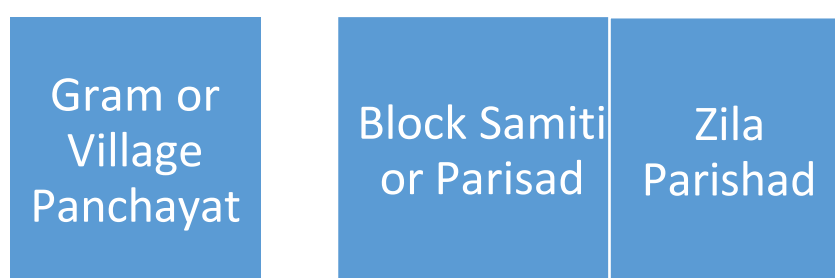
2. Write a note on Janpad Panchayat or Panchayat Samiti.

.....
.....
.....
.....

POWERS AND RESPONSIBILITIES OF PANCHAYATS –

State legislature may endow Panchayats with such powers and authority as may be necessary to enable the Panchayats to become institutions of self Government at grassroots level. Responsibility may be given to them to prepare plans for economic development and social justice. Schemes of economic development and social justice with regard to 29 important matters such as agriculture, primary and secondary education, Health & sanitation, drinking water, rural housing, welfare of weaker sections, social forestry and so forth may be made by them.

Gram Panchayat are working at the village level, the Panchayat Samiti at the Block level and the Zila Parishad at the district level. The Gram Panchayat is at the bottom of the Panchayati Raj System and the Zila Parishad is at the apex. The Panchayat Samiti (Block Samiti) constitutes the middle tier of this three-tier new set up of rural administration.

Panchayati Raj formulated in 1992 by 73rd Amendment to Indian Constitution. It is implemented in 24 April 1993.

COMMITTEES RELATED TO PANCHAYATI RAJ

1. BALWANT RAI MEHTA COMMITTEE: -

In January 1957, the Government of India appointed a committee to examine the working of the Community Development Programme (1952) and National Extension Service (1953) and to suggest measures for their better working. The Chairman of the Committee was Balwant Rai Mehta. The Committee was submitted its report in November 1957 and recommended the establishment of the scheme of ‘democratic decentralization’, which ultimately came to known as Panchayati Raj. Panchayat Raj divided into three tier system. Gram Panchayat, Block Samiti, Zila Parishad appointed by government of India (Jan 1957) recommended the establishment of the scheme of democratic later known as Panchayati Raj. This led to the establishment of a three tier Panchayati Raj system. Panchayati Raj System implement Nagaur district of Rajasthan 02, Oct. 1959.

2. ASHOK MEHTA SAMITI 1977

In December 1977, the Janata Government appointed the committee on Panchayati Raj Institutions under the chairmanship of Ashok Mehta. It submitted its report in August 1978 and made 132 recommendations to revive and strengthen the PRIs. This committee recommended mainly two tiers Panchayati Raj System

- Mandal Level – Mandal Panchayat
- District Level - District Parishad

3. G V K ROY COMMITTEE 1985

This Committee to review the existing Administrative Arrangements for Rural Development and Poverty Alleviation Programmes under the Chairmanship of G.V.K. Rao was appointed by the Planning Commission in 1985. The committee came to the conclusion that the development process was gradually bureaucratized and separated from the Panchayati Raj and against the democratization of PRIs. Committee made some recommendations:

- The District is the proper unit for planning and development and Zila Parishad should become the principal body for all development programmes which can be handled at that level.
- The PRIs at the district and lower levels should be assigned to planning, monitoring and implementation of Rural Development Programmes.
- A post of District Development Commissioner should be created.

4. L M SINGVI COMMITTEE 1986 –

In 1986, Rajiv Gandhi government appointed a committee to prepare a concept paper on ‘Revitalisation of Panchayati Raj Institutions for Democracy and Development’ under the chairmanship of L.M. Singhvi.

- It recommended that PRIs should be constitutionally recognised, protected and preserved.
- Nayaya Panchayat should be established for a cluster of villages. The Village Panchayat should have more financial authority.

5. THUNGAN COMMITTEE 1988-

In 1988, a sub-committee of the Consultative Committee of Parliament was constituted under the chairmanship of P.K. Thungan to examine the political and administrative structure in the district for the purpose of district planning. This committee suggested for the strengthening of the Panchayati Raj System.

-
- PRIs should be constitutionally recognised.
- Three Tier System
- Fixed five year Term
- Zila Parishad should act as the planning and development agency in the district.
- For super session, the maximum period should be 6 months.
- A planning and co-ordination committee should be set up under the chairmanship of the minister for planning.
- detailed list of subjects for Panchayati Raj should be incorporated in the Constitution
- State finance Commission should be set up in each state.
- Reservation of seats in all the three tiers should be on the basis of population and it also extends to women.
- The district collector should be the chief executive officer of the Zila Parishad.

GADGIL COMMITTEE 1988-

The Committee on Policy and Programmes was constituted in 1988 by the Congress party under the chairmanship of V. N. Gadgil. Recommendations of this committee are

- Constitutional Status should be bestowed on the PRIs.
- Three Tier System.
- Term should be fixed for five years.
- Members of all three levels should be directly elected.

- Reservation for SCs, STs and Women.
- PRIs should have the responsibility of socio-economic development. All the related subjects should be specified in Constitution.
- PRIs should be empowered to levy, collect and appropriate taxes and duties.
- establishment of State Finance Commission
- Establishment of State Election Commission.

7.9 ARTICLES RELATED TO PANCHAYATI RAJ-

The provision for Panchayati Raj was mentioned in Article 40 of Indian Constitution in DPSP. In 1957 Balwant Rai Mehta Committee was set up to suggest provision of Panchayati Raj System. He suggested a three tier system for Panchayati Raj System. The 1st Panchayati Raj was set up in Rajasthan followed by Andhra Pradesh in 1959. After that many committees formed which made changes to the set up of local government and various articles and ne part has been added in the Indian Constitution.

Article 243- related with the Definitions of Panchayati Raj

Article 243(A):– Gram Sabha

Article 243(B):- Constitution of Panchayats

Article 243(C):- Composition of Panchayat

Article 243(D):- Reservation of seats

Article 243(E):- Duration of Panchayat and so on

Article 243(F):- Disqualification for membership

Article 243(G):- Power, authority and responsibility of Panchayat

Article 243(H):- Power to impose taxes by and funds of, the Panchayat

Article 243(I):-Constitution of finance Commission to review financial position

Article 243(J):- Audit of accounts of Panchayat

Article 243(K):-Elections of Panchayats

Article 243(L):- Application to Union Territories

Article 243(M):- Part not to apply to certain areas

Article 243(N):– Continuance of existing laws and Panchayat

Article 243(O):-Bar to interference by courts in electoral matters.

7.10. 73rd AND 74TH AMENDMENTS

In 1989, the Central Government introduced the constitutional amendments related to the local government or grass root democracy. These Amendments aimed at strengthening Local government and ensuring uniformity in their structures and functioning across the country. In 1992, under the leadership P.V. Narsimha Rao, the process of 73rd and 74th amendments of Indian constitution has been started. The 73rd Amendments is about Rural Local governments (which are also known as Panchayati Raj Institutions or PRI). The 74th Amendment made the provisions relating to the Urban Local government as a Nagar Palika. The 73rd and 74th Amendments came into force in 1993.

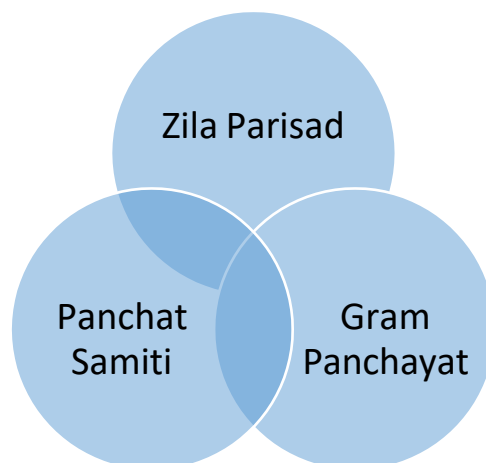
73 Amendment – In Panchayat institution three tier structure

Zila Panchayat – at the apex is the Zila Panchayat coming in the entire rural area of the districts.

The intermediary level Mandal/block-the intermediary level body needs not to be constituted in smaller states.

Gram Panchayat- a gram Panchayat covers a village or group of villages.

1. 73 RD AMENDMENT IN PANCHAYATI RAJ SYSTEM- THREE TIER STRUCTURE

- The Amendment 243(a) also made a provision for the mandatory creation of the Gram Sabha.
- The gram Sabha would comprise all the audit members registered as votes in Panchayat area.
- Its role and functions are decided by state legislature
- Elections- All the three level of Panchayati Raj Institutions are elected directly of the people
- The term of each Panchayat body is five years.

- If the state government dissolves the panchayat before the end of its five year term, fresh elections must be held within six months of such dissolution.
- Before the 73rd amendment, In many states, there used to be indirect elections to be district bodies and to be indirect elections to the district bodies and there was no provision for immediate elections after dissolution.

Reservations- One third of the positions in all Panchayati Institutions are reserved for women. For example- In 100 member leader –(35 women leader). If the state finds it necessary, they can also provide for reservations for the other backward classes (OBCs).

It is important to note that these reservations apply not nearly to ordinary members in Panchayats but also to the positions of chairperson or Adhyakshas all the three level.

Reservations of one third of the seats for women is not merely in the general category of seats but also within the seats reserved for Schedule Castes, Schedule Tribes and Backward Castes.

Importance of Panchayati Raj

According to Pandit Jawahar Lal Nehru,|| Local self government must be the basis of any system of democracy. We have got rather into the habit of thinking of democracy at the top and so much below. Democracy at the top will not be successful unless it is built on the foundation from below.||

Since 1959 to present time, the Importance of Panchayati Raj System divided given below:

- Development of Rural areas.
- Centres of democratic training.
- Proper solution of Local problems.
- Helpful to remove casetism.
- Development of new consciousness.
- Development of the feeling of self respect and prestige.
- The Burden of work of State Government is lessened.
- Cheap and Speedy Justice.
- Urbanisation of Rural Areas.

PROBLEMS OF PANCHAYATI RAJ –

The implementation of Panchayati Raj in Rural India has not been a great success. The main reason for this is that the system has faced some problems.

1. **Backwardness of the Rural People-** India is a rural country. About 80% of its population lives in villages. But compared to urban areas, the rural people are full of illiteracy, ignorance, blind word and useless rituals. The social,

economic, mental or intellectual backwardness of the rural people is a serious problem.

2. **Casteism-** The settlements of the lower castes in the villages are located separately. These upper castes rarely tolerate the lower castes as members or members of Panchayati raj Institutions.
3. **Lack of Autonomy-** Panchayati Raj Institutions are not independent in their fixed area. The state government has a lot of control over the Panchayati Raj system. The Deputy Commissioner of the district has a lot of control over these institutions. Even some of the decisions of these institutions can be rejected by him. When Panchayati Raj Institutions depend on the Government for financial assistance, then it may not be possible for these institutions to become independent.
4. **Bad Economic Condition of the people-** The economic condition of the people in the rural areas is far behind that of the people in the urban areas. Not all the people in the rural areas have their own land, but a lot of people make a living by privatizing. If the people are financially satisfied then they are more profitable in the institutions of local self government.
5. **Continuous Decline of the Standard of politics-** People of Rural areas are unable to understand the game of smart politics. The extent to which the moral and political values of our country's politics are declining has affected the functioning of Panchayati Raj institutions in the rural areas.

For the success of Panchayati Raj, it is necessary to take steps to overcome the problems. Every effort must be made to keep the Panchayati Raj Institutions away from opportunistic politics.

REMEDIES TO REMOVE THE DEFECTS OF PANCHAYATI RAJ: –

The following steps need to be taken more effective of Panchayati Raj System

Spread of Education - Generally which people lives in rural areas, they are illiterate. Due to illiteracy, their mental development is not complete. They do not aware of their Rights and Duties. So, In order to remove all these allegations, it is necessary to expanding education in rural areas.

Training of Officers and Officials connected with Panchayati Raj:- In Panchayati Raj Institutions, Such people appointed which related to the rural areas only. People belonging to rural areas can easily understand the rural problems and such persons can also be personally helpful in solving the problems.

Less Intervention of Government:- Panchayati Raj Institutions should be given maximum autonomy. At present the government has so much control over the institutions of Panchayati Raj that it is not possible to carry out these tasks independently.

More Financial Resources- At present Panchayati Raj Institutions has minimum financial resources. That's why these institutions depend upon government grants. Unless the Panchayati Raj Institutions are given more financial resources, they will not be able to achieve their objectives of multi-faceted development of the rural areas.

About Participation of Political Parties- Political Parties should not be allowed to participate in the functioning of Panchayati Raj Institutions.

Proper Implementation of the Provisions of Seventy Third Constitutional Amendment- 73rd Amendment has been passed by Indian Parliament in December, 1992 to remove the defects of Panchayati Raj. This Amendment has made important Constitutional Provisions regarding Panchayati Raj. Those Provisions are to be implemented by the State Governments. If those arrangements are properly implemented then the Panchayati Raj system in our country will definitely become effective.

To Raise the Moral Standard of the people- It is very important to raise the moral level of the people in order to deal with the newly developed problems in the institutions. There should be no hatred on the part of women or the people of Schedule Castes, but a concerted effort must be made to rebuild the society of the rural area.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. In Indian Constitution how many Articles related to Panchayati Raj System?

.....

2. Write the recommendation of Ashok Mehta Committee.

.....

7.13. SUMMARY

Hence Panchayati Raj Institutions is not a new term in political structure, it existence long time in all phases wherever the culture of administration developed. But with passage of development many new reforms and development slowly take place in context of management and its functions of Panchayati Raj Institutions as political structures. The Panchayati Raj bodies were expected to awaken political consciousness on the countryside and to enlarge the democratic process in rural India. Many steps have been taken to make Panchayati Raj Institutions active at local level. We have no hesitation in saying that Panchayati Raj has made a significant contribution in the rural areas. The Provisions made by the 73rd Amendment to the

system of Government will ultimately increase the importance of Panchayati Raj. Prior to the enactment of this Act, there was no detailed provision in the Constitution regarding Panchayats. Under the New Act, to fix the tenure of Panchayats have been made to make the Panchayati Raj system effective.

QUESTIONS FOR PRACTICE:-

LONG ANSWER QUESTIONS:-

3. What is Panchayati Raj System? Explain its Composition and special reference with the 73rd Amendment?
4. Define Panchayati Raj system and its powers and functions?
5. Describe Three Tier System of Panchayati Raj and its Function?
6. Illustrate the Composition and Objectives of Panchayati Raj? Explain its Remedies and suggestions.

SHORT ANSWER QUESTIONS:-

1. Who is Sarpanch?
2. Write a note on three tier system.
3. Explain Balwant Rai Mehta Committee.
4. What is Gram Sabha? What are the functions of Gram Sabha?
5. What is the difference between Gram Sabha and Gram Panchayat?
6. Write a note on 73rd amendment.
7. Which state in India is the first to implement Panchayati Raj?

SUGGESTED READINGS:

- Kuldeep Mathur, *Panchayati Raj*, Oxford University Press, India, 2013.
- S.L.Goel, Shalinli Rajneesh, *Panchayati Raj in India: Theory and Practice*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 2009.
- G.S. Narwani, R.P.Joshi, *Panchayati Raji in India: Emerging Trends across the States*, Rawat Publications, New Delhi, 2002.
- Mridula Sharda, *Evolution of Panchayati Raj in India*, Kanishka Publications, New Delhi, 2010.
- M. Laxmikanth, *Indian Polity*, McGraw Hill Education, New Delhi, 2016.

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 8: ROLE OF RELIGION AND CASTE IN INDIAN POLITICS

STRUCTURE

: Learning Objectives

Key Words

Introduction

Influence of caste and religion in Indian politics

Origin of Caste

Impact of British on Caste System of India

Impact on Politics

Check Your Progress I

Political Representation and Political Rights

8.4.1 Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand the problem of Communalism has shattered communal harmony by dividing Hindus and Muslims along religious lines.
- Analyse the communalism which detrimental to democratic and economic progress.
- Know about how the caste was formed and what the caste system was during British rule.
- Examine how caste and religion play a vital role in Indian politics.

- Identify the root cause and also to give valuable suggestions to curb the situation.

KEY WORDS: Caste, Religion, Discrimination, communalism, Dalit, Secularism

INTRODUCTION

Caste and Religion is the most ancient feature of the Indian societal system. The caste system that exists in Indian civilization is well-known around the world. The system, on the other hand, has degenerated in modern times. It was thought that after independence, the system would gradually disintegrate and have very little consequence because it was not mentioned in the constitution. Discrimination based on caste or creed is, in fact, illegal and penalized. However, over time, it has become clear that caste continues to play an important role. It continues to play an important part in all aspects of political life. Its impact is felt on all levels whether it is national, state, or local. However, caste often exerts a significant impact on the political system, with those influenced by caste refusing to vote for the most qualified candidate who does not belong to their caste.

Caste and Religion only come into play when the candidate or the political party wants to win the election at any cost without considering the interests of the people of the democratic nation. Politics has been dominated by promoting communalism and casteism. The existence of many groups tied to a caste or religion is viewed as a source of social diversity and inequities in our country. The constitution was established with the sole purpose to bring unity and integrity among all the people of the nation so that they can live with peace and harmony. Many provisions were laid down for the upliftment of the lower caste so that they should also get equal opportunities and can get rid of all the atrocities and can get equal status as everyone. According to some of the surveys that were conducted by NGOs, there exist several political parties that solely win on the existence of the caste and religion system. Amongst all these the poor population of the country is the most vulnerable among all and they can be influenced by even the smallest of the promises doesn't matter they are fake or not. Because Indian society is largely fragmented along caste, religion, class, and other categories, the real functioning of Parliamentary democracy is hampered. The basic objective of this chapter is to analyze the role of caste and religion in Indian politics and how it is the cause of worries in a democratic nation like India and what are the main reasons behind these that they are promoted by the political parties.

INFLUENCE OF CASTE AND RELIGION IN INDIAN POLITICS

According to Human Rights Watch, –India's caste system is the world's largest surviving social hierarchy.⁷⁸ We all know that India is a diverse country with 8 religions, 3,000 castes, and 25,000 sub-castes. Among the 8 religions that are

⁷⁸available at, <https://www.hrw.org/reports/2001/globalcaste/caste0801-03.htm>

followed in India, there are 1.2 billion people in the whole world who practice Hinduism and 95% of its population resides in India. Islam is the second most popular religion in India followed by 14.2% of the total population and it is the third country after Indonesia and Pakistan where Islam is prevalent in large numbers. Christianity is the third most popular religion in India with 2.3% of the population following it. Sikhism is the fourth popular religion with 1.7% of the population following it. Other religions including Buddhism, Jainism, Zoroastrianism, and other unidentified religions that comprise the remaining 2.1% of the population.

The Indian Constitution provides us the liberty to choose and practice any religion we want. The secularist ideas that preserve and undergird many of our liberties like Separation of religious and governmental institutions, as well as a public realm in which religion can participate but not control, freedom to practice one's faith or believe without causing harm to others, or to modify or abandon it as one sees fit and equality so that our religious views, whether we have them or not, do not place us at a disadvantage. Secularism is founded on religious liberty. In the United Kingdom, for example, the Church of England and the Presbyterian Church of Scotland are both officially recognized Christian denominations. In Northern Ireland and Wales, there is no established church. The 26 unelected bishops of the Church of England who sit in the House of Lords, however, have a significant impact on policies that affect the entire United Kingdom.⁷⁹

Secularism aims to maintain the absolute freedom of religion and other beliefs, as well as the right to express religious beliefs as long as it does not infringe on other people's rights and freedoms. Religious or political affiliation confers no benefits or disadvantages, and religious believers are citizens with the same rights and responsibilities as everyone else. Caste is a defining element of Hinduism, and it refers to a complex system of social groupings based on ceremonial purity. A person is regarded as a member of the caste into which he or she is born and stays a member of that caste until death, although the status of that caste may change through time and across locations. The social hierarchy of the caste is said to be originated from the Hindu religion and is divided into different hierarchical groups based on their karma i.e. work and dharma i.e. usually it means religion, here it is duty.

ORIGIN OF CASTE

The word 'caste' originates from the Spanish word "*casta*" which means -breed or race, so the word caste means people belonging to the same breed. A.L. Kroeber, who defined caste as -an endogamous and hereditary subdivision of an ethnic unit occupying a position of superior or inferior rank or social esteem in comparison with other such subdivisions.⁸⁰ According to Andre Beteille, Caste may be defined -as a small and named group of persons characterized by endogamy, hereditary

⁷⁹ Department of Economic and Social Affairs, -Social Justice in an Open World, *The International Forum for Special Development*, New York, 2006.

⁸⁰ A.L. Kroeber, -Caste, *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, Vol. 3, 1930, pp. 254-257.

membership, and a specific style of life which sometimes includes the pursuit by the tradition of a particular occupation and usually associated with a more or less distinct ritual status in a hierarchical system.⁸¹

Prof. M.N. Srinivas says, “A sociologist would define caste as a hereditary endogamous, usually localized group, having a traditional association with an occupation, and a particular position in the local hierarchy of castes. Relations between castes are governed among other things, by the concepts of pollution and purity, and generally, maximum commonality occurs within the caste.”⁸² These are the modern definitions of the caste, to completely understand the caste we have to go deep into the history where we can find out the origin of the caste.

Manuscript is widely considered as the most influential and authoritative treatise on Hindu law, "recognizes and supports the caste system as the basis of order and regularity of society" and dates back at least 1,000 years before Christ was born. The caste system divides Hindus into four main categories - *Brahmins*, *Kshatriyas*, *Vaishyas*, and the *Shudras*. Many believe that the groups originated from Brahma, the Hindu God of creation. Following is the detailed information about the four prominent castes:

1. **BRAHMIN:** It is believed that the Brahmin caste originates from the head of Brahma and that is why they are superior to other castes. This caste includes priests and teachers. In ancient times, it was believed that to be the priest was the most prestigious place one can occupy, and also the priests were the ones that were directly related to the god.
2. **KSHATRIYAS:** It was believed that this caste originates from the arms of Brahma and that is why it is second in the hierarchy, below the Brahmins. This caste includes warriors and rulers. The arms were considered to be the strongest as one fight all the wars with the arms only.
3. **VAISHYA:** It was believed that this caste was originated from the thighs of the Brahma and comes third in the hierarchy. It includes farmers, traders, and merchants. They were the backbone of the economy as a large part of the income of the constituency was generated from them only.
4. **SHUDRAS:** It was believed that this caste was originated from the feet of the Brahma and comes fourth in the hierarchy. It includes laborers of all kinds. The people of this caste did all the menial jobs that were left behind.

Apart from the main caste there existed „*DALITS*“, they were laid outside the Hindu caste system, they were regarded as ‘untouchables’ or ‘*Achoots*’. It includes street sweepers and latrine cleaners.⁸³ Almost every element of Hindu religious and

⁸¹ Andre Beteille, -Caste, Class and Power: Changing Patterns of Stratification in Tanjore Villagell, *University of California Press*, California, 1965.

⁸² M.N. Srinivas, -Caste in Modern India, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 16, No. 4, 1957, pp. 529-548, www.jstor.org/stable/2941637

⁸³ M. N. Srinivas, -Caste: It's Twentieth Century Avatar, *Viking*, New Delhi, 1996.

social life has been governed by caste for generations, with each group maintaining a specific position in this complicated hierarchy. Rural communities have long been divided along caste lines; top and lower castes almost always resided in separate colonies, water wells were not shared, and Brahmins refused to eat or drink from *Shudras*. The system granted various privileges to the upper castes while legalizing favoured group's repression of the lower castes.⁸⁴ Several *Dalits* and other low-caste Indians have progressed to high positions in the country, including BR Ambedkar, the author of the Indian constitution, and KR Narayanan, the country's first *Dalit* president.

According to historians, official caste divisions were of little relevance to Indians until the 18th century, social identities were considerably more flexible, and people could readily transfer from one caste to another. If we desire a secular society, however, we must cease identifying ourselves primarily by religion, caste, or language and begin to see ourselves as equal citizens of one nation, both in principle and in reality. This entails mutual obligations between the state and citizens, as well as between citizens, not only in principle but also in practice. Other identities, such as religion, caste, language, and geography, will gradually fade into the background. These must be changed to ensure that citizenship rights and the responsibilities that come with them remain paramount.

8. 3.2. IMPACT OF BRITISH RULE ON CASTE SYSTEM OF INDIA

The Indian caste system is thousands of years old and is mandated by Hinduism's sacred scriptures. *Dalit* students were usually confined to the back of the classroom. Entire villages in many Indian districts remain separated by caste in what has been labelled India's "hidden apartheid."⁸⁵ The state's provision of resources and amenities reinforces "untouchability," with different facilities provided for caste-based areas. The state authority builds power, sanitation facilities, and water pumps in upper-caste areas of numerous communities and they deliberately neglect the lower caste.⁸⁶ This was done in the early nineteenth century by bringing specific and handy Brahman-Sanskrit literature, such as the *Manusmriti*, to authoritative status; the Rig Veda's alleged origin of caste was most likely inserted retroactively after it was translated to English decades later. The census helped to establish these divisions in the mid-to late-nineteenth century. Through reading what they said were India's authoritative books, the colonizers created the accepted list of indigenous religions in India - Hinduism, Sikhism, and Jainism - as well as their boundaries and rules.

What is now commonly referred to as Hinduism was a textual ideology known as "*Brahmanism*," which formulated the concerns of a small, Sanskrit-educated social

⁸⁴ available at, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-35650616>

⁸⁵ available at, Broken People: Caste Violence Against India's "Untouchables", *Human Rights watch*, New York, 1999.

⁸⁶ *supra* note 1.

group.⁸⁷ The goal was to categorize the entire "*Hindu*" population into these four groups. However, the population's wide range of caste identity made it impossible to neatly fit colonial or Brahman doctrine. During the mid-nineteenth century, colonizers developed or manufactured Indian social identities based on categories of convenience. This was done to fulfil the aims of the British Indian administration, which included the creation of a single society with a common law that could be readily ruled.

A vast and complicated diverse system of faiths and social identities was consolidated to a degree that has likely never been seen before in world history, entirely new classes and caste systems were created, inconsistent or distorted parts were stuffed together, new limits were formed, and adjustable boundaries were compressed. In British India, religion-based electorates and caste-based reservations made ambiguous groups solid, whereas, in independent India, caste-based reservations made ambiguous categories comprehensive. There were actual and tangible repercussions to belonging to one category rather than the other.

IMPACT CASTE ON POLITICS

India is the world's largest democracy, with a population of over a billion people and an electorate of a little over 671 million people in the last election in 2004. 'Indian democracy' carries on working despite poverty, illiteracy, corruption, religious nationalism, casteism, political violence, and disregard for law and order.⁸⁸ Two sorts of politics may be identified in any emerging political system: the politics of thought and the politics of action. One can gain valuable insight into the nature and direction of political change in such a system.

A person's socialization is influenced by the beliefs and interests of his/her caste. There are states like Haryana, Tamil Nadu, Bihar, and Andhra Pradesh that are extremely caste concerned when they are recruiting the people in their political parties. There are numerous caste-based political parties in India, each attempting to promote and safeguard the interests of a specific caste. The caste issue, in particular, has a strong influence on regional political groups.⁸⁹ DMK and AIADMK are non-Brahmin political parties from Tamil Nadu. All political parties in India use caste as a means for securing votes in elections. BSP banks upon the support of Scheduled Castes while the BJP largely banks upon its popularity among caste Hindu and the trading community.⁹⁰

Numerous caste-based pressure groups in India work to promote and protect the interests of a specific caste by exerting pressure on governments. Pressure groups

⁸⁷ available at, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-48619734>

⁸⁸ Lucia Michelutti, 'The Vernacularisation of Democracy: Politics, Caste and Religion in India', *Exploring the political in South Asia*, 2008, New Delhi, pp. 27.

⁸⁹ Hardeep Kaur, 'Role of Caste in Indian Politics', *International Journal of Current Engineering and Scientific Research*, Vol. 5, Issue 1, 2018.

⁹⁰ *ibid.*

such as the Scheduled Caste Federation, Arya Samaj Sabha, Sanatan Dharam Sabha, and others work to protect the interests of a specific community. In India, caste is a significant driver of political politics. When candidates are nominating from various constituencies, political parties consider the candidate's caste as well as the voter's caste in that constituency. As a result, this candidate will almost certainly receive votes from voters from his caste. Muslim candidates are deployed in Muslim-dominated electoral districts, while *Jatt* candidates are deployed in *Jatt*-dominated districts. Even secular parties like the Congress, Janata Dal, CPI, and CPM take caste into account when choosing candidates.

The caste system and caste identities are influenced by politics because they are brought into the political arena. As a result, rather than politics becoming caste-ridden, caste becomes politicized. This can take several forms: for example, various caste groups are required to form coalitions with other castes or communities and thus engage in dialogue and negotiation, and new types of caste groups have emerged in the political arena, such as "backward" a caste group. In this way, caste politics has aided *Dalits* and OBCs in gaining greater access to decision-making. In a democracy, politics focused only on caste identity, is unhealthy. It has the potential to draw attention away from more urgent issues such as poverty, development, and corruption. Caste division can lead to tensions, conflict, and even violence in some circumstances.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. How Britishers changed the caste system in the 19th century?
.....
.....
.....
2. What was the need to reform the caste system?
.....
.....
.....
3. Mention some of the Political Parties that are based on the caste system and how they work?
.....
.....
.....

POLITICAL REPRESENTATION AND POLITICAL RIGHTS

The national government of India's policy of "reservations," or caste-based quotas, is an attempt to correct past injustices associated with low-caste status. The constitution reserves 22.5 percent of federal government positions, seats in state legislatures, the lower house of parliament, and educational institutions for scheduled castes and scheduled tribes to provide for proportional representation in a specific state and

federal institutions. According to the National Commission for Scheduled Castes and Scheduled Tribes (1996-1997 and 1997-1998) reports, 54 percent of the Central Government's scheduled caste reservation quota remains unfulfilled. In the public sector, more than 88 percent of open positions are empty, while 45 percent of open positions in state banks are unoccupied.⁹¹ Brahmins made up 70% of the Class I officers in government services in 1989, although accounting for only 5% of the population. In universities, upper-castes hold 90 percent of social science teaching positions and 94 percent of science teaching positions, respectively, whereas *Dalit* representation is only 1.2 and 0.5 percent.

De facto marginalization affects *Dalits* across India in several ways. While India is the world's largest democracy, democracy has been a charade for many of its *Dalit* residents. Many people are often harassed and beaten by political party strongmen during elections to force them to vote for specific candidates. *Dalit* peasants who refuse to cooperate have already been harassed, beaten, and murdered by local landlords and police authorities. *Dalit* voters have also been punished by the police and upper-caste militias acting on the orders of influential political leaders in India's states. Police stormed a *Dalit* community in Tamil Nadu in February 1998 after it boycotted the national parliamentary elections. Women were assaulted and beaten, and cops pushed sticks and iron pipes into their mouths.

Political candidates in Bihar rely on *Senas*, citizen militias whose members threaten and kill to secure a majority vote. During Bihar's 1995 state election campaign, the Ranvir Sena, a private militia of upper-caste landlords, was responsible for the deaths of more than fifty individuals. During the national parliamentary elections in February 1998, the *Sena* was used to frighten voters in Ara district, Bihar.⁹² *Dalits* who ran for political office in village councils and municipalities through seats that were constitutionally "reserved" for them have been threatened with physical assault and even death in an attempt to get them to drop out of the race. Following the election of a *Dalit* to the village council presidency in Melavalavu, Tamil Nadu's Madurai district, members of a higher-caste group murdered six *Dalits* in June 1997, including the elected council president, who was beheaded.⁹³

Casteism is rooted in the belief of an individual to which he/she belongs by birth. Candidates are sometimes picked based on their caste. Political parties consider the caste composition of their voters when selecting candidates. Voters in many places vote based on caste and fail to select suitable candidates. When a government is formed following elections, political parties ensure that members of various castes are represented. During elections, political parties raise caste-based issues to obtain support. Until now, the castes considered lower have been marginalized. In the

⁹¹ National Campaign for Dalit Human Rights, *Black Papers: Broken Promises and Dalits Betrayed*, New Delhi, 1999.

⁹² Human Rights Watch, *Broken People*, p. 4, at https://www.hrw.org/reports/2001/globalcaste/caste0801-03.htm#P378_76748

⁹³ *ibid*, p. 5.

country, no single caste has a clear majority in any parliamentary constituency. To win elections, every candidate and party must gain the support of more than one caste and group. No political party ever receives the votes of all members of a caste or group. Candidates from the same caste may be fielded by multiple political parties. Many voters have no candidates from their caste, while others have multiple candidates from their community.

Unlike India, Nepal does not have any reservations or quotas in political entities, civil service jobs, or higher education institutions. Lower castes are significantly underrepresented in government, although accounting for more than 20% of the population. Since 1958, just fourteen *Dalits* have been elected to Nepal's parliament (upper house) through a nomination procedure, all of whom are men. In the House of Representatives, only one *Dalit* has been elected.⁹⁴ In addition, *Dalits* are underrepresented in Nepal's administrative and judicial systems, and discrimination still exists in the Nepal Royal Army.⁹⁵ According to an NGO research on prejudice against *Dalits* in Nepal, Brahmins make up 57 percent of parliament and 89 percent of the judiciary, although accounting for only 16 percent of the population. As a result, one-fifth of Nepal's population is effectively marginalized.⁹⁶

Tamils of Indian ancestry have lived in Sri Lanka since the eighteenth century can only become citizens by registering. They are denied the right to citizenship by descent.⁹⁷ The reservation issue provided a fertile ground for castes to play an active role in politics.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. How do reservations work based on the caste system in politics?

.....

.....

.....

2. What are the backlashes that are faced by lower caste people in politics?

.....

.....

.....

⁹⁴Bishwakarma, "Caste Discrimination and Untouchability Against Dalits in Nepal", *Human Rights Watch*, 2001.

⁹⁵Hira Vishwakarma, "Reservations for Nepal's Dalits", *Kathmandu Post*, 1997

⁹⁶ Dalit NGO Federation, -Nepal Alternative Country Report 2001, *United Nations Committee for the Elimination of Racial Discrimination for Asian Regional Preparatory Meetings on the Occasion of the World Conference against Racial Discrimination*, Iran, 2001.

⁹⁷ Sivapragasam, "Indian Origin Tamils in Sri Lanka: An Oppressed People", Human Rights Watch, 1997.

SUMMARY

The Indian Constitution expressly declares that there is no official religion in India. We live in a "secular state." In India, people of all faiths enjoy the freedom to practice any religion they want. And these rights cannot be used as a basis for discrimination. It all begins with the concept of communalism. The concept of communalism is that one religion or ethnic group believes itself to be superior to another. And, rather than considering the larger community, believers of this religion will always align with their party. This communalism has been exploited to acquire political dominance in our country since the inception of political parties. For them, it is a means of obtaining votes based on religious beliefs. To stoke the fires of communalism, they frequently bring up issues of majority/minority religions. Instead of creating a spirit of unity, this causes division among the people. Surprisingly, it is not illegal in India to form a political party based on religion or caste. They have the right to form such organizations and parties since they are free to practice any faith, however in the pretext of preserving their member's interests. Nowhere else on the planet is caste and casteism so thoroughly ingrained in a country's society and politics.

Our caste system, which has existed since ancient times, was rigid and extensive, making its ultimate abolition impossible. We have made progress as a result of urbanization and modernity, but we have not been able to entirely eradicate it. The caste system still exists in villages and towns, even though it is nearly non-existent in major cities. Political parties make use of the fact that members of the same caste tend to vote in the same way. They pick a candidate based on his caste, not his qualifications. People from the so-called lower caste or suppressed caste now have a voice at the policy level, which is a good thing. They have spokespeople from their ranks who are familiar with their hardships and issues. Politics and caste have the opposite effect. In our country, politics has an impact on caste. Many lesser castes and sub-castes have banded together for political reasons, which is a significant move. They see that there is strength in numbers, and they build internal alliances. There is also further division taking place based on the group's political influence.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Analysis of politicizing of religion and on the need for the secular state.
2. How can caste take different forms in politics? Use an example to demonstrate your point.
3. Examine the issues that communalism poses to democracy and how secularism can help to overcome these obstacles.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. –Secularism is not a mainstream movement or individual's philosophy; it is one of our country's foundations. Examine the assertion.

2. Briefly examine the impact of politics on the caste system.
3. Briefly describe the elements that have contributed to India's caste system's weakening.

SUGGESTED READINGS

- A.R. Dutta, Politics in India: Issues, Institutions, Processes, Arun Prakashan, Guwahati, 2013
- Rajni Kothari, -Politics in India, Little Brown, Boston, 1970.
- W.H. Jones, -The Government and Politics of India, Hutchinson University Library, New York, 1967.
- Paul R. Brass, -The Politics of India since Independence, Cambridge University Press, 1994.
- Horst Hartmann, Political Parties in India, Meenakshi Prakashan, Meerut, 1971.
- J. Derrett & M. Duncan, Religion, Law and the State in India, Faber and Faber, London, 1966.

SEMESTER- IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM II

UNIT- 9 ROLE OF GENDER AND REGIONALISM IN INDIAN POLITICS

STRUCTURE

Learning Objectives

Key Words

Role of Gender- Introduction

Status of Women in Indian Politics

Constitutional provisions to ensure Gender Equality

Reservation for Women in Elected Bodies

Check your Progress I

Regionalism- introduction

Meaning

Regionalism in Indian Politics

Regionalism: Causes and Remedies

Check Your Progress II

Summary

Questions for Practice

Long answer questions

Short answer questions

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVES:

After the completion of this unit, you will be able to:

- Understand the importance of Gender in Politics
- Examine the role and significance of Gender in Indian Politics
- Know the meaning of regionalism
- Analyze the role of regionalism in Indian Politics

KEY WORDS: Gender, Regionalism, Politics, Democracy,

9.2 ROLE OF GENDER : INTRODUCTION

Women's participation in politics of any country gives a strong message globally not only in terms of equality and freedom of liberty but also in the space provided for women in the democratic framework of electoral politics. India has one of the strongest laws that provide women a life with full honor and dignity. But the customs, patriarchal set ups and societal norms have always treated them as subordinate to men. They are always taught to be submissive. Because of unequal distribution of resources, women do not have adequate resources, be it economic, material or human. Women are expected to work in private sphere only and are generally barred from working outside their homes. Their financial dependence over men also keeps them away from strong political affiliations.

Politics as a real-world phenomenon and political science as an academic discipline are gendered. People all over the world find that the basic conditions of their lives—their safety, health, education, work, as well as access to markets, public space, and free expression—are fundamentally shaped by their identification as belonging to particular sex or gender groups. Individual bodies may be typed as male or female, masculine or feminine, heterosexual or homosexual, transgendered or non-gendered in a dizzying variety of ways across cultures and over time.

A new dimension of women in politics emerged in recent years all over the world. More and more women have now been entering into politics. Conventional politics reflected male concerns and hence women were notably absent in politics. But on the other side it is heartening to note that Indian women were among the earliest to get their political rights like right to vote without any political movement like in the United States and many Western countries.

The term 'political participation' has a very wide meaning. It is not only related to 'Right to Vote', but to participation in decision-making process, political activism, political consciousness, etc. In India, participation in voting, place in public offices and political parties has lower than men. Political activism and voting are the strongest areas of women's political participation. To combat gender inequality in politics, Indian Government gave 33% reservation in Rural Local and Urban Local Bodies.

In India, reform movements before and after independence have helped women to gain some power in politics also. After independence they have achieved an unprecedented political breakthrough with the reservation of seats for them in Panchayats and other public bodies. Women have held the posts of president and prime minister in India, as well as chief ministers of various states. Indian voters have elected women to numerous state legislative assemblies and national parliament for many decades. Welfare policies have been constructed and reinforced women's traditional position as wives and mothers. Women have struggled over issues

affecting them, especially their rights to property and vote in the 19th century and to abortion, equal pay and nursery provision in the 20th century.

The status of women in India has seen many ups and downs since ancient times from at par status in ancient history to be in veils (*Parda System*) during the medieval period. In the post independent India the status of women regained its strength and has been on a rise ever since. Women in post independent India have been participating in almost all types of economic activities, day-to-day household responsibilities, voting for better governance and also in active politics. India has elected a women Prime Minister, Indira Gandhi, and a women President, Pratibha Patil. In the present Central Government, women comprise roughly quarter of the Indian Cabinet with portfolios like external affairs, commerce and human resource development. At the ground level, India has a significant proportion of women in local level politics which have been achieved by reserving seat for women.

—It is very difficult for a woman to make up her mind to enter in the politics. Once she prepares herself, then she has to prepare her husband, and her children, and her family. Once she has overcome all these obstacles and applies for the ticket, then the male aspirants against whom she is applying make up all sorts of stories about her. And after all this, when her name goes to the party bosses, they do not select her name because they fear losing that seat.’ The above quote of Sushma Swaraj (Union External Affairs Minister) gives a glimpse of reality that how women have to face so many problems and criticisms while entering the politics. India, being the largest democratic country in the world has very low representation of women in politics.

Gender in politics in the case of India plays an important role, from participation in politics to politics of participation. A double-edged sword has been seen affecting women’s involvement in Indian politics. By becoming Pradhan or a ward member in a Gram Panchayat or any other civic body, or a member of State Assembly or Parliament, it augments respect within the family as well as in the community at large besides increasing their self-esteem, confidence and decision-making ability.

The Constitution of India attempts to remove gender inequalities by enshrining fundamental rights for all citizens, but still women are unable to access these rights. India is ranked 87 out of 144 countries in the Global Gender Gap 2016, by the World Economic Forum which measures how women fare in economic participation, health, education and political representation. But recently, India ranks 140 of 156 countries in the World Economic Forum’s Global Gender Gap Report 2021. The country has fallen 28 places, making it one of the worst performers in South Asia, behind Bangladesh, Nepal, Bhutan, Sri Lanka and Myanmar. South Asia, in itself, is one of the worst-performing regions, followed only by the Middle East and northern Africa.

STATUS OF WOMEN IN INDIAN POLITICS:

Voting percentage for women have increased in assembly polls besides their participation as candidates and the possibilities of their victory are substantially low. Irom Sharmila and Najima in Manipur, in the absence of funds, they are campaigning for elections on bicycles. Most of the 'winnable' women candidates come from political families. Many women who are made to file nominations from certain constituencies cannot even retain their deposits. India ranks 103rd in the Women in Parliament study. In the Lok Sabha, out of the 543 members, only 79 are women. In the Rajya Sabha, there are only 29 female MPs among 243 members.

List of elected Women in Lok Sabha

Lok Sabha	Year	Total strength	Women representation	Percentage
1 st	1952	489	22	4.4%
2 nd	1957	499	27	4.05%
3 rd	1962	499	34	6.7%
4 th	1967	520	31	5.8%
5 th	1971	518	22	4.9%
6 th	1977	542	19	3.8%
7 th	1980	525	28	5.7%
8 th	1984	529	44	7.9%
9 th	1989	525	27	5.2%
10 th	1991	511	39	7.6%
11 th	1996	543	39	7.4%
12 th	1998	543	43	8.1%
13 th	1999	543	49	9.2%
14 th	2004	543	45	8.7%
15 th	2009	543	58	10.7%
16 th	2014	543	62	12.2%
17 th	2019	543	78	14%

The above given table shows the progress in participation of women in Indian parliament's lower house.

CONSTITUTIONAL PROVISIONS TO ENSURE GENDER EQUALITY

There is not only to provide food, shelter, cloths and safety for women, but also for emancipation and empowerment of through better education and similar employment opportunities. Women are more important for the existence and keep the society going. So, women's welfare and development have been a matter of great concern. The Constitution of India has made certain provisions to protect the interest of female population.

The preamble promises to security for all its citizens, political, economic and social justice and liberty of thought, expression, belief, faith and worship, equality of status and opportunity and to provide fraternity assuring the dignity of individual. Fundamental rights and directive principles of state policy are providing equality and liberty to all its citizens. The state shall not discriminate against any citizen on ground of sex, religion, among other things. Besides, Government of India adopts the policy of positive discrimination to uplift the weaker sections of society for development of nation. So, there is a provision in Indian Constitution to permitting positive discrimination in favors of women through reservation in various fields, if such discrimination found requisite.

• RIGHT TO EQUALITY:

Article 14 to 18 of the constitution guarantees the right to equality to every citizen of India. Article embodies the general principals of equality before law and prohibits unreasonable discrimination between persons. This article declares that _the state shall not deny to any person equality before the law or the equal protection of the laws within the territory of India.

• PROHIBITION OF DISCRIMINATION –

Article 15 (3) is one of the two exceptions to the general rule laid down in clause (1) and (2) of Article 15. It says that nothing in Article 15 shall prevent the State from making any special provision for women and children. Women and children require special treatment on account of their nature .Article 15(3) empowers the state to make special provisions for them. The reason is that –women's physical structure and performance of maternal functions place her at disadvantage in the struggle for subsistence and her physical well being becomes an object of public interest land care in order to preserve the strength and vigor of the race.

• EQUALITY OF OPPORTUNITY IN PUBLIC EMPLOYMENT:

Article 16(1) guarantees equality of opportunity for all citizens in matter of _Employment' or _Appointment' to any post under the state. Clause (2) says that no citizen shall, on grounds only on religion, race, caste, sex, descent, place of birth,

residence or any of them, be ineligible for or discriminated against in respect of, any employment or office under the state.

- **RIGHT TO LIFE AND LIBERTY**

A bare reading of Article 21 of the constitution of India provides that no person shall be deprived of his life or personal liberty except according to procedure established by law. In *Gopalan vs State of Madras* (1950) SCR 88, it was held that the object of Article 21 is to prevent encroachment upon personal liberty by the Executive to save in accordance with law and in conformity with the provisions thereof. The protection of this article is available to citizens as well as non citizen.

- **DIRECTIVE PRINCIPLES OF STATE POLICY**

Apart from fundamental rights enshrined in part III of the Indian Constitution which provide rights to women as the men rather pay special attention, Part IV of the constitution has some special provisions for the welfare of women and to improve their social and economic status. These Directive Principles of State Policy lay down certain obligations on the state.

Article 38 clause (2) promote the welfare of the people by securing a social order permeated by justice- social, economic and political and to minimize inequalities in income, status, facilities and opportunities. To secure the rights of women there is a provision of equal pay for equal work for men and women.

- **EQUAL PAY FOR EQUAL WORK**

The phrase Equal pay for Equal Work means that every individual who has been employed for the work which is allotted to him should be given sufficient pay as that of others. There should not be any discrimination while payment of wage. It is most commonly in the context of sexual discrimination, in relation to the gender pay gap. The equal pay is governed under the Equality Act of 2010 which gives a right to equal pay between women and men for equal work. This covers individuals in the same employment and includes equality in pay and all other contractual terms.

RESERVATION FOR WOMEN IN ELECTED BODIES

The original idea for The Women Reservation bill was originated from a constitutional amendment which was passed back in 1993. In 1994, the 73rd and the 74th constitutional amendments act were ratified to the Indian Constitution, granting women 1/3 reservation in rural and urban democratic bodies. The Women's Reservation Bill was initially introduced in the parliament on September 12, 1996. The bill was introduced in Lok Sabha by the United Front government of HD Deve Gowda. The main aim of this bill is to reserve 33 percent seats in Lok Sabha and all state legislative assemblies for women. Reservation Criteria- As per the bill, the seats will be reserved on a rotational basis. The seats would be determined by a draw of lots

in such a way that a seat would only be reserved once in every three consecutive general elections. Again in 1998, NDA-I introduced the bill without any success. Thereafter, the Bill lapsed and was reintroduced – in 1999, in 2002 and 2003. UPA-I government, led by Congress, again introduced the bill to reserve seats for women in Lok Sabha and legislative assemblies in May 2008. After its reintroduction, the bill was passed by Rajya Sabha on March 9, 2010, but was still left pending in Lok Sabha. A few regional parties like and RJD Samajwadi Party (SP) has been one of the vocal opponents for the Women's Reservation Bill.

Indian Government initiates various programmes and schemes for women's upliftment through different departments. The government in different plan document enunciated the policies advocating women's issues. The government also tried to create an environment in which women's issues can be reflected and articulated.

There is a need for Women's participation in Indian Politics. The Constitution of India guarantees equality for both men and women and the participation of women is crucial in the policy formulation and regulation as they represent nearly half of total population. They could act as role model for women empowerment and could bring behavioural change in the society towards the women. More policies relating to women's safety, education, child care, MMR, child marriage, domestic violence etc can be framed if women are involved in decision making owing to their emotional quotient towards these issues.

Various studies on Panchayat Raj Institutions have shown the positive effect of reservation on women empowerment. In the absence of gender equality and women empowerment, human rights remain in an inaccessible realm. Patriarchal society confines women to the four walls of domestic life and prohibiting them from process of decision making. Representation in parliament and state legislative assemblies is low. Women's representation in the Lok Sabha is merely 14%. Normally Women candidates who generally win elections are used as proxy by male members in their family. In many villages of Uttar Pradesh, where women are chiefs of village Panchayat, their husbands introduce themselves as *pradhan pati* (husband of the Panchayat chief). It is common all over India.

CHECK YOUR PROGRESS I

1. How many women were elected in 7th Lok Sabha elections?

.....

2. When the Women's Reservation Bill was initially introduced in the parliament?

.....

REGIONALISM: INTRODUCTION

Regionalism is a major factor in Indian politics like communalism, casteism, religion, linguism etc. Regionalism has been traditionally present in Indian Politics and the federal structure was governed by this factor. However its emergence as a negative factor of Indian Politics has been a post 1947 phenomenon. Constitution makers were very much aware about this and to keep under control the forces of regionalism, they preferred to adopt the unitary spirit with federal structure which called Quasi Federal System. Not unitary like China and Britain neither federal like United States of America. The mixed system was considered a desirable means for channelizing regional forces into the national main stream. Unfortunately, however, the system has not been successful in producing desired results. The emergence and increase of demands for separate independent states out of India, full statehoods has also been demanded for different areas, as well as demands for regional autonomy, and advocacy of regional interests over and above the national interests. All these interests reflect the presence of strong and even dirty and narrow regionalism.

MEANING

To understand regionalism, it is necessary to understand various dimensions of the region. Region as a geographical unit, is delimited from each other. Region as a social system, reflects the relation between different human beings and groups. Regions are an organized cooperation in cultural, economic, political or military fields. Region acts as a subject with distinct identity, language, culture and tradition. Regionalism in its positive sense, It means someone's love for an area where he is living or a particular region which one belongs. It is something natural. To protect and promote the interest of their state is very much natural phenomenon like Punjabi people love and adore their culture, religion, food and their attire. To secure the interest of their state and identity is a natural objective before all inhabitants. If they want to explore these things, nothing is wrong in it. This type of regionalism has to be accepted as a natural feature of Indian Federalism.

In the negative sense, which is prevalent in the present scenario, Regionalism means love for one's own region over and above the interests of other regions or nation as a whole. In this point of view, region is taken to mean a particular territorial area whose inhabitants have close cultural, Socio-economic, linguistic, Historical, Religious and various other links among them and who considered themselves distinct, different from other areas. When people raised narrow and parochial issues which are against the national interest and also opposed the interest of peoples of other regions, it is equivalent to negative and aggressive regionalism. It poses a big threat to the unity and integrity of the nation and weakens the strength of nation as well.

REGIONALISM IN INDIAN POLITICS

Regionalism plays major role in Indian Politics. It is a big hurdle in the process of national integration and nation building. It continues to plague Indian political system in various forms. Roots of regionalism is in India's multiple variety of languages, cultures, ethnic groups, communities, religions and so on, and encouraged by the regional concentration of those identity markers, and fueled by a sense of regional deprivation. For many centuries, India remained the land of many lands, regions, cultures and traditions. Regionalism has remained the most convincing power in Indian politics ever since independence. It has remained the main basis of many regional political parties which have governed many states since the late 1960s.

1. DEMAND FOR REGIONAL AUTONOMY WITHIN A STATE:

Some states of India demands autonomy and their people are agitating continuously for the cause. India has variety of cultures, languages, and religions which make the people different from each other. Their distinctiveness makes them aware about their identity and they want to end all types of injustice which they feel due to their uniqueness. The genesis of such demands lies in the regional imbalances resulting from an uneven development of some part of some states. In West Bengal, the Gorkhaland demand was based on this principle.

2. DEMANDS FOR SEPARATE STATEHOOD WITHIN THE INDIAN TERRITORY:

After the reorganization of states in 1956, there still continues to be demand for separate statehood in various parts of the country. The rising number of states from 16 in 1956 to 28 states at present tends to confirm this statement. In 1966, Punjab was reorganized into Punjabi speaking Punjab, Hindi speaking Haryana and Hilly areas into Himachal Pradesh. Like Punjab many other states get their statehood.

3. INTER- STATE DISPUTES AS A MANIFESTATION OF REGIONALISM:

The forces of regionalism in India are also visible in the inter-state disputes. For example, the State of Punjab and Haryana still involved in dispute over the issue of transfer of Chandigarh to Punjab and certain areas like Abohar and Fazlika to Haryana. The boundary disputes between Karnataka and Kerala on Kasargod, Rangma reserved forests in Rangapani Area is the matter of dispute between Assam and Nagaland, Hakumari and Jingiran river areas of Garo hills is an issue of clash between Assam and Meghalaya and so on. Dispute over River water between different states reflects regionalism. The states which are parties to these disputes act under the influence of regionalism and each wants to gain over and above the other.

4. SONS OF SOIL PRINCIPLE AS A MANIFESTATION OF REGIONALISM

Principle of Sons of Soil is another popular form of regionalism in India. Different regional political parties strongly support and favor the sons of soil principle. Under this, the states impose residential and domicile restrictions for the state level appointments. This principle has constitutional base and state governments make rules and regulations regarding employments. Special provisions regarding Jammu and Kashmir, Nagaland, Sikkim, Himachal Pradesh and some others have been based upon this principle. This principle reflects narrow regionalism. Many states like Assam, Odisha, Maharashtra, Manipur etc. always demand that ‘outsiders’ and ‘foreigners’ should quit their state.

5. AGGRESSIVE REGIONALISM:

In India, the presence of militants, violent and aggressive regionalism in various states like Shiv Sena in Maharashtra, Tamils in Tamil Nadu, Hindu Sena in some Northern Indian States etc, is another example of aggressive regionalism. These Senas came into existence due to regional imbalance which encouraged skilled people to move to other regions. As a result, people belongs to some regions adopt a hostile attitude towards these people and seek protection of their own group interests. They start looking towards the migrants as enemies of their sons of soil. For instance, in 1960, violent anti Bengali riots took place in Assam.

6. LINGUISTIC REGIONALISM

Language is still a formidable basis of regionalism. Language based reorganization of states has been the responsible for development. This policy has been instrumental in setting the stage for the emergence of small states in the Indian Union. In bilingual states, linguistic riots fallout this policy. It also result the violence against linguistic minorities within the state.

REGIONALISM: CAUSES AND REMEDIES

Regionalism in India is a big threat to the Unity and Integrity to the Nation. It is a big hurdle in the process of development. The presence of narrow regionalism has various reasons. Whereas, in federal system presence of some regionalism is natural but on the other hand aggressive and narrow regionalism slow down the growth of country. The following reasons and solutions can be considered:

Discrimination or Cultural Dominance:

Regionalism could have grown in India, if any state/region had felt that it was being culturally dominated or discriminated against.

Regional Economic Inequality:

Regional economic inequality is a potent time bomb directed against national unity and political stability. But, this potential cause did not take shape of regionalism, because of government steps, which focused on the balanced regional development and fulfilled the aspiration of states.

Regional Imbalance:

Inter- states disparities in income have been become a big reason of regional imbalance. The gap has been widening day by day.

Centre tried to act as big brother of sates:

The centre always acts as big brother in the regional issues. In present time powers have been shrinking in the hands of union and federal structure face severe challenges.

States are being treated unequally due to dirty politics:

Sometimes centre partially distributes the funds and aids of same party ruling states. Due to this reason states feel discriminated and this fact fueled the feeling of regionalism.

Indian History of regionalism:

Regionalization of history, education and culture has been a source of regionalism. The practice of projecting heroes of national movement as Punjabis, Bengalese or Marathees boosts regionalism among the people.

Cultural and Linguistic diversities:

India is a country with various diversities on the basis of language, culture and religion which develops feeling of regionalism because same culture, language and religion have the feeling of belongingness and others are treated as outsiders. On the basis of these differences, political parties provoked them against each other to seek political benefits and instill them with the feeling of regionalism.

REMEDIES:**Bridging of Regional Imbalance:**

Inter-Sate differences in income have been a bitter truth of Indian Politics and it is a sad fact that the gap has been widening. Regional imbalance should be corrected through special remedies and development plans.

Disciplined role of Political Parties:

Almost all the political parties have been guilty of using the regional, sub-regional communal issues for their electoral gains. I must be stopped by them voluntarily since

it strengthens regionalism and add to the problems that these parties inherit at the national level.

Securing of Socio-Economic Justice:

Feeling of Socio-economic injustice among states is the big reason of regionalism it must be checked by the union government. Bihar, Odisha, Madhya Pradesh are some examples of where socio-economic injustice becomes a reason of regionalism. Effective steps should be taken to eliminate the injustice.

Centre should never try to act as a Big Brother of States:

The centre must never be act as big brother rather gives them full authority in their respective jurisdiction and always ready to play a role of arbitrator in their clashes. It should refrain from building up centralism in the name of national unity.

Democratic Federal Constitutionalism: Erosion of democratic institutions has been definitely been a factor of regionalism. The need is for a fair dealing with every state.

Development of a national language:

Linguistic reorganization of states has been a mistake because it strengthens the parochial form of linguistic regionalism. By developing a common national language and through reforms in the educational system, this type of regionalism can be checked from acting as an anti- national force.

Development of a spirit of Cooperative- Competitive Federalism:

To handle the problem of narrow regionalism, we should adopt a Cooperative-Competitive Federalism. Some regional parties operating at the state level definitely act as agents of regionalism. Efforts should be made to develop a spirit of oneness among all and cooperative competitive federalism should be realized.

End the policy of Appeasement: The policy of Appeasement of the minorities by political parties for securing electoral benefits always supports negative regionalism. They must be stopping this practice. They should ignore short term electoral gains in favour of long term national interests.

CHECK YOUR PROGRESS II

1. What do you understand by Sons of Soil?

.....
.....
.....

2. What was the base of reorganization of Indian State?

.....
.....
.....

SUMMARY:

Women are seen as "home makers and care takers" and any deviance from this role is not acceptable in Indian society. Way forward providing quality education to women in the country and awareness about their rights and privileges as mentioned in the Constitution can only be ensured. Once women are appropriately educated, many problems eradicated automatically. Gender-based violence should be addressed on a priority basis to promote gender equality in the social and political arenas. It is imperative to strengthen National Mission of Empowerment of Women functioning and implementation. A critical mass of women in power can bring about transformation in leadership. Just like the recent success of women's movement to enter the sanctum sanctorum of *Dargahs* (religious places belong to Muslim Saints) and Temples, a similar movement needs to begin to increase women's participation in electoral politics.

In the end it can be said that regionalism may be good or bad for a country. Constitution of India under Article-19, gives every citizen a fundamental right to move around and settle down peacefully any part of the country being a citizen of India everyone should respect this fundamental right of every person. This is the need of the hour is to develop all regions of India without any discrimination, through devolution of power to local governments and empowering people for their participation in decision-making. The governments at state level required to find out the substitute resources of energy, source of employment for local people.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS

1. Discuss the role of Gender in Indian Politics.
2. Critically examine the impact of Gender on Indian Politics.
3. Describe the Regionalism.
4. What is regionalism? Discuss its causes and effects on Indian Politics.
5. Critically evaluates the concept of regionalism.

SHORT ANSWER QUESTIONS

1. What do mean by gender politics?
2. How many Women got elected in 14th Lok Sabha elections?

3. How many seats are reserved in local bodies?
4. What is regionalism?
5. What is state Autonomy?
6. What is the policy of Appeasement?

SUGGESSTED READINGS

- A.R. Dutta, Politics in India: Issues, Institutions, Processes, Arun Prakashan, Guwahati, 2013
- Rajni Kothari, -Politics in India, Little Brown, Boston, 1970.
- W.H. Jones, -The Government and Politics of India, Hutchinson University Library, New York, 1967.
- Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill Education, New Delhi, 2013
- D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
- K. K. Ghai, Indian Government and Politics, Kalyanai Publishers, Jalandhar, 2018

SEMESTER –IV

INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

UNIT 10 EMERGING TRENDS IN INDIAN POLITICS

STRUCTURE

Learning Objectives

Key Words

Introduction

Meaning of trends in politics

Check Your Progress

Summary

Questions for Practice

Long Answer Questions

Short Answer Question

Suggested Readings

LEARNING OBJECTIVE

After the completion of this unit you will be able to:

- Understand the meaning of Democracy in its different aspects.
- Identify major problems and challenges being faced by Indian Politics.
- Recognize the corrective measures for improving the Indian Politics.
- Evaluate the strengths and weaknesses of Indian politics.

KEY WORDS: Trends, politics, political parties, political leaders, Caste, religion

INTRODUCTION:

Change is the law of nature. No human society can be static rather dynamism is to be universal characteristic. The Indian political arena has witnessed some new characteristics in the 21st century that are not to be truly democratic. The chief characteristic of politics is that its nature keeps on changing with passage of time and situation and this is position of Indian politics. Before and after independence the

nature of Indian politics was different. Since independence numerous trends in Indian politics have emerged from time to time.

MEANING OF TRENDS IN POLITICS

Politics is a struggle for power. It is a struggle for power and it concerns with what, when and how as political power in society. Whenever, in the game of politics, the means and methods of gaining and maintaining power developed, these are termed as trends of politics of a country. With the passage of time, new situations are emerges in politics .The new trends do not get well established very soon rather they take sufficient time to penetrate in to psyche of the people. The developing trends in politics are known as emerging trends in politics. Some of the emerging trends of Indian politics may be summarized as follow:

1. POSSIBILITY OF RE-EMERGENCE OF SINGLE DOMINANT MULTI- PARTY SYSTEM:-

For a long time, the monopoly of congress remained both at the centre and in the states and this era is known as the era of one party dominance. But, this trend suffered a serious set -back and for some years it was not in practice in our country. From 1989 to 26th may 2014 there remained coalition governments in power. Two alliances that is N.D.A and U.P.A held the sway during this period. But results of 16th Lok Sabha elections announced on 16th May 2014 once again witnessed the re-emergence of one dominate party in multi- party system of India and many regional parties were completely washed out in hunting and three national parties also suffered electoral set back to this extent that they were likely to lose the status of being national parties of the country. They were communist party of India, Bahujan Samaj party and nationalist congress party. All this is an indication of re- emergence of one dominant party in India.

2. INCREASING NUMBER OF REGIONAL POLITICAL PARTIES:-

The number of regional political parties in Indian politics is increasing day by day. Right from the beginning in 1952 the number of state parties was alarming. At the time of 16th Lok Sabha elections the number of state parties was 3000, which were registered with the election commission. Out of them only 56 were given recognition by the election commission. So, there is an urgent need to check the growth of reasons which give rise to the state parties.

3. INCREASING IMPORTANCE OF REGIONAL PARTIES:-

The importance of regional parties has been increasing to the extent that government of more political parties is in power in states than these of national parties. Regional

political parties have started playing an important role in forming the government at the centre since 1989. The regional political parties have been participating in the union government continuously since 1996. Nearly 24 regional political parties joined the government of national democratic alliance led by sh. Atal Behari Vajpayee leader of the Bharatiya Janata party on May 2004 and again in May 2009, 12 regional parties joined the U.P.A formed under the leadership of Dr. Manmohan Singh. The government formed by sh. Narendra Modi on 26 May, 2014 was also a coalition government and some of the regional parties representatives participated in the government.

4. PERSONALITY CULT IN INDIAN POLITICS:

Before independence there were few individuals like Mahatma Gandhi, Pandit Moti Lal Nehru, Pandit Jawaharlal Nehru, Subhas Chandra Bose etc. who were dominating the Indian politics. After the Independence Pandit Jawaharlal Nehru, his daughter Mrs. Indira Gandhi, his grandson Rajiv Gandhi and his wife Sonia Gandhi, her son Rahul Gandhi and her daughter Priyanka Vadhera dominated the Indian politics for a sufficient long time. Leaders like Atal Behari Vajpayee, L.K Advani and other leaders of leftist ideology dominated the electoral politics in India. For the past so many years the factor of personality cult had been dividing, but all of sudden a single individual of Bharatiya Janata Party came to be symbolized with the factor of personality cult. He was none else but sh. Narendra Modi, the present prime minister of the country. The elections to the 16th Lok Sabha revolved around the personality of sh. Narendra Modi. Such a political scenario was created that Modi was everywhere. The people of India could see crowds after crowds crying for Modi and Modi. All this made the elections of the 16th Lok Sabha concentrating on one personality.

5. CHANGING CHARACTER OF MULTI PARTY OPPOSITION:-

Because of too many political parties, votes of people get divided. Under such conditions these candidates who do not have a clear majority come out victorious. In this situation some political parties form the government and other political parties act as an opposition. The opposition possesses a multi-party character in the parliament of India. Though only one political party is recognized officially as an opposition party in the Lok Sabha, but in the reality many political parties act as an opposition. This type of situation weakens the Indian democracy. Because political parties have mutual differences on one point, these parties spend their times less in making constructive criticism of the government and more in pushing one another behind.

6. INCREASING THE ROLE OF CASTE IN POLITICS:-

Casteism has been dominating Indian politics for the last few years. In spite of many laws against casteism, India has experienced a great number of bad effects of

casteism. Politicians use caste feelings to get maximum votes in the general elections. There are many caste-based political parties. The policy of reservation of seats for scheduled castes in legislatures and services also has increased the importance of caste factor in politics. Though in the 16th Lok Sabha elections parties based on caste has suffered heavy loss. But a political party being in favor of Hindus got thumping majority in the Lok Sabha.

7. ROLE OF RELIGION IN POLITICS:-

Religion is also a dominating factor in the Indian politics. There are many political parties which use the religious feelings of the people in elections. Religion based parties cannot lose their political shine with a single stroke. Religion is deeply inscribed in the minds of Indian people and the parties based on these factors shall lose their hold in politics very gradually, if the Indian people work seriously towards that direction.

8. CRIMINALIZATION OF POLITICS:-

Criminalization of the Indian politics is the only major responsible for bad condition of law and order in the country. Such persons are holding offices in political parties against whom there are several cases of criminal scams and rape etc pending in courts. The election commission suggested that person against whom there are criminal cases should not be permitted to contest elections. In spite of this no legal actions could be taken in this regard, because political parties are not unanimous on depriving criminals.

9. ALLIANCE POLITICS:-

Elections in 1989 led to the new trend in Indian politics and era of coalition government started with the elections of 1989, a long phase of coalition politics began in India. Since then, there have been many governments at the centre, all of which have been coalition governments.

10. POLITICAL FALLOUTS:-

1980 onwards the caste based politics dominated Indian politics. In 1989 and 1991, this was the first time in independent India that a political party (BSP) supported by *Dalit* workers had achieved a landmark political success. In many parts of India, *Dalit* politics and OBC politics have developed independently and often in competition with each other.

11. EMERGENCE OF A NEW CONSENSUS:-

Analysis shows that since 1989 election, the votes polled by the two parties, congress and BJP were not more than 50 percent. The political competition during these days is divided between the coalition led by BJP and the coalition led by congress.

12. ISSUES OF DEVELOPMENT AND GOVERNANCE:-

A major change in Indian politics after 2014 is the shift from caste and religion based politics to development and governance oriented politics with its pre-intended goal *Sabka sath, Sabka Vikas*, the NDA III government started several socio-economic welfare schemes to make development and governance accessible to the masses such as Pradhan Mantri *Ujjwala Yojana*, *Swachh Bharat Abhiyan*, *Jan-Dhan Yojna*, *Deendyal Upadhayaya Gram Jyoti Yojna*, *Kisaan Fasal Bima Yojna*, *Beti Padhao*, *Desh – Badhao* etc. All these schemes intended to take administration to the door step of the common mass by making the rural households, particularly the women, real beneficiaries of the centre government schemes.

13. INCREASING ROLE OF MONEY POWER:-

Money power plays an important role in Indian politics. The opposition accuses the ruling party of political corruption. They opine that ruling party, under its political patronage, collects huge sums from business enterprises and industrialists. The ruling parties to accuse the opposition of such allegations. All political parties have spent crores of rupees in last general elections. The increasing powers of money in Indian politics have made the elections a contest for notes than a contest for votes.

14. DECLINE OF LEFTIST PARTIES:-

Today the leftist parties like the communist party of India, Parja socialist, Sayukta samajvadi party, forwarded party and Republican parties are not only declining rather they are becoming irrelevant in Indian politics. They have supported congress led central governments from time to time but they have never joined the government at all. In the states of Kerala and west Bengal they had been ruling parties but in other states of India they had very nominal influence. With the adoption of new economic policies by the government of India the leftist parties have almost lost their relevance. In the 16th general elections the performance of leftist parties was drab.

15. VALUES LESS POLITICS :-

Many critics comment on the nature of Indian politics that the nature of Indian politics is very unnatural and made its point that Indian politics has neither moved on any principles nor ideological direction, rather it is continuously moving where ever its political leaders wanted to move it. They only fulfill their political motives. The

Indian politics has thrown its black face to the present generation that is a politics of scams and scandals.

16. DECLINE OF CONGRESS:-

During late sixties, the dominance of the congress party was challenged, but the congress under the leadership of Indira Gandhi, managed to re-establish its predominant position. After elections of 1989 political development in India initiated. In the era of coalition government at the centre, regional parties played a crucial role in forming ruling alliances.

17. POLITICAL PARTIES BEING NATIONAL ONLY IN THE LEGAL SENSE, BUT NOT REALLY NATIONAL IN THE TECHNICAL SENSE OF THE TERM.

While analysing the political parties of India we, according to the law of the Election Commission, accept those parties as national parties which fulfill the requisite conditions laid down by the Election Commission. Presently in the record of the Election Commission there are six national political parties. They are national because of the fact that the Election Commission had extended its recognition to them as national political parties since they fulfill the criteria laid down by the Election Commission. But in actual practice except Congress no other recognized National Political Party has the wide spread national support base. Congress too do not enjoy mass-support base throughout the country but still it goes in its favour that it makes its existence realized, may be nominal, in almost all parts of the country. The trends of Indian politics establish the fundamental trend concerning political parties is that our politics is in dire need of really and actually national political parties.

18. TENDENCY OF THE POLITICS OF VOTES.

It has been a common trend in the Indian politics that political parties determine their programme to get maximum votes of people. It is necessary for every political party to strive for votes, but when the whole of politics begins to encircle round the votes of people, several matters of national importance are also sacrificed for politics. For the last few years, the Indian politics has been becoming the politics of votes. The nation is facing several important and serious matters. But different political parties, before expressing their view-point regarding those matters, make an estimate what effect their view-point will cast on people. Political parties think that their views should not harm their vote-banks. So they do not express openly and frankly their views and policies on important national matters. We can take the example of Punjab problem. Almost every political party hesitated to express its views openly because it suspected bad effect on its vote-bank. Such a situation was created because our politicians viewed political matters on the basis of their narrow political interests instead of

settling them on the basis of merit. That is why in the present times, Indian politics has become mostly the politics of votes.

19. HUNG PARLIAMENT

It looks as if the factor of Hung Parliament has become an outstanding characteristics of our National Politics. When after the results of general elections to the Lok Sabha no party gets an absolute majority in it, then the Parliament is known as Hung Parliament. In our country from 1989 to 2009 about seven general elections have been arranged, but the result of every general election was a Hung Parliament. It was for the First time after 1989 that the practice of Hung Parliament was discontinued by the results of the elections to the 16th Lok Sabha. Bharatiya Janata Party emerged as a single largest Party in the Lok Sabha and thus the practice of Hung Parliament was discontinued.

20. POLITICS OF APPEASEMENT OF RELIGIOUS MINORITIES

The Parliamentary Democracy exists in India. In this system the party enjoying majority in the Lok Sabha forms the government so every political party desires to win majority in the Lok Sabha. In order to fulfill their desire, political parties try to appease some important religious minorities so that they can get the maximum votes. This policy of appeasement of religious minorities influences the Indian politics on two sides. Firstly, it increases religious fanaticism of religious minorities because they feel that a particular political party shows a particular interest in them because they have special importance in the constituency as a religious minority. This feeling colours their attitude in communalism, Secondly, when majority opposes the policy of appeasement of minorities, the opposition gives power to a minority or minorities to be united on one hand and motivate majority people to be united in the name of religion on the other hand. All this is responsible for communalisation of the Indian politics.

21. COMMUNAL POLITICS OF MINORITIES

Because of their sense of insecurity India is a multi-religious country and here reside several religious minorities. Every religious minority has a great attachment with its religion and culture. Every religious minority has an ardent desire to have a separate identity. Such a desire of religious minorities inspires their members to be united so that they can pressurize the government collectively for the development of interests of people of their respective religions. Such organisations of religious minorities become responsible for communalisation of politics. When different religious based political organisations enter politics, communalisation of politics is quite natural. Clever leaders of religious minorities, for their vested interests, exploit emotionally the religious sentiments of people of their religion. They often propagate that their religion is in danger and religious majority of the country is trying openly or secretly

to eliminate their separate religious and cultural identity. Such a slogan raised by political parties becomes more responsible for communalisation of politics. Religious minorities in India generally take support of religion also to get political benefits for the people.

22. COMMUNAL POLITICS OF MAJORITY COMMUNITY

Indian politics is being communalised to a great extent. The Muslim community is the largest religious community in India and the Congress supports this community so that people of the Muslim community can become a vote-bank of the Congress. Several Hindu organisations treat this policy of the Congress as a policy of appeasement of minorities. The Samajvadi Party in Uttar Pradesh, the Rashtriya Janata Dal in Bihar and several other political parties often make political efforts to appease the Muslims so that they are able to get the maximum votes of this community. On the other hand, there is the Sangha Parivar that tries to excite Hindu communalism and oppose Muslim communalism. The then President of the Bharatiya Janata Party, Sh. Lal Krishna Advani visited Pakistan in June, 2005). In the elections of the 16th Lok Sabha, held in April-May, 2014 the factor of Hindutav played a great role in bringing together all shades of Hindus.

23. DECLINE OF LEFTIST PARTIES

Sometimes before independence there arose a group of socialists within the Congress. After independence the socialists separated themselves from Congress and organized various Leftist Parties. The Communist Party of India (CPI) which came into existence in 1924 and the CPI (Marxist) came into being as a result of split of Communist Party of India. Other leftist parties were Parja Socialist, Sayyukta Samajvadi Party, Forwarded Party and Republican but in the current scenario of Indian politics the leftist parties are not only declining rather they are becoming 'irrelevant in Indian politics. In a poor and backward country like India, the communist parties could not extend their support base throughout India, rather they were mainly confined to the States of Kerala and West Bengal. They had a little influence in Tripura, Assam and some other small eastern states. But at present the leftist parties do not find enough support from the people at large. They have supported Congress-led Central governments from time to time but they have never joined the government at all. In the States of Kerala and West Bengal they had been ruling-parties but in other states of India they had very nominal influence. With the adoption of new economic policies by the government of India the leftist parties have almost lost their relevance. In the elections of the 16th Lok Sabha the performance of the Leftist Parties was uninspiring.

24. THEORY OF "SONS OF THE SOIL" IS GAINING GROUND

India is a federal country having 28 federating states along with the central government. Though our Constitution does not adhere to the theory of "Sons of the soil" but despite it some states have openly adopted it and are adhering to it. The theory of the "sons of the soil" means that a state gives preferential treatment to the natives of that state and sometimes government jobs are reserved only for the born people of those states. Indian politics has been listening to the slogans like "Maharashtra for Maharashtrains, Assam for Assamees, Tamil Nadu for Tamilians etc. Though such slogans have not been fully implemented by the states but in the minds of some people the seeds of regionalism have been sowed very deeply. It may explode at any time when the regional patriotism will overtake the national patriotism. It is a dangerous trend for the unity of India and it is most desirable that this evil should be ripped before it takes a serious turn.

25. DISAPPOINTMENT OF THE YOUNGER GENERATION WITH THE POLITICAL LEADERSHIP OF OLDER GENERATION

With the passage of time a very encouraging trend is developing that the younger generation is getting disappointed with the performance of old generation in politics. The results of elections are indicating that the time is not very far when the young leaders will overtake the old leadership and the old political culture may give the place to newly developed integrated political culture. Sometimes it was a dream but now the emergence of youth leadership in every political party is an indication that the time is not very far when young leadership will come in and the old leadership will have to go out. In the elections, held recently in the various Legislative Assemblies of the states, a new indication has come to the fore that the old leadership is leaving the political power in favour of their sons and daughters.

26. AS USUAL, POLITICS IS DEVOID OF IDEOLOGY

Whenever we come across with a sentence expressing that there is an end of ideology in India, it looks somewhat surprising and painful also. There would have been end of ideology in India if at all the ideology of any kind has ever been an outstanding characteristic of Indian Politics. Since the commencement of our Constitution some of the political parties like Congress, Communist Parties and some Socialist Parties use to clamor for their loyalty and adherence to some ideological principles. But these were merely theoretical principles which were often claimed by these parties as the basis of their formation. Whenever the opportunities came to them they sacrificed their declared ideology and practicing the opportunistic politics they captured political power. We mean to say that in India ideology has practically never been followed by the actors and players of the game of politics. Therefore, there does not seem any logic to say that the end of ideology is an emerging trend of Indian politics. The fact of the matter is that Indian politics, as usual, has been and is devoid of ideological leanings

and the leaders of the Indian politics have become experts in playing the game of opportunistic politics.

27. DEVELOPMENT OF A POLITICAL ALTERNATIVE

It is interesting to note that it was for the first time in the history of Independent India that a Political alternative to the congress has emerged in the Indian Political scene. No doubt Janata Dal once in the seventies posed a challenge to the Congress but that was not a real challenge because Janata Dal was a party of old Congressmen and the party was not united to give an ideological fight to the dominance of congress. Janata Dal could not prove itself as an effective political alternative to the Congress. Soon Janata Dal fell astray into several parts and it could not maintain itself as a political alternative to Congress. Till the 16th Lok Sabha elections, Bharatiya Janata Party was not seriously considered by the Political observers an effective alternative to the Congress, but in the 16th Lok Sabha election Bharatiya Janata Party secured a sweeping victory and proved itself to be an effective political alternative to the congress it was a great Leap of Bharatiya Janata Party, because a party with two members in Lok Sabha in 1984 rose to the position of a ruling party with 282 members in May 2014. Thus in the coming times also this party will prove a serious challenge to the disintegrated Congress growing weaker day by day. This is our presumption and it is the future which shall tell the true story of the issue.

10.3.1. CHECK YOUR PROGRESS 1

1. What do you mean by trends in Indian politics? Why they do arise in every society?
.....
.....
.....
2. Write down the any two emerging trends of Indian politics
.....
.....
.....
3. Mention some trends of Indian politics which have been emerging since long.
.....
.....
.....

SUMMARY

In the end we conclude that the emerging trends of Indian politics cannot be existed. The Indian politics has entered into a new era where the BJP in prominence for last about 130 years failed to get even so many seats as might had enabled it to be officially recognized as the opposition party. Leader of the congress was not given the

status of the leader of opposition because of party fell short of 10 members of 54. Leftist parties also losing their importance and became a thing of past. The emerging trends are a dynamic phenomenon and may be replaced with the compulsions of the time.

QUESTIONS FOR PRACTICE

LONG ANSWER QUESTIONS:

1. Evaluate the changing nature of Indian political system.
2. Discuss the emerging trends of Indian political system
3. Mention some trends of Indian political which have been emerging since long
4. What do you mean by trends in politics? Why they do happen in every society?

SHORT ANSWER QUESTIONS:

1. What do you mean by criminalization of politics?
2. Write three emerging trends of Indian politics.
3. What is Value less politics?
4. What is meant by political Fallouts?
5. Write down the important emerging trends in Indian politics.
6. Define the personality cult in Indian politics.

SUGGESTED READINGS:-

- Peu Ghosh, *Indian Government and Politics*, Raj Press, New Delhi, 2018.
- M. Laxmikant, *Indian polity*, McGraw hill India, 2016
- Nirja Gopal Jayal, *politics in India*, _New Delhi‘ OUP 2010.
- R. Kothari (ed), *Caste in Indian Politics in North India*, London, Cambridge University Press, 1974
- S.S Nanda, „*Indian political System*“, Bright Printers, Jalandhar

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਓਪਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

**The Motto of Our University
(SEWA)**

SKILL ENHANCEMENT

EMPLOYABILITY

WISDOM

ACCESSIBILITY

**JAGAT GURU NANAK DEV
PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA**

(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

**BACHELOR OF ARTS
(LIBERAL ARTS)**

CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE

(BLAB32404T) INDIAN POLITICAL SYSTEM – II

SEMESTER IV

Head Quarter: C/28, The Lower Mall, Patiala-147001

WEBSITE: www.psou.ac.in

SELF-INSTRUCTIONAL STUDY MATERIAL FOR JGND PSOU

ALL COPYRIGHTS WITH JGND PSOU, PATIALA

The Study Material has been prepared exclusively under the guidance of Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala, as per the syllabi prepared by Committee of experts and approved by the Academic Council.

The University reserves all the copyrights of the study material. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form.

COURSE COORDINATOR AND EDITOR:

DR. SUKHPAL KAUR

Assistant Professor in Political Science

JGND PSOU, Patiala

LIST OF CONSULTANTS/ CONTRIBUTORS

1. Dr. Shveta Dhaliwal
2. Dr. Sukhdeep Kaur
3. Dr. Kiranjeet Kaur
4. Dr. Amandeep Kaur
5. Prof. Navneet Kaur

**JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY,
PATIALA**
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

PREFACE

Jagat Guru Nanak Dev Punjab State Open University, Patiala was established in December 2019 by Act 19 of the Legislature of State of Punjab. It is the first and only Open University of the State, entrusted with the responsibility of making higher education accessible to all, especially to those sections of society who do not have the means, time or opportunity to pursue regular education.

In keeping with the nature of an Open University, this University provides a flexible education system to suit every need. The time given to complete a programme is double the duration of a regular mode programme. Well-designed study material has been prepared in consultation with experts in their respective fields.

The University offers programmes which have been designed to provide relevant, skill-based and employability-enhancing education. The study material provided in this booklet is self-instructional, with self-assessment exercises, and recommendations for further readings. The syllabus has been divided in sections, and provided as units for simplification.

The University has a network of 110 Learner Support Centres/Study Centres, to enable students to make use of reading facilities, and for curriculum-based counseling and practicals. We, at the University, welcome you to be a part of this institution of knowledge.

Dr. Gurdip Singh Batra

Dean Academic Affairs

**BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)
CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
SEMESTER – IV
(BLAB32404T) INDIAN POLITICAL SYSTEM II**

MAX. MARKS: 100

INTERNAL: 30

PASS: 35%

EXTERNAL: 70

Objective:

Credits: 6

This course aims to introduce the students to the basic concepts and themes of the discipline of political science. It will provide an overview about political science and theory and State and its sovereignty.

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES:

Candidates are required to attempt any two questions each from the sections A, and B of the question paper, and any ten short answer questions from Section C. They have to attempt questions only at one place and only once. Second or subsequent attempts, unless the earlier ones have been crossed out, shall not be evaluated.

SECTION – A

1. Governor: Appointment, Powers, Position and its Changing Role.
2. State Legislature: Composition, Powers and its Changing Role.
3. Chief Minister and State Council of Ministers: Appointment, Powers, Position and Changing Role
4. State Judiciary: Composition, Powers and Functions of the High Court.
5. The Election Commission: Composition, Powers, Evaluation and Electoral Reforms in India.

SECTION – B

1. Party System in India: Its Features; Organization and Ideology of Indian National Congress, BJP, BSP, SAD, DMK and TMC.
2. Panchayati Raj Institutions: Composition, Powers, Functions with special reference to 73rd Amendment
3. Role of Religion and Caste in Indian Politics.
4. Role of Gender and Regionalism in Indian Politics.
5. Emerging Trends in Indian Politics.

Recommended Readings:

1. G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford, Oxford University Press, 1966
2. G. Austin: Working of a Democratic Constitution: The Indian Experience, Delhi, Oxford University Press, 2000
3. D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
4. C.P. Bhambari: The Indian State fifty years, New Delhi, Sipra, 1997
5. P. Brass: Politics of India since Independence, Cambridge University Press, 2003
6. P. Brass: Ethnic Groups and the State, London, Croom Helm, 1995
7. P. Brass: Language, Religion and Politics in North India, London, Cambridge University Press, 1974
8. B.L. Fadia: State Politics in India, Vol. II, New Delhi, Radint Publisher, 1984
9. R. Kothari: State against Democracy: In Search of Human Governance, Delhi, Ajantha, 1988

10. R. Kothari: Politics in India, New Delhi, Orient Longman, 1970

11. R. Kothari: Party System and Election Studies, Bombay, Asia Publishing House, 1967

12. R. Kothari (ed.): Caste in Indian Politics, New Delhi, Orient Longman, Reprint, 2004
13. M.V. Pylee: Constituional Government in India, Bombay, Asia Publishing House, 1977
14. M.V. Pylee: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Vikas 1998
15. S.P. Verma and C.P. Bhambari (eds): Election and Political Consciousness in India, Meerut, Meenakshi Parkashan, 1967
16. S.S. Nanda: Indian Political System (English, Hindi and Punjabi)
- 17.N.K. Jha: India's Foreign Policy in Emerging World, Sonic Asian Publications, New Delhi, 2000.
18. M.S. Rajan: Non-Alignment and Non-Alignment Movement in the present World, Order, Konark, Delhi, 1994.
19. Iqbal Narain (ed): State Politics in India, Meerut, Meenakshi Parkashan, 1967.
- 20.Nirja Gopal Jayal: Politics in India,New Delhi, OUP, 2010.
21. Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill India, 2016.

JAGAT GURU NANAK DEV PUNJAB STATE OPEN UNIVERSITY, PATIALA
(Established by Act No. 19 of 2019 of the Legislature of State of Punjab)

BACHELOR OF ARTS (LIBERAL ARTS)

CORE COURSE (CC): POLITICAL SCIENCE
COURSE (BLAB31204T): INDIAN POLITICAL SYSTEM II

COURSE COORDINATOR- DR. SUKHPAL KAUR
SEMESTER - IV

SECTION A

Table of Contents

Sr. No.	UNIT NAME
Unit 1	Governor: Appointment, Powers, Position and its Changing Role.
Unit 2	State Legislature: Composition Powers and its Changing Role
Unit 3	Chief Minister and State Council of Ministers: Appointment, Powers, Position and Changing Role
Unit 4	State Judiciary: Composition, Powers and Functions of the High Court.
Unit 5	The Election Commission: Composition, Powers, Evaluation and Electoral Reforms in India.

SECTION B

Unit 6	Party System in India: Its Features; Organization and Ideology of Indian National Congress, BJP, BSP, SAD, DMK and TMC.
Unit 7	Panchayati Raj Institutions: Composition, Powers, Functions with special reference to 73rd Amendment
Unit 8	Role of Religion and Caste in Indian Politics.
Unit 9	Role of Gender and Regionalism in Indian Politics.
Unit 10	Emerging Trends in Indian Politics.

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 1 ਰਾਜਪਾਲ: ਨਿਯੁਕਤੀ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਅਹੁਦਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਰਚਨਾ

1.0 : ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

1.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

1.2 . ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

1.3 . ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ

1.3.1. ਯੋਗਤਾਵਾਂ

1.3.2. ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

1.3.3. ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਮਾਣ ਅਤੇ ਭੱਤੇ

1.3.4. ਸੰਹ

1.3.5. ਕਾਰਜਕਾਲ ਅਤੇ ਹਟਾਉਣਾ

1.4 . ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1.4.1. ਵਿਧਾਨਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1.4.2. ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1.4.3. ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1.4.4. ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

1.4.5. ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

1.4.5.1. ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ

1.4.5.2 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੇ I

1.5 ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

1.5.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1.6. ਸੰਖੇਪ

1.7 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1.7.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1.7.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1.8. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1.0. ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ
- ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ
- ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ

1.1. ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਰਾਜਪਾਲ, ਸ਼ਕਤੀ, ਸੰਵਿਧਾਨ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ

1.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਮੁਖੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁਖੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁਖੀ ਰਾਜਪਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 153 ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਪਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਧਾਰਾ 153 ਦੇ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਰਾਜਪਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਰਟੀਕਲ 154 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਦਫਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰੇਗਾ।

1.3 ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ

ਧਾਰਾ 155 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸਿੱਧੇ ਵੋਟ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਲੈਕਟੋਰਲ ਕਾਲਜ

ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰਗੋਵਿੰਦ ਬਨਾਮ ਰਘੂਕੁਲ¹ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਾ 319 ਦੀ ਧਾਰਾ (ਡੀ) ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਰਾਜ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਦਫ਼ਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਜਾਂ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.3.1 ਯੋਗਤਾ : ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 157 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ (a) ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ (b) 35 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

1.3.2 ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ:

ਰਾਜਪਾਲ ਸੰਸਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਦਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਦਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਦਨ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਦਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕੀਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਧਾਰਾ 158(1)। ਅਨੁਛੇਦ 158(2) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਲਾਭ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਹੁਦਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ।

1.3.3 ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਮਾਣ-ਭੱਤੇ:

ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਿਰਾਏ-ਮੁਕਤ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ, ਭੱਤੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਪਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਅਨੁਛੇਦ 158(3) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੂਜੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਵਰਨਰਜ਼ (ਇਮੇਲੂਮੈਂਟਸ, ਅਲਾਊਂਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਵੀਲੇਜ) ਐਕਟ, 1982 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਐਕਟ, 2018 ਦੁਆਰਾ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਹਰ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭੱਤੇ ਦੀ ਰਕਮ ਰੁਪਏ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 1 ਜਨਵਰੀ, 2016 ਤੋਂ 3,50,000 ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ। ਜਿੱਥੇ ਇੱਕੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ

¹ਏਆਈਆਰ 1979 ਐਸਸੀ 1109

ਯੋਗ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹੀ ਧਾਰਾ 158 (3-ਏ) ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੁਛੇਦ 158(4) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਘਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

1.3.4 ਸਹੁੰ:

159 ਆਰਟੀਕਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ, ਆਪਣਾ ਅਹੁਦਾ ਸਾਭਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜੇ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਜੱਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

1.3.5 ਕਾਰਜਕਾਲ ਅਤੇ ਹਟਾਉਣਾ:

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 156 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੱਕ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲੇਗਾ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਜਪਾਲ ਲਈ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 156(3) ਧਾਰਾ 156(1) ਦੇ ਤਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

1.4 ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

1.4.1 ਵਿਧਾਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ: -

ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਦਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਬੈਠਕ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ ਲੰਘਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਧਾਰਾ 174 (1) ਅਤੇ (2) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸਦਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। **ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 200** ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਬਿਲਾਂ ਨੂੰ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਆਰਟੀਕਲ 171 ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ 1/6ਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1.4.2 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ:

ਰਾਜਪਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 154 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਿਯਤ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਯੰਤਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਾਧਨ 'ਤੇ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਧਾਰਾ 166(1) ਅਤੇ (2) ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਆਰਟੀਕਲ 166(3) ਦੇ ਤਹਿਤ, ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹੈ।

ਰਾਮ ਜਵਿਆ ਕਪੂਰ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ² ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਸਿਰਫ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁਖੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਲ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕੋਲ ਹਨ। ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ³ ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਕੇਵਲ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਮੁਖੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਪਾਲ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਜਸਟਿਸ ਆਰ.ਏ. ਮਹਿਤਾ ਵਿੱਚ⁴ ਵੀ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ ਸੀ।

1.4.3 ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ: -

ਅਨੁਛੇਦ 207(1) ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਨੁਛੇਦ 203(3) ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਅਨੁਛੇਦ 202 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਸਦਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਬਿਆਨ (ਜਾਂ 'ਬਜਟ') ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

1.4.4 ਮੁਆਫੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ -

²ਏਆਈਆਰ 1955 ਐਸਸੀ 549।

³ਏਆਈਆਰ 1974 ਐਸਸੀ 2193

⁴ਏਆਈਆਰ 2013 ਐਸਸੀ 693

ਅਨੁਛੇਦ 161 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ, ਛੋਟ ਦੇਣ, ਰਾਹਤ ਦੇਣ ਜਾਂ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇਣ ਜਾਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ, ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ 162 ਅਨੁਛੇਦ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮਾਫ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅੰਤਰ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਦੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ: (ੳ) ਜਿੱਥੇ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ (ਅ) ਜਿੱਥੇ ਮਾਰਸ਼ਲ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕੋਲ ਹੈ।

ਕੇ.ਐਮ.ਨਾਨਾਵਤੀ ਬਨਾਮ ਬੰਬੇ ਰਾਜ^੧ ਵਿੱਚ, ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਬੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਧਾਰਾ 161 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਅਪੀਲ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਤੱਕ ਨੇਵਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗਾ। ਮੁਲਜ਼ਮ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਵਾਰੰਟ ਬਿਨਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਵਾਲ ਇਹ ਸੀ: ਕੀ ਦੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਰਡਰ XXI, ਨਿਯਮ 5 ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਲਈ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਨੁਛੇਦ 161 ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਾਰਾ 161 ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਪੀਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇੰਨੀ ਮਾੜੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਅ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਇਹ ਰਾਜਪਾਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਪੂਰੀ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਦੇ ਲੰਬਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਜਪਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਕੇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਾਮਲਾ

^੧ਏਆਈਆਰ 1961 ਐਸਸੀ 112

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

1.4.5 ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ: -

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ੇਦ 213 ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਸਦਨ (ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸਦਨ ਹੈ) ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ "ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹਾਲਾਤ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਰ ਉਸਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਇਕਦਮ ਐਕਸ਼ਨ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ" ਹਰੇਕ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਅਗਲੀ ਬੈਠਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਪਰਵਾਨਗੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਵਰਨਰ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਐਕਟ, 1935 ਦੀ ਧਾਰਾ 42 ਅਤੇ 43 ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਇਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਾਵਧਾਨ ਸਨ। ਹਿਰਦੇ ਨਾਥ ਕੁੰਜਰੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੇ.ਟੀ. ਸ਼ਾਹ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਾਹੀਂ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ. ਅੰਬੇਦਕਰ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਨੂੰਨ "ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ" ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ ਸੀ "...ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਜੋ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਆਮ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ..." ਜਦੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸਿਰਫ ਅਣਕਿਆਸੇ, ਅਚਾਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਧੂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਨੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਇਸ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਸਦੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਸਟੈਟਿਸਟੀਕਲ ਰੈਂਡਬੁੱਕ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਪਹਿਲੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹੀ 41 ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਯਾਨੀ 1966 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ 75 ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ

ਸਨ। ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਫੌਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

1.4.5.1. ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ

ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਦੀ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। **ਏ ਕੇ ਰਾਏ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ**⁶ ਅਤੇ **ਆਰ ਸੀ ਕੂਪਰ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ**⁷ (ਬੈਂਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕੇਸ) ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਵੀ ਆਰਟੀਕਲ 13 ਦੇ ਤਹਿਤ "ਕਾਨੂੰਨ" ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ **ਵੈਂਕਟਾ ਰੈਡੀ ਬਨਾਮ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ**⁸ ਅਤੇ **ਕੇ. ਨਾਗਰਾਜ ਅਤੇ ਓਆਰਐਸ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ। V. ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਰਾਜ**⁹ ਵੈਂਕਟ ਰੈਡੀ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਟ-ਟਾਈਮ ਵਿਲੇਜ ਅਫਸਰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ, 1984 ਦੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ "ਕਿਸੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਉਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਾਂ ਨਿਆਂਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ"। ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੇ ਕੇ. ਨਾਗਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ "ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ"।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਪਟਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਪਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਇੱਕਲੇ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ (ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ) ਕਰ

⁶ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 710

⁷ਏਆਈਆਰ 1970 ਐਸਸੀ 564.

⁸1985 ਏਆਈਆਰ 724

⁹(1985) 1 SCC 524.

ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਰਡੀਨੈਂਸ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ, ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਾਂ ਰਾਜਪਾਲ (ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ) ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹ "ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ" ਹੋਵੇ। ਉਦੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਫੌਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਧਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। **ਡੀਸੀ ਵਾਧਵਾ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ**¹⁰ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਜੋ "ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ" 'ਤੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁੜ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। 1967 ਅਤੇ 1981 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਲਗਭਗ 256 ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ 14 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲਿਆ।

*ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ*¹¹ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਈ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ "ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।"

ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿੱਲ-ਮੱਠ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਫਿਲਹਾਲ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਹੱਦ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.4.5.2. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਕੀ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?

¹⁰ਏਆਈਆਰ 1987 ਐਸਸੀ 579.

¹¹2017 (2) SCJ 136.

.....
.....
.....
2. ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

.....
.....
.....
1.5. ਰਾਜਪਾਲ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 155 ਅਤੇ ਅਨੁਛੇਦ 156 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ "ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੱਕ" ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰਾਜਪਾਲ "ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ" ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 74 ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਹਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। "ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ" ਸਿਰਫ਼ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

2010 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਬੈਂਚ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰੇਵਿਜ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੰਧਨਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ (*ਬੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘਲ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਯੂਨੀਅਨ*¹²)। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਚੁਣੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 14ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੁਲਾਈ 2004 ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਗੁਜਰਾਤ, ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਗੋਆ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਹਟਾਉਣ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ:

- ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ, ਕਿਸੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ, ਅਤੇ ਸੁਣਵਾਈ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।
- ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਨਮਾਨੇ, ਮਨਘੜਤ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਰਾਜਪਾਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਭਰੋਸਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਜਾਂ ਇਸ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ।

¹²(2010) 6 SCC 331.

- ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਮਾਨੀ ਜਾਂ ਗਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮਾਮਲਾ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਕੇਸ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮਨਮਾਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਗਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ:

- **ਸਰਕਾਰੀਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (1988)** ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਿਵਾਏ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਇਹ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਪੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਸਕਣ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਤਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ 'ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਗੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- **ਵੈਂਕਟਚਲੀਆ ਕਮਿਸ਼ਨ (2002)** ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਟਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- **ਪੁੰਡੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (2010)** ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ "ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ" ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹਟਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹਟਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

1.5.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਸਰਕਾਰੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀ ਸਨ?

.....
.....
.....

2. ਕੀ ਕੋਈ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

.....
.....
.....
.....

1.6. ਸੰਖੇਪ

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਰਾਜ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੋਧਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਚੈਕ ਅਤੇ ਬੈਲੇਂਸ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ।

1.7. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1.7.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੋ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ, ਕਾਰਜਕਾਲ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ।
2. ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ? ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਓ।
3. ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

1.7.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਕੀ ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹੈ?
2. ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੀ ਹੈ?
3. ਕੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਾਫੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ?

1.8. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- J.N. Pandey, *Constitutional Law of India*, Central Law Agency, Allahabad, 2018.
- Constituent Assembly debates.
- M.P. Jain, *Indian Constitutional Law*, LexisNexis, 2018.

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 2: ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ: ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਰਚਨਾ

2.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

2.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

2.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

2.3 ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ

2.3.1 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ

2.3.2 ਰਚਨਾ

2.3.3. ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫ਼ਸਰ (ਸਪੀਕਰ)

2.4 ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

2.4.1 ਰਚਨਾ

2.4.2 ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ (ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫ਼ਸਰ)

2.4.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

2.5 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ

2.6 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

2.7 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

2.8 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋ ਸਦਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ

2.8.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

2.9 ਸੰਖੇਪ

2.10 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

2.10.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

2.10.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

2.11 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

2.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ।

2.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ, ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ, ਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਸਥਿਤੀ

2.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਜਾਂ ਇਕ ਸਦਨੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਰਾਜਾਂ (ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਤੇਲੰਗਾਨਾ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਯੂਪੀ) ਵਿੱਚ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਹਨ। 22 ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ (ਦਿੱਲੀ, ਅਤੇ ਪੁਡੁਚੇਰੀ) ਵਿੱਚ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਹਨ।

ਇਹ ਆਰਟੀਕਲ-168(2) ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, “ਜਿੱਥੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋ ਸਦਨ ਹਨ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ (ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ (ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ) ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਸਦਨ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।”

2.3 ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ

ਹਰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਬਾਲਗ ਮਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵੋਟਰਾਂ ਵਜੋਂ

ਰਜਿਸਟਰਡ ਸਾਰੇ ਬਾਲਗ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 18 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵੋਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂਬਰ ਖੇਤਰੀ ਹਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ (ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ) ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2.3.1 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ

ਯੋਗਤਾ

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ:

ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਵੇ;

25 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇ;

ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ;

ਲਾਭ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ; ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ/ਕਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

2.3.2 ਰਚਨਾ

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 500 ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ 60 ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮੈਂਬਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਆ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 40 ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (2002 ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਉੱਤਰਾਂਚਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਰਾਜ ਹੈ) ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ 403 ਸੀਟਾਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 356 ਦੇ ਤਹਿਤ ਘੋਸ਼ਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ (ਧਾਰਾ 352 ਦੇ ਅਧੀਨ) ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2.3.3. ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ (ਸਪੀਕਰ)

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਪੀਕਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪੀਕਰ ਸਦਨ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਿੱਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਪਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੋਟਿੰਗ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਪੀਕਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੋਟਿੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਟਾਈ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਸਟਿੰਗ ਵੋਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੌਰਾਨ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟਾਈ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬਿੱਲ ਜਾਂ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਟਾਈ ਤੋੜਨ ਲਈ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਦੁਆਰਾ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2.4 ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਸਦਨ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਦਨ ਵਾਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੋ ਸਦਨ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਛੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਤੇਲੰਗਾਨਾ ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵੀ ਹਨ ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ 22 ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਦਨ ਭਾਵ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹਨ। ਸੰਸਦ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦੇ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੋਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮਤੇ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਭੇਜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਸਬੰਧਤ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਕੌਂਸਲਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਪਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 40 ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਯੋਗਤਾਵਾਂ

ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ -

ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ:

- 30 ਸਾਲ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਹੋਵੇ;
- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਜਿਸਟਰਡ ਵੋਟਰ ਹੋਵੇ;
- ਲਾਭ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹੁਦਾ ਨਾ ਰੱਖੇ।

2.4.1 ਰਚਨਾ

ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਾਮਜ਼ਦ। ਬਹੁਤੇ ਮੈਂਬਰ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਪਾਤਕ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਗਲ ਤਬਾਦਲੇਯੋਗ ਵੋਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

- i. ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ii. ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੋਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ;
- iii. 1/12 ਮੈਂਬਰ ਵੋਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ;
- iv. 1/12 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੋਟਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ;
- v. ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਭਾਵ ਲਗਭਗ 1/6 ਮੈਂਬਰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤ, ਵਿਗਿਆਨ, ਕਲਾ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਾਂਗ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸਦਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਛੇ ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰ ਹਰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੈਂਬਰ ਮੁੜ ਚੋਣ ਲਈ ਯੋਗ ਹਨ। ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਜਾਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੀ ਬਾਕੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਉਪ ਚੋਣ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2.4.2. ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ (ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਮੈਂਬਰ)

ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਚੋਣ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਕੰਮਕਾਜ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਟਾਈ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਾਸਟਿੰਗ ਵੋਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਉਪ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਪਰਿਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.4.3 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕੌਣ ਯੋਗ ਹੈ?

.....

2. ਕਿੰਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹੈ?

.....

2.5 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ

ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਬੈਠਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਆਮ ਚੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ (ਜੇ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹੈ) ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੀਤੀਗਤ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਸੰਸਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ।

2.6 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

1. ਵਿਧਾਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕੰਮ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੂਚੀ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਿੱਲ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

ਆਮ ਬਿੱਲ ਅਤੇ ਮਨੀ ਬਿੱਲ। ਆਮ ਬਿੱਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ (ਜੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ-ਸਦਨੀ ਹੈ), ਪਰ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਿੱਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਦੁਬਾਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੰਸਦ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨਿਯਮਤ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਮੁੜ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2. ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਤ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਜਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ, ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਬਿੱਲ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦਾ ਬਿੱਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮੈਂਬਰ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਸਪੀਕਰ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿੱਲ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਬਿੱਲ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ 14 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਜਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿੱਲ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਉਸਦੀ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3. ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ

ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ ਵਾਂਗ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵੀ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਿਲ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੱਸਲ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਮਤੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸਵਾਲ ਅਤੇ ਪੂਰਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ, ਮੁਲਤਵੀ ਮਤੇ ਭੇਜ ਕੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜ ਕੇ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

4. ਚੋਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਮੈਂਬਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਲਈ ਇਲੈਕਟੋਰਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਣਰਾਜ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰ (ਜੇ ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਹੈ) ਵੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ (ਅਸੈਂਬਲੀ) ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਿੰਗਲ ਟਰਾਂਸਫਰ ਵੋਟ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

ਇੱਕ ਸੋਧ ਲਈ ਸੰਸਦ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਦਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਹੁਮਤ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਮਤਾ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਧਾਰਨ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

6. ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਰਾਜ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਸਟੇਟ ਆਡੀਟਰ ਜਨਰਲ, ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਚ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਜਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

2.7 ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ

ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਾਂਗ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਵੀ ਦਬਦਬਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਆਮ ਬਿੱਲਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਨੂੰ ਮਨੀ ਬਿੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਿੱਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ; ਪਰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਥਿਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

- **ਆਮ ਬਿੱਲਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ**

ਸੰਸਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਆਮ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਹਿਮਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬਿੱਲ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਦੇਵਾਂ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਦਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਯੁਕਤ ਬੈਠਕ ਦੀ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇੱਕ ਆਮ ਬਿੱਲ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਕੋਲ ਅਸਮਾਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਿੱਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੋਧ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ, ਬਿੱਲ (ੳ) ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ (ਅ) ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ (ੲ) ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਸੋਧ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸੇ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਿੱਲ ਮੁੜ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਿੱਲ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੇਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਦੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇਕਰ ਬਿੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿੱਲ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।

• ਮਨੀ ਬਿੱਲਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ

ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਸਪੀਕਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿੱਲ ਮਨੀ ਬਿੱਲ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ 14 ਦਿਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ 14 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਜਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

• ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ

ਰਾਜ ਦੀ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੁਲਤਵੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

- **ਚੋਣ ਕਾਰਜ**

ਸਿਰਫ਼ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਲੈਕਟੋਰਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਤੋਂ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿਰਫ਼ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਕੌਂਸਲ ਦੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸੱਤਾਹੀਣ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਦਨ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਅਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ 'ਸੈਕੰਡਰੀ ਚੈਂਬਰ', 'ਮਹਿੰਗਾ ਸਜਾਵਟੀ ਲਗਜ਼ਰੀ', 'ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ', ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਇਕ ਸਦਨ ਵਾਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਬੇਲੋੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੱਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬਿੱਲਾਂ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਬੋਲ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਬਿੱਲ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

2. 8. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸਥਿਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਏਕਤਾਵਾਦੀ ਸੰਘਵਾਦ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਕਈ ਖਾਸ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ।

(1) **ਕੁਝ ਬਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪੂਰਵ ਸਹਿਮਤੀ:** ਕੁਝ ਬਿੱਲ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(2) **ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ:** ਕੁਝ ਬਿੱਲ ਹਨ, ਜੋ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬਿੱਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (3) ਸੀਮਾ ਜੋ ਰਾਜ

ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ: ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੂਚੀ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਇੱਕ ਮਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਮੌਜੂਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਵੋਟਿੰਗ ਦੇ 2/3 ਬਹੁਮਤ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।) ਅਤੇ ਮਤੇ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(4) **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਸੀਮਾਵਾਂ:** ਜਦੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ (352 ਅਧੀਨ) ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਾਨੂੰਨ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(5) **ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਸੀਮਾਵਾਂ :** ਧਾਰਾ 356 ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੌਰਾਨ, ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਜ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭੰਗ ਜਾਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(6) **ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਅਖਤਿਆਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ :** ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀਆਂ ਅਖਤਿਆਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੀਮਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(7) **ਸਮਵਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਤਰਜੀਹ:** ਉਹ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ, ਦੋਵਾਂ ਕੋਲ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੋਵੇਂ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸੰਗਤਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ 28 ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ 2 ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

2.8.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?

.....
.....
2. ਕੀ ਰਾਜਪਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲਈ ਬਿੱਲ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

.....
.....
2.9 ਸੰਖੇਪ

ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਿਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੇ-ਕੈਮਰੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋ ਸਦਨ ਹਨ- ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੋਲ ਵਿਧਾਨਕ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ।

ਅਭਿਆਸ ਲਈ 2.10 ਸਵਾਲ

2.10.1 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

1. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
3. ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ?
4. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।

2.10.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

1. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਿਖੋ।
2. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਗਠਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
3. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।
4. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
5. ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀ ਹੈ?

6. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚਾਰ ਵਿਧਾਨਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
7. ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੋ ਸਦਨਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।
8. ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇੱਕ ਆਮ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ?

2.11 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- J.C. Johri, *Indian Government and Politics (Basic Framework, State Structure and Political Dynamics)*, Vol. II, Shoban Lal & Co.; India, 2012.
- Peu Ghosh, *Indian Government and Politics (2nd Edition)*, PHI Learning, New Delhi, 2017
- Dr. Suhas R. Morale & Dr. Dilip S. Pawar, *Indian Political System (14th Edition)*, Chandralok Prakashan, Kanpur, 2012
- Dr. B. L. Fadia & Dr. Kuldeep Fadia, *Indian Government and Politics*, Sahitya Bhawan, Agra, 2017
- Dr. S. S. Awasthy, *Indian Government and Politics (3rd Edition)*, Har - Anand Publications Pvt. Ltd., New Delhi, 2013
- M. Laxmikanth, *Indian Polity*, McGraw Hill Education, New Delhi, 2016
- Bidyut Chakrabarty & Rajendra Kumar Pandey, *Indian Government and Politics*, SAGE Publications Pvt. Ltd., New Delhi, 2008
- J.S. Badayal, *Indian Government and Politics (Revised Edition)*, Raj Publishers, Jalandher, 2021

BACHELOR ARTS (LIBERAL ARTS)

SEMESTER –IV

COURSE: - INDIAN POLITICAL SYSTEM -II

**UNIT 3 CHIEF MINISTER AND STATE COUNCIL OF MINISTERS:
APPOINTMENT, POWERS, POSITION AND CHANGING ROLE**

ਸੰਰਚਨਾ

3.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

3.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

3.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

3.3 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ

3.3.1 ਯੋਗਤਾ

3.3.2 ਸਹੁੰ

3.3.3. ਮਿਆਦ

3.3.4 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

3.3.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ।

3.4 ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ

3.4.1 ਮਿਆਦ

3.4.2 ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹ

3.4.3 ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ

3.5 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ

3.6 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

3.6.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ॥

3.7 ਸੰਖੇਪ

3.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

3.8.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ

3.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

3.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਰਾਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਅਜੋਕੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ।

3.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ, ਰਾਜਪਾਲ

3.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਸਦੀ ਰੂਪ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਵਾਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਾਤਰ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਮਾਤਰ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਵਜੋਂ ਰਾਜਪਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3.3 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ:

ਆਰਟੀਕਲ 164 ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤਕ ਆਪਣਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣਗੇ। ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਤੀਜੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਫਾਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਉਣਗੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ

ਵੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਮਿਆਦ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੱਕ ਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇਗਾ। ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਦੂਜੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਹੀ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਬੇਲਗਾਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁਮਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਗੱਠਜੋੜ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਵਿਵਾਦ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁਮਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਵੇਕ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪਾਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕੱਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪਾਰਟੀ ਸਦਨ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਬਹੁਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਕ ਫਾਰਮੂਲਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਟੈਂਡ ਲਿਆ। ਜੇਕਰ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਚੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਅੱਧੇ ਰਾਜ ਦੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ 1970 ਵਿੱਚ ਯੂਪੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਾ 356 ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬੀਕੇਡੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਮਰਥਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਟੀ.ਐਨ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਠਜੋੜ ਮੰਤਰਾਲਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵੀ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਸਰਕਾਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

3.3.1 ਯੋਗਤਾ

ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

1. ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ

2. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

3. ਉਮਰ 25 ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

3.3.2 ਸਹੁੰ

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜਪਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਸਹੁੰ ਵਿੱਚ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ:

1. ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਰੱਖਣਾ
2. ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ।
3. ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣਾ, ਅਤੇ
4. ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਪੱਖ, ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਕਰਨਾ।

ਸਹੁੰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਭੇਦ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਗੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗ ਕਾਰਜਭਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ।

3.3.3. ਕਾਰਜਕਾਲ

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੌਰਾਨ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਰਖਾਸਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਗੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਜਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਭੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੋ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਭੱਤਾ, ਮੁਫਤ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਯਾਤਰਾ ਭੱਤਾ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਆਦਿ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

3.3.4 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜੋ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨੇਤਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਅਲਾਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ, ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ:-

ਇਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਇਸਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੈਬਨਿਟ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੈਸਲੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਪੂਰੀ ਕੈਬਨਿਟ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ:-

ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਕੜੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ 167 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਪਾਲ ਮੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਗੌਰਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।

3. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਦਨ ਦਾ ਨੇਤਾ ਹੈ:-

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨੇਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘੋਸ਼ਣਾਵਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਮ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਰਾਹਤ ਜਾਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਕੇ ਨਰਾਜ਼ ਸਦਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਈਮਸ ਇੰਟਰ ਪੈਰੋਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ।

4. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ:-

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਚੈਨਲ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ

ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਾਲਮੇਲ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅੰਤਿਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

5. ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ:-

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੱਕ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਮੈਂਬਰ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

6. ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ:-

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੈਨਲ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਨ ਦੇ ਫਲੋਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ:-

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਤਕਨੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਕੋਲ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ, ਰਾਜ ਦੇ ਐਡਵੋਕੇਟ-ਜਨਰਲ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਜੋ ਨਿਯੁਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

8. ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ:

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

1. ਉਹ ਰਾਜ ਯੋਜਨਾ ਬੋਰਡ ਦਾ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਹੈ।
2. ਉਹ ਰੇਟੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਬੰਧਤ ਜੇਨਰਲ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਉਪ-ਚੇਅਰਮੈਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ।
3. ਉਹ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਆਯੋਗ ਦੀ ਗਵਰਨਿੰਗ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੈ, ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

4. ਉਹ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰਾ ਹੈ।
5. ਉਹ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਸਿਆਸੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਕਟ ਪ੍ਰਬੰਧਕ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
6. ਉਹ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁਖੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਜਪਾਲ ਦੁਆਰਾ ਮਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਖਤਿਆਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਧਿਕਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਵ, ਵੱਕਾਰ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

3.3.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ

1. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ?

.....

.....

2. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਕੌਣ ਚੁਕਵਾਉਂਦਾ ਹੈ?

.....

.....

3.4 ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਲ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੰਘ ਪੈਟਰਨ 'ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 163 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਪਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਪਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੈਬਨਿਟ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਮੰਤਰੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀ ਜੋ ਵਿੱਤ, ਵਣਜ, ਸਿਹਤ, ਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਰਗੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਹਨ, ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਜੋ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪ-ਮੰਤਰੀ ਜੋ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

3.4.1 ਮਿਆਦ:

ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਆਮ ਕਾਰਜਕਾਲ ਵੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਛਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ 'ਤੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੇਰਬਦਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ

ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

3.4.2 ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹੂ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹ:

ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਜਪਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਸਹੂ ਚੁਕਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਟੀਕਲ 195 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪੀਕਰ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਮੇਤ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭੱਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਫੰਡ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3.4.3 ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਸਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ:

ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਮਾਤਰ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੈਬਨਿਟ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਹਨ। ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਆਪਕ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

1. ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਰਜ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਧਾਰਾ 164 ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਟੀਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਤੈਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਡੁੱਬਦੇ ਹਨ,
2. ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਰਾਜ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਕੈਬਨਿਟ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
3. ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ, ਐਡਵੋਕੇਟ-ਜਨਰਲ, ਰਾਜ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੋਰਡਾਂ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ।
4. ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਬਿਆਨ ਭਾਵ, ਬਜਟ ਸਬੰਧਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੀ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਖਰੜਾ ਵੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਅਨੁਛੇਦ 163 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਹ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ।

3.5 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ:

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਕਾਰਕਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

1. ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਹੁਦਾ ਉਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।

2. ਦੂਜਾ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਅਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਗਠਨ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਲਕੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

3. ਤੀਸਰਾ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ 'ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ' ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਵੀ ਐਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਊਰਜਾ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬਰਬਾਦ ਹੋਵੇਗੀ।

3.6 ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ:

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ: ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਆਦਿ।

1. ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਹਾਈਕਮਾਂਡ ਨੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ

ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਖੱਟਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੇ ਚਹੇਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ।

2. ਇਕ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਮੁੱਦਾ ਜੋ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਗਠਨ, ਫੇਰਬਦਲ ਅਤੇ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਉਸ ਲਈ ਸਿਰਦਰਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਖਰਕਾਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤਭੇਦ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਚਾਅ ਲਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਹਾਈਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਦਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨਵੇਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

3. ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਪਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਦਬਾਅ ਵੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਾਈਕਮਾਂਡ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਮੰਤਰਾਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਵਰਤਾਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

4. ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪਾਲ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਅਤੇ ਨੈਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਗੱਠਜੋੜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

3.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.8.1. ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ:

1. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
3. ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

3.8.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ:

1. ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
2. ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
3. ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

3.9.SUGGESTED READINGS:

- J.R. Siwach, '*Dynamics of Indian government and politics*', sterling publishers, Delhi, 1985
- K.V Rao, '*Parliamentary Democracy of India: A critical commentary*', the world press, Calcutta, 1961
- Durga Das Basu, '*Introduction to the constitution of India*', Prentice-Hall of India, New Delhi, 1992.
- S.S Awasthi, '*Indian Government and politics*', Har Anand publications Revised Edition, New Delhi, 2006
- Sarla Rajput, '*Role of chief minister in state administration*', Radha Publications, New Delhi, 1994
- P.D Sharma and Ramesh Kumar, '*Legislature in an Indian state. A study in social characteristics*', Asian Survey, 1992
- M. Laxmikanth Indian Polity, Mc Grow Hill Education, New Delhi, 2013

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 4 ਰਾਜ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ: ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

ਸੰਰਚਨਾ

4.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

4.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

4.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

4.3 ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਰਚਨਾ

4.3.1. ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ

4.3.2 ਯੋਗਤਾਵਾਂ

4.3.3. ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ, ਅਸਤੀਫਾ ਅਤੇ ਹਟਾਉਣਾ

5.3.4 ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ

4.3.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

4.4 ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

4.4.1. ਕੋਰਟ ਆਫ਼ ਰਿਕਾਰਡ

4.4.2. ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

4.4.3. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਵਾਲ

4.4.4. ਸੁਪਰਿਨਟੈਂਡੈਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

4.4.5 ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ

4.4.6 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

4.5 ਸੰਖੇਪ

4.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

4.6 1 □□□□ □□□□ □□□□

4.6 2 ਛੋਟੇ □□□□ □□□□

4.7 □□□□□ □□□□□ □□□□

4.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੱਕ ਹਰ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ।
- ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਹਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸ਼ਖਸ਼ਤਾਂ।
- ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ।
- ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ।

4.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਸੰਵਿਧਾਨ, ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ, ਕਾਨੂੰਨ, ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ,

4.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਰਵਉੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਭਾਵ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਜਾਂ ਪੱਖ ਦੇ, ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਪੱਖਪਾਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।² ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ, ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ, ਅਰਧ ਨਿਆਂਇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਅਥਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਤਹਿਤ ਬਣਾਏ ਗਏ ਵੈਧ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਪੀਲ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਚੋਟੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਕੋਲ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ (ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹਿੱਸਾ) ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਣਉਚਿਤ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

²ਐਮ. ਲਕਸ਼ਮੀਕਾਂਤ, ਇੰਡੀਅਨ ਪੋਲੀਟੀ 5 ਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਮੈਕਗਾ ਹਿਲਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਤੋਂ ਅਪੀਲਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿੱਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।³ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਹਨਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1862 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਲਕੱਤਾ, ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।⁴ 1866 ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਚੌਥੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਸੀ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ 1956 ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਸੋਧ ਐਕਟ ਨੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਜਾਂ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਹਾਟੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਚਾਰ (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਤ) ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਜ਼ੋਰਮ, ਅਸਾਮ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਅਤੇ ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੀ ਹੈ।

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ VI ਵਿੱਚ ਅਨੁਛੇਦ 214 ਤੋਂ 231, ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

4.3 ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਹਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੱਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ 'ਤੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਨਿਆਂਇਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜੱਜਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਬਿਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ SC ਨੇ *SP ਗੁਪਤਾ ਬਨਾਮ UOI*⁵ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜੱਜ ਕੇਸ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਵ ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਖੁਦ ਤੈਅ ਕਰੇ ਪਰ *ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਹਰੇਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।*

³ਸੂਪੜਾ, ਨੋਟ 19।ਰਹਾਉ

⁴ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 149.

⁵ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 149

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਐਡਵੋਕੇਟਸ ਆਨ-ਰਿਕਾਰਡ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ⁶ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਜਿਹੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਬੈਕਲਾਗ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਭਵਿੱਖੀ ਫਾਈਲਿੰਗ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜਾਇਜ਼ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।

4.3.1. ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 217 (1) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ, ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਕਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਖਪਾਤ ਨਹੀਂ ਭਾਵ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਗੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਵਾਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ।⁷

ਐਸਪੀ ਗੁਪਤਾ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ⁸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਯੁਕਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਐਸ.ਸੀ. ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਬਹੁਗਿਣਤੀ 'ਨੇ 'ਸਲਾਹਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ "ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੈ" ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ।

⁶ਏਆਈਆਰ 1994 ਐਸਸੀ 268

⁷: AIR 1982 SC 149

⁸ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 149.

⁹ਭਾਗਵਤੀ, ਫਜ਼ਲ ਅਲੀ, ਦੇਸਾਈ ਅਤੇ ਵੈਂਕਟਰਾਮਿਆਹ, ਜੇਜੇ ਬੈਂਚ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਜੱਜ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਭਾਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸੋਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਐਡਵੋਕੇਟ-ਆਨ-ਰਿਕਾਰਡ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ¹⁰ (ਦ ਸੈਕਿੰਡ ਜੱਜਜ਼ ਕੇਸ) ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਬੈਂਚ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਚ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਕਾਲਜਿਅਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ "ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ" ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਸ਼ਵਰੇ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਜ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਹੈ; ਚੋਣ ਇੱਕ ਭਾਰੀਦਾਰੀ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਤੇ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਿਯੁਕਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਤੱਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨਾ

ਪੁਨਰ: ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸ਼ੀਅਲ ਰੈਫਰੈਂਸ ¹¹ ਜਾਂ ਤੀਜੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੀਜੇਆਈ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਤਬਾਦਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸਰਵਉੱਚ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਇਸ ਕੇਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਦੀ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ।

16 ਅਕਤੂਬਰ, 2015 ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਐਡਵੋਕੇਟ-ਆਨ-ਰਿਕਾਰਡ-ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 4:1 ਦੇ ਬਹੁਮਤ ਨਾਲ NJAC ਐਕਟ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਨੂੰ ਨਿਆਂਇਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਵਜੋਂ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਸਿਆਸੀ-ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। "ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸਿਵਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਜੈਵਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।"¹²

4.3.2 ਯੋਗਤਾਵਾਂ

¹⁰ਏਆਈਆਰ 1994 ਐਸਸੀ 268

¹¹ਏਆਈਆਰ 1999 ਐਸਸੀ 1.

¹²ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ, ਸਿਵਲ ਮੁਲ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ, ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ (ਸਿਵਲ) ਨੰ. 2015 ਦੇ 13, <http://supremecourtfindia.nic.in/FileServer/2015-10-16_1444997560.pdf>

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਨਿਆਂਇਕ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਵਕੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ SC ਜੱਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਨਿਆਂਕਾਰ (ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਜੱਜ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਕੀਲ ਪਰ ਉੱਚ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਆਂਇਕ ਦਫਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ੇਦ 236 (ਬੀ) ਦੇ ਤਹਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਰਾਜ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਫਤਰ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸਿਰਫ ਨਿਆਂਇਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

4.3.3 ਕਾਰਜਕਾਲ, ਅਸਤੀਫਾ ਅਤੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ।

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ (ਭਾਵੇਂ ਸਥਾਈ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਾਂ ਵਾਧੂ) ਦੀ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਦੀ ਉਮਰ 62 ਸਾਲ ਹੈ।

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਜੱਜ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸਤੀਫਾ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਗੋਪਾਲ ਚੰਦਰ ਮਿਸ਼ਰਾ ਵਿੱਚ ¹³SC ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਮਿਤੀ 'ਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਦ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਅਸਮਰੱਥਾ ਸਾਬਤ ਹੋਣ ਲਈ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਮਹਿਯੋਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ)। 62 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਹੁਦਾ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ।¹⁴

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਥਾਈ ਜੱਜ ਵਜੋਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਥਾਰਟੀ ਅੱਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4.3.4. ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ

ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਮੁੱਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਵਾਦ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। 1975 ਵਿੱਚ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ 16 ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਤਬਾਦਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਸੰਕਲਚੰਦ ਹਿਮਤਲਾਲ ਸੇਠ ਵਿੱਚ

¹³ਏਆਈਆਰ 1978 ਐਸਸੀ 694

¹⁴ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਗਰਵਾਲ ਬਨਾਮ ਚਤੁਰਭੁਜ ਦਾਸ ਪਾਰਿਖ ਏਆਈਆਰ 1970 ਐਸਸੀ 1061

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਾਡੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ¹⁵ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਬਾਦਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਉਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਜੱਜ ਇੱਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਬਾਦਲੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਡਰ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੱਜ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਾਦਲਾ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੂੰ ਅਲਟਰਾ ਵਾਇਰਸ ਵਜੋਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਬੰਧਤ ਜੱਜ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਤਬਾਦਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਮਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪਾਲਣ ਐਸਪੀ ਗੁਪਤਾ ਬਨਾਮ UOI ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ¹⁶ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ CJI ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਬਾਦਲਾ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। SC ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ¹⁷ਕੇਸ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ¹⁸ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੀਜੇਆਈ ਉਸ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਬਣਾਉਣਗੇ ਜਿੱਥੇ ਜੱਜ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੱਜ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਸਹਿਮਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਬਾਦਲਾ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਤਬਾਦਲੇ ਕੀਤੇ ਜੱਜ ਕੋਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।¹⁹

4.3.5 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

1. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

.....

.....

2. ਕੀ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਹਿੱਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੇ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ?

.....

.....

¹⁵ਏਆਈਆਰ 1977 ਐਸਸੀ 2382

¹⁶ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 149

¹⁷ਏਆਈਆਰ 1994 ਐਸਸੀ 268

¹⁸ਏਆਈਆਰ 1999 ਐਸਸੀ 1.

¹⁹ਦਲਪਤਰੇ ਭੰਡਾਰੀ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ (1995) Supp (1) SCC 682.

3. ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ NJAC ਨੂੰ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਕਦਮ ਸੀ?

.....

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸਹਿਮਤ ਹੋ?

.....

4.4 ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

4.4.1. ਰਿਕਾਰਡ ਅਦਾਲਤ

ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਇੱਕ ਰਿਕਾਰਡ ਕੋਰਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਅਦਾਲਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ। ਕੰਟੈਂਪਟ ਆਫ ਕੋਰਟਸ ਐਕਟ 1971 ਵਿੱਚ ਕੰਟੈਂਪਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਪਮਾਨਤ ਅਪਰਾਧਿਕ ਜਾਂ ਦੀਵਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੈਸਲੇ, ਆਦੇਸ਼, ਰਿੱਟ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਵਲ ਕੰਟੈਂਪਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਜੋ a) ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, b) ਨਿਆਂਇਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੱਖਪਾਤ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ c) ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਪਰਾਧਿਕ ਨਿਰਾਦਰ.²⁰

ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਹਾਈਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੁਖਦੇਵ ਬਨਾਮ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ²¹। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਪੈਪਸੂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ²² ਕਿ ਹਾਈਕੋਰਟ ਇੱਕ ਮਾਣਹਾਨੀ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ

²⁰ S.2 ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਐਕਟ, 1971

²¹ ਏਆਈਆਰ 1954 ਐਸਸੀ 186 : 1954 ਐਸਸੀਆਰ 454

²² Ibid

ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜਿੱਠ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੀਆਰਪੀਸੀ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਐਕਟ 1971 ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਨਿਰਪੱਖ ਖੇਡ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ, ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਪਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਇੱਕ ਸੁਪੀਰੀਅਰ ਕੋਰਟ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਹੈ।

4.4.2 ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

ਨਿਆਂਇਕ ਸਰਗਰਮੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮੀਖਿਆ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਐਕਟ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਨਿਆਂਇਕ ਜਾਂਚ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ, ਆਰਟੀਕਲ 13 ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਜੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਲਈ, ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਐਲ ਚੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ²³ਕਿ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਮੂਲ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਧਾਨਕ, ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਕੋਲ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੀਆਂ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ।

²³(1995) SCC 1 400

²⁴ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਹੁਕਮ ਹੈ ਜੋ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 13 ਅਤੇ 226 ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

4.4.3 ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਵਾਲ

ਅਨੁਛੇਦ 228 ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲੰਬਿਤ ਇੱਕ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੇਸ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਕੇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇਹ ਪੂਰੇ ਕੇਸ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕੇਸ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੇਸ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ 228 ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਹਾਈਕੋਰਟ ਕੋਲ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਕੇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

4.4.4. ਸੁਪਰਿਨਟੇਨੈਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

ਹਾਈਕੋਰਟ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲਾਂ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਅਨੁਛੇਦ 227 ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੁਪਰਿਨਟੇਨਡੈਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਧਾਰਾ 226 ਦੇ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਾ 226 ਦੇ ਅਧੀਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ²⁵ਨਿਗਰਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ²⁶ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ²⁷ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ, ²⁸ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ²⁹ਜਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।³⁰

²⁴ ibid.

²⁵ਜੈ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ MCD (2010) 9 SCC 385

²⁶ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜ ਬਨਾਮ ਵਖਤਸਿੰਘਜੀ ਵਾਜੇਸਿੰਘਜੀ ਵਾਘੇਲਾ ਏਆਈਆਰ 1968 ਐਸਸੀ 1481

²⁷ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਕਲੈਕਟਰ ਫਾਰੂਖਾਬਾਦ ਏਆਈਆਰ 1953 ਸਾਰੇ 585

²⁸ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਅਮਰਨਾਥ AIR 1954 SC 215

²⁹ਨਰਾਇਣ ਦੇਜੂ ਰੁਥਰਾਣੀ ਬਨਾਮ ਲੇਬਰ ਅਪੀਲੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਏਆਈਆਰ 1975 ਬੋਮ 142

³⁰ਸੂਰਿਆ ਦੇਵ ਰਾਏ ਬਨਾਮ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਰਾਏ (2003) 6 SCC 675

ਜਦੋਂ ਵੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਪੀਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਗਰਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਛੇਦ 227 ਅਧੀਨ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੈ ³¹। ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਧੀਨ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਨਿਰਣਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।³² ਜੇਕਰ ਪੀੜਤ ਧਿਰ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਪਾਅ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਉਪਾਅ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸੁਵਿਧਾ ਜਾਂ ਦੇਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ³³ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਜਾਂ ਰੀਵੀਜ਼ਨ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਹੈ।

4.4.5 ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ

ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ, ਅਸਲ, ਅਪੀਲੀ, ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਰਿੱਟ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ। ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਨਾ ਕਿ ਅਪੀਲ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ। ਇਹ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: ਐਡਮਿਰਲਟੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਵਾਲ, ਮਾਲੀਆ ਮਾਮਲੇ ਆਦਿ। ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵੀ ਅਪੀਲੀ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿੱਟ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਰਟੀਕਲ 226 ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਿੱਟ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹੈਬੀਅਸ ਕਾਰਪਸ, ਮੈਂਡਮਸ, ਸਰਟੀਓਰੀ, ਪ੍ਰੋਹਿਬਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਿਊ ਵਾਰੰਟੇ ਹਨ।

ਆਰਟੀਕਲ 226 "ਆਰਟੀਕਲ 32 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ" ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਧਾਰਾ 32 ਅਤੇ ਧਾਰਾ 226 ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਆਰਟੀਕਲ 226 ਦਾ ਆਰਟੀਕਲ 32 ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਦਾਇਰਾ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਸਿਰਫ ਆਰਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿੱਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। 32; ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਧਾਰਾ 226 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿੱਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

³¹ਰਾਮ ਰੂਪ ਬਨਾਮ ਬਿਸ਼ਵਾ ਨਾਥ, ਏਆਈਆਰ 1947 ਲਹਿ 313

³²ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ (2006) 8 SCC 294

³³ਨਰੋਂਦਰ ਨਾਥ ਬੋਰਾ ਬਨਾਮ ਕਾਮਰੇਡ ਹਿਲਸ ਡਿਵੀਜ਼ਨ AIR 1958 SC 398 ਦਾ

ਐਲ. ਚੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ³⁴ਕੇਸ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿੱਟ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਾ 226 ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਥਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਥਾਰਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਅਪੀਲੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਹੈ।

ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਨੂੰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਟੈਂਡ' ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ³⁵ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, " ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਦੀ ³⁶ਲੋਕਸ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਲੋੜ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ" ਪਰ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਲਈ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਰਾਜ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਧਾਨਕ ਅਥਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ, ਤਰਕਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਤਮਕ ਅਣਉਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ³⁷ਕਲਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਲਈ ਸੀਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਮਿਆਦ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਰਟੀਕਲ 226 ਤਹਿਤ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਪਟੀਸ਼ਨਕਰਤਾ ਦੀਆਂ ਲਾਚਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਪਟਾਏ ਗਏ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਬੇਲੋੜੀ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਇਰ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।³⁸

4.4.6 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਕੇਸਵਨੰਦ ਭਾਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਇਹ ਘੇਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਕਿਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਮੂਲ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ?

³⁴(1995) SCC 1 400

³⁵ ਪ੍ਰਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਬ੍ਰੈਡਕਾਸਟਿੰਗ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਬਨਾਮ ਦੇਬਿਆਜੋਤੀ ਬੋਸ, ਏਆਈਆਰ 2000 ਕੈਲ 43।

³⁶ ਜਨਤਾ ਦਲ ਬਨਾਮ ਐਚ.ਐਸ. ਚੌਧਰੀ, ਏ.ਆਈ.ਆਰ. 1993 SC 892 : (1992) 4 SCC 305.

³⁷ ਦਵਾਰਕਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਗਰਵਾਲ ਬਨਾਮ ਬੀ.ਡੀ. ਅਗਰਵਾਲ, (2003) 6 SCC 230 : AIR 2003 SC 2686.

³⁸ ਦੁਰਗਾ ਪੀਡੀ ਬਨਾਮ ਚੀਫ਼ ਕੰਟਰੋਲਰ, ਏਆਈਆਰ 1970 ਐਸਸੀ 769 : (1969) 1 ਐਸਸੀਸੀ 185; ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਸਵਾਮੀ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਯੂਨੀਅਨ, ਏਆਈਆਰ 1973 ਐਸਸੀ 1168; ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਕੁਲੈਕਟਰ, ਸੀ.ਈ.ਜੀ., ਏ.ਆਈ.ਆਰ. 1975 SC 538 : (1975) 4 SCC 714; ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ, ਏ.ਆਈ.ਆਰ. 1980 ਐਸ.ਸੀ 1894 : 1980 Supp SCC 449; ਰੋਸ਼ਨ ਲਾਲ ਬਨਾਮ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਏਅਰਪੋਰਟ ਅਥਾਰਟੀ, ਏਆਈਆਰ 1981 ਐਸ.ਸੀ 597 : 1980 Supp SCC 449; ਆਰ ਐਸ ਮਕਾਸੀ ਬਨਾਮ ਆਈ ਐਮ ਮੈਨਨ, ਏਆਈਆਰ 1982 ਐਸਸੀ 101; ਰਤਨ ਚੰਦਰ ਸੀਮੰਤ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਯੂਨੀਅਨ, ਏਆਈਆਰ 1993 ਐਸਸੀ 2276; ਬੀ.ਐਸ. ਬਾਜਵਾ ਬਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ, ਏ.ਆਈ.ਆਰ. 1999 ਐਸਸੀ 1510; ਮਿਊਂਸਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਆਫ ਗ੍ਰੇਟਰ ਬੰਬੇ ਬਨਾਮ ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ ਕੰ.

ਲਿਮਿਟੇਡ, ਏਆਈਆਰ 1997 ਐਸਸੀ 482; ਨਗਰ ਕੌਂਸਲ, ਅਹਿਮਦਨਗਰ ਬਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਹੈਦਰ ਬੇਗ, ਏਆਈਆਰ 2000 ਐਸਸੀ 671: (2000) 2 ਐਸਸੀਸੀ 48; ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ (ਮੈਸੂਰ) ਲਿਮਿਟੇਡ ਬਨਾਮ ਐਮ.ਏ. ਰਸ਼ੀਦ, (2004) 4 SCC 460 : (2004) 4 JT 158 ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ 3 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਦੇਰੀ ਵੀ ਦੇਖੋ। ਯੂਪੀ ਸਟੇਟ ਬਨਾਮ ਵੇਦ ਪਾਲ ਸਿੰਘ, (2003) 9 SCC 212 : (2000) 8 SLT 706 ਵੀ ਦੇਖੋ।

2. ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਓ ਕਿ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ।

3. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੁਪਰਡੈਂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੀ ਹੈ?

4.5 ਸੰਖੇਪ

ਅਦਾਲਤਾਂ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਜੱਜ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੇ. ਵੀਰਾਸਵਾਮੀ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਓਆਰਐਸਵਿੱਚ,³⁹ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਅਦਾਲਤੀ ਵਿਹਾਰ, ਬੈਂਚ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੋਵੇਂ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਜੱਜ ਦੁਆਰਾ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕਣਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਾਪੇਖਤਾ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਜਨਤਕ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਜਨਤਕ ਪੜਤਾਲ ਵੀ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਾਅ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਨਿਰਪੱਖ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਦਾਲਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ। ਡੀ.ਸੀ ਸਕਸੈਨਾ ਬਨਾਮ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਸ਼.⁴⁰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਜੱਜ ਜਨਤਕ ਜਾਂਚ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਸਹੁੰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਅਤੇ ਪੱਖ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ।”⁴¹

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, “ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਜੱਜ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਚਰਿੱਤਰ, ਨਿਰਦੋਸ਼ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ

³⁹ (1991) 3 SCC 655

⁴⁰ਏਆਈਆਰ 1996 ਐਸਸੀ 2481

⁴¹ibid

ਕਾਰਜਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰੇਗਾ। ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜੱਜ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲੋਕਤੰਤਰ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਤਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।⁴²

4.5 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

4.5.1 ਲੰਬੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ

1. ਜੱਜਾਂ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਮੁੱਦਾ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ? ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੈ, ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ।
2. ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਧੀਨ ਅਦਾਲਤਾਂ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?
3. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ?
4. ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
5. ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ? ਪਹਿਲੇ ਜੱਜਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਸਮਾਂਰੇਖਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

4.5.2 ਛੋਟੇ ਜਵਾਬ ਸਵਾਲ

1. ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
2. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਬਣਨ ਲਈ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ?
3. ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
4. ਸਮਝਾਓ ਕਿ HC ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਕਿਵੇਂ ਹੈ।
5. ਆਰਟੀਕਲ 228 ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

4.6 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ:

- Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill Education, New Delhi, 2013
- M.P. Jain: Indian Constitutional Law, LexisNexis, 2018
- D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
- G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford University Press, 1966

⁴²ਸੀ. ਰਵੀਚੰਦਰਨ ਅਈਅਰ ਬਨਾਮ ਜਸਟਿਸ ਏ.ਐੱਮ. ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਅਤੇ ਓ.ਆਰ., (1995) 5 SCC 457, ਪੈਰਾ 23, ਪ੍ਰਤੀ ਕੇ. ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ, ਜੇ.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ
ਸਮੈਸਟਰ- IV
ਕੋਰਸ ਇੰਡੀਅਨ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਸਿਸਟਮ II

ਯੂਨਿਟ 5: ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਮੁਲਾਂਕਣ ਅਤੇ ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ

ਸੰਰਚਨਾ

5.0: ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

5.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

5.3 ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ

5.4 ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕੰਮ

5.4.1 ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਾਰਜ

5.4.2 ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਕਾਰਜ

5.4.3 ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਫੰਕਸ਼ਨ

5.4.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

5.5 ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ

5.6 ਨਿਰਣੇ ਦੀ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਜਿਸ ਨੇ ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦੇ

5.6 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

5.7 ਸੰਖੇਪ

5.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

5.8.1. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

5.8.2 ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

5.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

5.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਿਆਂਇਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨਕ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ।

5.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਚੋਣਾਂ, ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਿਧਾਨਪਾਲਿਕਾ, ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ, ਵੋਟ

5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਉਪ

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸੰਸਦ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦਫਤਰ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ-2 ਰਾਜ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੁਝ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਨ: “ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੋਟਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਵੋਟਰ ਅਨੁਕੂਲ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਜਿਵੇਂ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ, ਜਵਾਬਦੇਹੀ, ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰਤਾ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਚੋਣ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ, ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਰਾਜ ਲਈ ਵੋਟਰਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੋਣ ਸ਼ਾਸਨ ਸੰਬੰਧੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ।

5.3 ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 324 ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 25 ਜਨਵਰੀ 1950 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1989 ਤੱਕ ਇਹ ਕੇਵਲ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, 1989 ਵਿੱਚ, 61ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਉਮਰ 21 ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 18 ਸਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਮਰ ਘਟਣ ਕਾਰਨ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੋ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ, ਭੱਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਹ 6 ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਜਾਂ 65 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਜੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਵੇ, ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣਗੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਅਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਹਾਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀ.ਐਨ.ਸ਼ੇਸ਼ਨ ਨੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕੁਸ਼ਲ ਕੰਮਕਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ "ਸਮਝਦਾਰ ਅਤੇ ਠੋਸ ਆਧਾਰਾਂ" 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5.4 ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕੰਮ

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਚੋਣ-ਸਬੰਧਤ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ, ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਰਧ ਨਿਆਂਇਕ ਕਾਰਜ ਹਨ।

5.4.1. ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਾਰਜ:

ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਐਕਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਚੋਣ ਹਲਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਲਾਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਅਪਡੇਟ ਕਰਨ। ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਨਾਮ ਚੋਣ ਸੂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀਆਂ ਤੋਂ

ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਾਂ ਨਸਲ, ਜਾਤ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਕੋਲ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਲਈ 'ਮਾਡਲ ਕੋਡ ਆਫ ਕੰਡਕਟ' ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਚੋਣ ਖਰਚ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਚੋਣ ਨਿਗਰਾਨ ਅਤੇ ਖਰਚਾ ਨਿਗਰਾਨ ਵਜੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਉਪ-ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਸੰਸਦ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਖਾਸ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਾਂਦਲੀ, ਬੁਥ ਕੈਪਚਰਿੰਗ, ਹਿੰਸਾ ਆਦਿ ਦੌਰਾਨ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ।

5.4.2 ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਫੰਕਸ਼ਨ:

ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਮਿਸ਼ਨ ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਉਪ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

5.4.3 ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਫੰਕਸ਼ਨ:

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਚੋਣਾਂ ਰਾਜ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ECI ਦੁਆਰਾ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

5.4.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕਰੋ।

.....

.....

2. ਟੀ.ਐਨ. ਸ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਵੇਂ ਲਿਆਇਆ ਹੈ?

.....

.....

5.5 ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਸੁਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ:

ਤਰਕੁੰਡੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ 1975 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ: ਤਰਕੁੰਡੇ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (1975) ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਰਜਕਪਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਚੋਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬਰਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਸ਼ਾਇਦ, ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ।"

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ: ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਿਯੁਕਤੀ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ (ਕਾਨੂੰਨੀ, ਵਿਦਿਅਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਜਾਂ ਨਿਆਂਇਕ) ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੇਹਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, 'ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ 'ਤੇ ਵੇਹਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ' (1993) ਨੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਨੈਟਵਰਕ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ □□□□ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ □□□ □□□ □□ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ 244ਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 24 ਫਰਵਰੀ, 2014 ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੂੰ ਚੋਣ ਅਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਂਪੀ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਐਨਜੀਓ ਪਬਲਿਕ ਇੰਟਰੈਸਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਦਾਇਰ ਜਨਤਕ ਹਿੱਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਦਸੰਬਰ 2013 ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਰਹਿਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ: (i) ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੇਕੜ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਉਣਾ, ਅਤੇ (ii) ਝੂਠੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ।

ਮੁੱਖ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ:

ਉਹ ਪੜਾਅ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ: ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਿਸ਼ਵਾਸ: ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪਹੁੰਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਨ ਲਈ, ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾਇਰ ਕਰਨਾ: ਪੁਲਿਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਨਿਆਂਇਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਯੋਗਤਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨਾ: ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦਾ ਪੜਾਅ ਨਿਆਂਇਕ ਜਾਂਚ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਕੇ, ਢੁਕਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੋਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ੀ ਲਈ ਉਪਾਅ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਅਪਰਾਧ ਜੋ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੋਣ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੋਸ਼ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਅਯੋਗਤਾ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਬਰੀ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਜਾਂ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ, ਜੋ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਵੇ, ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ

ਲਾਏ ਗਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਤੇਜ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ MP/MLA ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਲਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਐਮ.ਪੀ./ਸੱਜੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏ.' ਦੇਸ਼ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪਿਛਾਖੜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਲੰਬਿਤ (ਪੰਜ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਸਜ਼ਾਯੋਗ) ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਲਈ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਪਾਅ ਲਾਗੂ ਹੋਣਗੇ। ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਐਕਟ, 1951, ਨੂੰ ਇੱਕ ਝੂਠਾ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸੋਧਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਧੋਖਾਧੜੀ ਵਾਲਾ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਯੋਗਤਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਜ਼ਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਝੂਠਾ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨਾ ਇੱਕ "ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਆਸ" ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਧੋਖਾਧੜੀ ਵਾਲੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਭਰਨ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਮਿਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਅੰਤਰਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇਗਾ।

255ਵੀਂ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ 2015 ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਮੌਜੂਦਾ ਸਿਸਟਮ ਲਾਬਿੰਗ ਅਤੇ ਕੈਪਚਰ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ਦਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ/ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ"। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂ. ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ 20,000, ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਇੱਕਲੇ ਦਾਨੀ ਤੋਂ। ਨੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਖਰਚੇ ਦੇ ਸਹੀ ਵੇਰਵੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਗਲੀ ਚੋਣ ਲੜਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਰੇ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ 'ਪਬਲਿਕ ਇੰਟਰਸਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਅਦਰਜ਼ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਐਂਡ ਐਨ.ਆਰ.ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੋ ਖਾਸ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ, (i) 'ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ'; ਅਤੇ (ii) 'ਝੂਠੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ'।

"ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ; ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੁਰਮਾਨੇ; ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਫੰਡਿੰਗ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ। RPA ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ 77, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੋਣ ਏਜੰਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚੋਣ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੱਕ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਆਦ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਧਾਰਾ 77(1) ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕਰਕੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦਾ ਖੁਲਾਸੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੈਕਸ਼ਨ 77 ਅਤੇ 78, ਆਰਪੀਏ ਦੇ ਤਹਿਤ ਚੋਣ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਾ ਰੱਖਣ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹਨ।

ਹਰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ECI ਕੋਲ ਸਾਲਾਨਾ ਖਾਤੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸਦਾ ਆਡਿਟ ਕੰਪਟਰੋਲਰ ਅਤੇ ਆਡੀਟਰ ਜਨਰਲ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਰੱਖੇ ਗਏ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪੈਨਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸੀ

ਚਾਰਟਰਡ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਫੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਫੀਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ 'ਤੇ, ECI ਇਹਨਾਂ ਖਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਔਨਲਾਈਨ ਅਪਲੋਡ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਜਨਤਕ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਫਾਈਲ 'ਤੇ ਰੱਖੇਗਾ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੁਲਾਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ 29C ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਧਾਰਾ 29D ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: (I) 20,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ; (II) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਦਾਨੀ ਤੋਂ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਕੁੱਲ ਯੋਗਦਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ 20,000; ਅਤੇ (III) ਸਾਰੇ ਦਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਪਤੇ ਅਤੇ ਪੈਨ ਕਾਰਡ ਨੰਬਰਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ (IV) ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰੇ। 20,000 ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੇ ਯੋਗਦਾਨ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਨ। 20 ਕਰੋੜ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ 20%, ਜੋ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਚੋਣ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਆਈਟੀ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੋਧਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ।

5.6 ਨਿਰਣੇ ਦੀ ਸਮਾਂਰੇਖਾ ਜਿਸ ਨੇ ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਏ

2002 ਵਿੱਚ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ (ਏ.ਡੀ.ਆਰ.) ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ 'ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ' ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ, ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

PUCI ਬਨਾਮ UOI ਜਿੱਥੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ ਨੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ (ਤੀਜੀ ਸੋਧ) ਐਕਟ ਦੀ ਧਾਰਾ 33ਬੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਟਿਕ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਹਲਫਨਾਮੇ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ "ਚੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ" ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚੋਣਾਂ ਲੜ ਰਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਰਿਕਾਰਡ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜਨਤਕ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਜੋਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕੇ.ਪ੍ਰਭਾਕਰਨ ਬਨਾਮ ਪੀ.ਜੈਰਾਜਨ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਲੋਕ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਐਕਟ, 1951 ਦੀ ਧਾਰਾ 8(3) ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਯੋਗਤਾ ਲਈ ਮਾਪਦੰਡ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਰਪੀਏ ਦੀ ਧਾਰਾ 8(3) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕੁਝ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ 'ਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਹੈ। ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਅਪਰਾਧਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸੈਕਸ਼ਨ 8 ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ, ਲਿਲੀ ਥਾਮਸ ਬਨਾਮ ਯੂ.ਓ.ਆਈ. ਵਿੱਚ 2013 ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ 2 ਜੱਜਾਂ ਦੀ ਬੈਂਚ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਸੰਸਦ, ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 2 ਸਾਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਸਦਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ 3 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮਨੋਜ ਨਰੂਲਾ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਹੈ। ਐਨਐਨ ਵੋਰਗਾ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਠਜੋੜ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। 2017 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਅਭਿਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਸੀਡੀ ਕਾਮੇਚੇਨ (ਮ੍ਰਿਤਕ) ਐਲ.ਆਰ.ਐਸ. & Ors., ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਮੰਗਣ ਲਈ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਆਸਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਨਿੱਜੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਲੇਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, 25 ਸਤੰਬਰ 2018, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਅਯੋਗਤਾਕੇਸ ਭਾਵ ਪਬਲਿਕ ਇੰਟਰਸਟ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ UOI ਵਿੱਚ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੇਸ਼ ਆਇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸੈਕਸ਼ਨ 8 ਲੋਕ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਾਨੂੰਨ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅਯੋਗ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਲੜਨ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧਿਕ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਬੈਂਚ ਨੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਹ ਚੋਣ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਨਵੇਂ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੈਂਚ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸੂਚਿਤ ਚੋਣ 'ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ' ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ:

1. ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਾਲੇ ਫਾਰਮ ਭਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ
2. ਉਕਤ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਬੋਲਡ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
3. ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੰਬਿਤ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
4. ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ, ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਵੈਬਸਾਈਟ
5. ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਦੇਵਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਰਾਜ ਬਾਲਾ ਬਨਾਮ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ. ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ।

ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਬਨਾਮ ਸੁਨੀਲ ਅਰੋੜਾ SC ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਵੈਬਸਾਈਟਾਂ 'ਤੇ ਲੰਬਿਤ ਅਪਰਾਧਿਕ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਪਲੋਡ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।" "ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ 48 ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਜੋ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਵੇ।" ਫਿਰ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਉਕਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ 72 ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਸੌਂਪੇਗੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ SC ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵੀ ਅਪਰਾਧਿਕ ਕੇਸ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

5.6.1. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਐਕਟ 1951 ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

5.7 ਸੰਖੇਪ

SC ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਮਾਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਹੋਟੇ ਹੋਲੋਹੇਨ ਬਨਾਮ ਜ਼ਚਿਲਹੂ ਅਤੇ ਹੋਰ □□ □□ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਮੂਲ ਢਾਂਚਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਬਨਾਮ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਿਫਾਰਮਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇਕੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਵੋਟਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਹਰੇਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਪਿਛੇਕੜ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ (ਚਲ ਅਤੇ ਅਚੱਲ ਦੇਵੇਂ); ਅਤੇ ਲੋਕ ਸਭਾ, ਰਾਜ ਸਭਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪੱਤਰ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ। ਪੀ.ਯੂ.ਸੀ.ਐਲ ਬਨਾਮ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਵਿੱਚ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਫਿਰਚੋਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੂਰਵ-ਅਨੁਮਾਨ ਜਾਣਨ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ।

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪੜਤਾਲ ਸਮੇਂ ਸਬੰਧਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਰਿਟਰਨਿੰਗ ਅਫ਼ਸਰ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਲਫ਼ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਇਹ ਅੱਗੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਲਤ ਜਾਂ ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪੱਤਰ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਖੇ ਵਜੋਂ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਵੋਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ NOTA (ਉਪਰੋਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ) ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਭਾਵ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨਿਰਣੇ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ।

5.8 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

5.8.1. □□□□ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਲੋਕ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਐਕਟ, 1951 ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਹੈ।
3. ਚੋਣ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
4. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ 244ਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਓ।

5.8.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ
2. ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹਨ?
3. ਕੀ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਮੰਗਣ ਲਈ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?
4. ਨੇਟਾ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਵਧੀ ਹੈ?

5.9 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ:

- Laxmikant: Indian Polity, McGraw Hill Education, New Delhi, 2013
- M.P. Jain: Indian Constitutional Law, LexisNexis, 2018
- D.D. Basu: An Introduction to the Constitution of India, New Delhi, Prentice Hall, 1994
- G. Austin: The Indian Constitution: Corner Stone of a Nation, Oxford University Press, 1966

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੇਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 6: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ: ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਭਾਜਪਾ, ਬਸਪਾ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਡੀਐਮਕੇ ਅਤੇ
ਟੀਐਮਸੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਸੰਰਚਨਾ

6.0 ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼

6.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

6.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

6.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

6.4 ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ

6.4.1 ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ

6.4.2. ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ (ਆਈ)

6.4.3. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

6.5 ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ)

6.5.1 ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

6.5.2 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

6.6 ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ

6.7 ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

6.7.1 ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

6.7.2 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

6.8 ਦ੍ਰਵਿੜ ਮੁਨੇਤਰ ਕੜਗਮ (DMK)

6.8.1 ਡੀਐਮਕੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

6.9 ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ: AITC ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ TMC

6.9.1. ਟੀਐਮਸੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

0.9.2 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ IV

6.10 ਸੰਖੇਪ

6.11 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

6.11.1 ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

6.11.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

6.12 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

6.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ।
- ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ।
- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਧਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ।
- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ।

6.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਸੰਗਠਨ,

6.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਸਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲੋਕ ਸੰਗਠਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਰਾਏ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚੋਣਾਂ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕੜੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲਾਰਡ ਬ੍ਰਾਈਸ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਵਿਵਸਥਾ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਿਲੇਹਰਿਸਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਸਮੂਹ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਕਤਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।"

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

6.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

1. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 19 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਗਠਿਤ ਕਰਨ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਜਾਂ ਸੰਘ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 1985 ਵਿੱਚ 52ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਤਹਿਤ ਪਾਰਟੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸਬੰਧੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਹਿਤ 19ਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ 'ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਾਰਾ ਜਾਂ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

2. ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ:

ਦਸੰਬਰ 1988 ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਐਕਟ, 1951 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਇੱਕ ਸੋਧ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਹਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ 60 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ 30 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਲਈ ਬਿਨੈ ਪੱਤਰ ਦੇਣਗੀਆਂ।

3. ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ:

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ -

i) ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ:

ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ;

- ਜੇਕਰ ਇਹ ਲੋਕ ਸਭਾ ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚਾਰ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵੈਧ ਵੋਟਰਾਂ ਦਾ ਛੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ; ਜਾਂ
- ਜੇ ਇਹ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ 2% ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਹ ਉਮੀਦਵਾਰ ਤਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ; ਜਾਂ
- ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਬਾਈ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ii) ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ: ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

- ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਜੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਜਾਂ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪੋਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 6% ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 2 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤਦੀ ਹੈ;
- ਇਹ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 3% ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ;
- ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 3 ਸੀਟਾਂ, ਜੇ ਵੀ ਵੱਧ;
- ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵੇਲੇ; ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਹਰ 25 ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਸੀਟ ਜਿੱਤਦੀ ਹੈ
- ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਦੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਲ ਹੋਈਆਂ ਵੈਧ ਵੋਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 6% ਵੋਟਾਂ ਸਬੰਧਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਟ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

4. ਗੈਰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਰਾਖਵੇਂ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

5. ਮਲਟੀ-ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੀਨ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਦੋ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ ਹੈ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਆਮ ਚੋਣਾਂ (2019) ਦੀ ਪੂਰਵ ਸੰਧਿਆ 'ਤੇ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 7 ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ, 52 ਰਾਜ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ 2354 ਰਜਿਸਟਰਡ-ਅਣ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਨ।

6. ਇੱਕ-ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ:

ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਰਿਹਾ। ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ (1977) ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਨਾਲ 1967 ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਆਰਾ ਮਾਇਆ ਗਿਆ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਦਲ (1989) ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ (1991) ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੀ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ।

7. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੀ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂਆਤ:

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1977 ਤੱਕ ਅਤੇ ਫਿਰ 1980 ਤੋਂ 1989 ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ 2014 ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਪਰ 2014 ਅਤੇ 2019 ਵਿੱਚ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਐਨਡੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜ ਦੇ ਉਭਾਰ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

8. ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਿਤ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ:

ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਿਤ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸੰਸਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।

9. ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ:

ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਯਤਨ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ

ਬਰਕਰਾਰ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕੀ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ 4 ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਬਣੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਅਲਾਇੰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ। ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1999 ਨੂੰ 23 ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਸੀ।

10. ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਉਭਾਰ:

ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ., ਏ.ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ. ਅਤੇ ਤਾਮਿਲ ਮਨੀਲਾ ਕਾਂਗਰਸ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੇਲਗੂ ਦੇਸ਼ਮ, ਅਸਾਮ ਵਿੱਚ ਅਸਮ ਗਣ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ, ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਕੇਰਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਣਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਨਤਾ ਦਲ ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦਲ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਮਿਜ਼ੋਰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਜ਼ੋ ਨੈਸ਼ਨਲ ਫਰੰਟ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਖੇਤਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

11. ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਪੰਥ:

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਜਗੀਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸੀ ਪਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਅੱਜ ਵੀ, ਕੁਲੀਨ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਚੋਣਾਂ ਵੇਲੇ ਵੋਟਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੰਗੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੋਟਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਗੂ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

12. ਢੁਕਵੇਂ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਘਾਟ:

ਸੰਗਠਨ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਕਾਡਰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਤੋਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

13. ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਪਰਕ ਦੀ ਘਾਟ:

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਲੋਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿਆਸੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

14. ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧੜੇਬੰਦੀ:

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧੜੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਧੜੇਬੰਦੀ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧੜੇਬੰਦੀ, ਦਲ-ਬਦਲੀ, ਫੁੱਟ, ਵਿਲੀਨਤਾ, ਵਿਖੰਡਨ, ਧਰੁਵੀਕਰਨ ਆਦਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ

ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।

15. ਚੋਣ ਗਠਜੋੜ ਅਤੇ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰਾਂ:

ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਚੋਣ ਗਠਜੋੜਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਗਠਜੋੜ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। 1977 ਵਿੱਚ, ਪੰਜ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਗਠਜੋੜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਗਠਜੋੜ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮੁੱਖ ਗਠਜੋੜ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਗਠਜੋੜ-ਯੂਪੀਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਮਹੂਰੀ ਗਠਜੋੜ-ਐਨਡੀਏ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਭਾਜਪਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਗਠਜੋੜਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ।

16. ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਚਰਿੱਤਰ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਸਭਾ, ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਫਰੰਟ, ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ, ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ, ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ., ਅਤੇ ਏ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ., ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਝਾਰਖੰਡ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਦੰਗੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।

17. ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ:

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਆਗੂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਨਾਅਰਿਆਂ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਦਲ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ।

6.4 ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ (I) ਜਾਂ INC (I)

6.4.1 ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ:

ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ, ਸੰਗਠਿਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1885 ਵਿੱਚ ਬੰਬਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਵਲ ਸਰਵੈਂਟ ਸ੍ਰੀ ਏ.ਓ. ਹਿਊਮ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਰੂਪ ਹੈ। 1885 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ, ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ 1967 ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। 1947 ਤੋਂ 1964 ਤੱਕ, ਪਾਰਟੀ ਪੰਡਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਦਬਦਬੇ ਹੇਠ ਰਹੀ। ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਫੁੱਟ:

1969 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਰੁੱਪ ਨੂੰ 'ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਕਾਂਗਰਸ' ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂਕਿ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ਼.ਨਿਜਲਿੰਗਪਾ ਨੂੰ 'ਕਾਂਗਰਸ ਸੰਗਠਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। 1971 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 518 ਸੀਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 350 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮੂਹ ਮਾਰਚ 1977 ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ।

ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਫੁੱਟ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਜਨਮ (I):

ਮਾਰਚ 1977 ਵਿੱਚ 6ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ 19 ਦਸੰਬਰ, 1977 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 2 ਜਨਵਰੀ, 1978 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਾਰਟੀ ਮੁੜ ਦੇ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਗਰੁੱਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਗਰੁੱਪ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਂਗਰਸ (ਐਸ) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੇ 1980 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ 351 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਤੀਜੀ ਫੁੱਟ:

19 ਮਈ 1995 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਦੇਫਾਕਟ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਐਨ.ਡੀ.ਤਿਵਾਰੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼.ਐਨ ਡੀ ਤਿਵਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। 3 ਦਸੰਬਰ, 1995 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਧੜੇ ਨੇ ਸ਼. ਐਨ ਡੀ ਤਿਵਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਕੀਤਾ। 25 ਮਾਰਚ, 1996 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਦਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਤਿਵਾਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਤੀਜੀ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਬਦ (I) ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ:

ਜਨਵਰੀ 1996 ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟ ਵਿੱਚ, 'ਮੈਂ' ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਬਣ ਗਈ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ - 14 ਮਾਰਚ, 1998 ਨੂੰ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਕੇਸਰੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ। 16 ਮਾਰਚ 1998 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਸੰਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚ ਚੋਥਾ ਫੁੱਟ:

ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚੋਥਾ ਫੁੱਟ ਮਈ 1999 ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। 15 ਮਈ 1999 ਨੂੰ, ਉਥੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਨੇਤਾ-ਸਰਵਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ, ਪੀਏ ਸੰਗਮਾ ਅਤੇ ਤਾਰੀਆ ਅਨਵਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ। ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭਵਿੱਖੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਵਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ, ਪੀਏ ਸੰਗਮਾ ਅਤੇ ਤਾਰਿਕ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਈ 1999 ਨੂੰ, ਸਰਵਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ, ਪੀਏ ਸੰਗਮਾ ਅਤੇ ਤਾਰਿਕ ਅਨਵਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 'ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ' ਨਾਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗਠਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰਦ ਪਵਾਰ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ:

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੱਥ ਹੈ।

6.4.2. ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ (I)

ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ, ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਗਠਜੋੜ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

1. ਲੋਕਤੰਤਰ:

ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

2. ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ:

ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਚੋਣ ਮਨੋਰਥ ਪੱਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਧਰਮ ਜਾਂ ਅਧਰਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜਵਾਦ:

ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਤੀਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਸਮਾਜਵਾਦ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਸਮਾਜਵਾਦ 'ਤੇ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰ.ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ 42ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਰਾਹੀਂ 'ਸਮਾਜਵਾਦੀ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਯੂ.ਪੀ.ਏ. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਰੂਰਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਗਾਰੰਟੀ ਐਕਟ, 2005 ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 100 ਦਿਨ ਕੰਮ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

4. ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰਵਾਦ:

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ 'ਆਰਥਿਕ ਉਦਾਰਵਾਦ' ਜਾਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ। 19 ਜੂਨ, 1991 ਵਿੱਚ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਉਦਯੋਗਾਂ 'ਤੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਲਟੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਮਕਸਦ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੈ।

5. ਗੈਰ-ਸੰਗਠਨ:

ਗੈਰ-ਸੰਗਠਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਗਠਜੋੜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜੀ ਗਠਜੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੈਰ-ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਵਰ ਬਲਾਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਗਠਜੋੜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨਾ। ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਨਾ-ਗਠਜੋੜ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

6. ਨਸਲਵਾਦ, ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ:

ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਸਲਵਾਦ, ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਸਖਤ ਆਲੋਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

7. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ:

ਪਾਰਟੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ।

8. ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਿਸ਼ਸਤਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਣੂ ਊਰਜਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

9. ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ:

ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਾਤ, ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਨਸਲ ਆਦਿ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭੇਦਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅਪ੍ਰੈਲ/ਮਈ 2019 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ 17ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼.ਰਾਹੁਲ ਗਾਂਧੀ ਅਧੀਨ ਲੜੀਆਂ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿੱਚ ਨਾਇਆ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵੱਧ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ, ਸਿਹਤ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਆਦਿ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ 145 ਰੈਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ 1.20 ਲੱਖ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕੀਤੀ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਪ੍ਰਿੰਕਾ ਗਾਂਧੀ ਵਾਡਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਭਰਾ-ਭੈਣ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਧੀਆ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ 52 ਸੀਟਾਂ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸਕੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 17ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਡੂੰਘੀ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਨ। ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

6.4.3. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. INC (I) ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕੀ ਹੈ?

.....

2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ?

.....

3. ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕੋਣੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ?

.....

6.5 ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ)

ਭਾਟੀਆ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ (ਭਾਜਪਾ) ਦਾ ਜਨਮ 6 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1980 ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। 4 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1980 ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। RSS ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹਨ ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨ ਸੰਘ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਾਬਕਾ ਜਨ ਸੰਘ ਸਮੂਹ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਸੂਚਨਾ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਲਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ 21 ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ 4383 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 1980 ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਅਤੇ ਸ਼. ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੂੰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ:

ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਮਲ ਅਤੇ ਸ਼.ਜਗਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੱਡਾ ਭਾਜਪਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ।

6.5.1 ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਦਸੰਬਰ 1980 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪੰਜ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: 1. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ 2. ਲੋਕਤੰਤਰ 3. ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ 4. ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦ 5. ਮੁੱਲ ਅਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ (ਏਕਤਾ):

ਭਾਜਪਾ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਕੰਨਿਆ ਕੁਮਾਰੀ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਦੇਸ਼, ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਤੀਵਾਦ, ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ 'ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

2) ਲੋਕਤੰਤਰ:

ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3) ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ:

ਭਾਜਪਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ 'ਮੂਰਖਤਾਵਾਦ' ਕਹਿ ਕੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸਰਵ ਧਰਮ ਸਮਾਨ ਬਾਵ' ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸਭ ਲਈ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

4) ਗਾਂਧੀ ਸਮਾਜਵਾਦ:

ਭਾਜਪਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀਸ਼ਿਪ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

5) ਮੁੱਲ ਅਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ:

ਭਾਜਪਾ ਮੁੱਲ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਜਪਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਭਾਜਪਾ ਮੁੱਲ ਅਧਾਰਤ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਲਈ ਚੋਣ ਜ਼ਾਬਤਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

6) ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਧਰੁਵ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ:

ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਕੇਂਦਰ-ਰਾਜ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ।

7) ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ:

ਪਾਰਟੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਿਰਭਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

7) ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ:

ਦੂਜੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਾਜਪਾ ਵੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

8) ਗੈਰ-ਸੰਗਠਨ:

ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਨਾ-ਮਾਤਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮੂਹ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਦੇਸ਼ਤਾਨਾ ਸਬੰਧ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ।

6.5.2 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਭਾਜਪਾ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ?

.....
.....
.....

2. ਭਾਜਪਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਣ ਸੀ?

.....
.....

6.6 ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਬੀਏਐਮਸੀਈਐਫ - ਬੈਕ ਵਾਰਡ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀਜ਼ ਐਂਪਲਾਈਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਸ਼ਸ਼ਿਤ ਸਮਾਜ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਮਿਤੀ (ਡੀਐਸ-4) ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼.ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਮ 14 ਅਪ੍ਰੈਲ 1984 ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸ਼. ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੋਪੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੁਪਰੀਮੋ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਹਰਿਆਣਾ, ਬਿਹਾਰ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਡਾ.ਬੀ.ਆਰ.ਅੰਬੇਦਕਰ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਕੀ ਹੈ?

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਕਈ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਪਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਰਗੀ ਸ਼. ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 35 ਕਰੋੜ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਹੇਠਲੇ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਹਲਕੇ ਹਨ। ਬਸਪਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੱਤਾ ਦੀ ਪੇੜੀ ਤੱਕ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ।

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ:

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 25 ਨਵੰਬਰ, 1997 ਨੂੰ ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਝੰਡਾ:

ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਜੋਂ 'ਹਾਥੀ' ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ (ਬਸਪਾ) ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਕਲੋਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਿਕਲਪਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- 1) ਬੀ.ਆਰ.ਅੰਬੇਦਕਰ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰੰਭੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।
- 2) ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ।
- 3) ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਸੁਧਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।
- 4) ਮਨਵਾਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ।
- 5) ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ।
- 6) ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਢੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ।
- 7) ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੁੱਟ ਨਿਰਲੇਪ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ 'ਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ 'ਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਸੀਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- 8) ਪਾਰਟੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਬਣ ਸਕਣ।

ਫਰਵਰੀ, 2002 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਯੂਪੀ, ਉੱਤਰਾਖੰਡ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਮਨੀਪੁਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤਾ। ਪਾਰਟੀ ਨੇ 'ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ' ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ 'ਸਰਵ ਸਮਾਜ' ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਕਾਫੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਪਾਰਟੀ 9 ਜੂਨ, 2005 ਨੂੰ, ਦਲਿਤ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ

ਗਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਟੀ ਸੁਪਰੀਮੇ ਮਾਇਆਵਤੀ ਨੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਅੰਬੇਡਕਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮਾਜ ਮਹਾਸਮੇਲਨ ਬੁਲਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੜਾਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਮ ਪਾਰਟੀ) ਅਤੇ ਬਸਪਾ ਨੇ 2022 ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਗਠਜੋੜ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੁਖੀ ਮਾਇਆਵਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਬਸਪਾ ਵਿਚਕਾਰ ਗਠਜੋੜ ਇੱਕ "ਨਵੀਂ ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਲਕਦਮੀ" ਵਜੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ-ਬਸਪਾ ਗਠਜੋੜ ਦੇ ਗਠਨ ਨੂੰ "ਰਾਜ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ, ਸੰਘੀ ਜਮਹੂਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ" ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

6.7 ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ:

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ 14 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ 1920 ਤੋਂ 1925 ਤੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਖਰਕਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ 1926 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (ਐਸਜੀਪੀਸੀ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ' ਦੀ ਮੰਗ ਉਠਾਈ। ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨਵਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 1955 ਅਤੇ 1960 ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਛੇੜਿਆ। 1961 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਦਖਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ।

1962 ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਧੜਾ ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਜਦਕਿ ਦੂਜੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਈ ਗਈ 'ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ' ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਆਖਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਪੁਨਰਗਠਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਭਾਖੜਾ ਨੰਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਖਿਲਾਫ 4 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ 'ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ' 1982 ਜੋ 'ਰਾਜੀਵ-ਲੋਗੋਵਾਲ ਸਮਝੌਤੇ' 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। 24 ਅਗਸਤ 1985 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਠਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਪਾਰਟੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਬ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੰਗਠਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸ. ਬਾਦਲ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਲਿਤਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ

ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਠਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਪਾਰਟੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਬ ਸੰਮਲਿਤ ਸੰਗਠਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸ. ਬਾਦਲ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਲਿਤਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਬਦਲਾਅ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ:

ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ਜੋ 14 ਦਸੰਬਰ 2019 ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ 99ਵੇਂ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਡੈਲੀਗੇਟ ਇਜਲਾਸ ਦੌਰਾਨ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ.

6.7.1 ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ:

ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ/ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

- 1) ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ।
- 2) ਵੱਖਰੀ ਪੰਥਕ ਹੋਂਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋ ਸਕੇ।
- 3) ਗਰੀਬੀ, ਭੁੱਖਮਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣਾ।
- 4) ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ।
- 5) ਮਾੜੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਓ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ।
- 6) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ, ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਤਾ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਸੱਚੇ ਸੰਘਵਾਦ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- 7) ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਫੈਸਲੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਦੇਵੇਂ ਹੀ ਅਪਣਾਏ ਹਨ। agitational ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਰਟੀ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਅਕਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਪਰਦੇਸੀ

ਹੈ। ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਐਨਡੀਏ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਸੀ। ਪਰ, ਪਾਰਟੀ ਨੇ 26 ਸਤੰਬਰ 2020 ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਬਿੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਐਨਡੀਏ 2020 ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਅਤੇ ਬਸਪਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਤੀਸ਼ ਮਿਸ਼ਰਾ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ 2022 ਇਕੱਠੇ ਲੜਨਗੇ। . ਗਠਜੋੜ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਆਸੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੁਆਰਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਬਸਪਾ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

6.7.2 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ III

1. ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

.....

2. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

.....

6.8 ਦ੍ਰਵਿੜ ਮੁਨੇਤਰ ਕਜ਼ਗਮ (ਡੀ.ਐੱਮ.ਕੇ.)

ਦ੍ਰਵਿੜ ਮੁਨੇਤਰ ਕਜ਼ਗਮ - DMK ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਪਾਂਡੀਚੇਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ।

1925 ਵਿਚ ਸ਼. ਰਾਮ ਸਾਮੀ ਨੈਕਰ ਛੱਡ ਗਏਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 1949 ਵਿੱਚ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਸੀਐਨ ਅੰਨਾਦੁਰਾਈ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਨਾਦੁਰਾਈ 1942 ਵਿੱਚ ਜਸਟਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ ਕੱਟੜਪੰਥੀ, ਵਿਹਾਰਕ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਸਨ। ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸੇਲਮ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼. ਈਵੀ ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ ਨਾਇਕਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦ੍ਰਵਿੜ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਤੇ 'ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਅੰਨਾਦੁਰਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਦ੍ਰਵਿੜ ਕਜ਼ਗਮ ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਈ। ਈਵੀ ਰਾਮਾ ਸਵਾਮੀ ਨਾਇਕਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੇਰੀਆਰ ਜਾਂ 'ਮਹਾਤਮਾ' ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਵਿੜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਤਾਮਿਲ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਦ੍ਰਵਿਡ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਸੋਗ ਦੇ ਦਿਨ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ। ਦ੍ਰਵਿੜ ਕਜ਼ਗਮ ਦੇ ਆਗੂ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼. ਈਵੀ ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ ਨਾਇਕਰ ਨੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ 40 ਸਾਲ ਛੋਟੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼. ਅੰਨਾ ਦੁਰਈ, ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਨੇਤਾ ਇਸ ਨੂੰ

ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ... ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦ੍ਰਵਿੜ ਕੜਗਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 1949 ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਅਤੇ ਦ੍ਰਵਿੜ ਮੁਨੇਤਰ ਕੜਗਮ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ।

ਦ੍ਰਵਿੜ ਮੁਨੇਤਰ ਕੜਗਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਦ੍ਰਵਿੜ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੰਘ'। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਗ਼ੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਲਈ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਜਮਾਤ ਰਹਿਤ, ਜਾਤ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦ੍ਰਵਿੜ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਡੀਐਮਕੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਵਧਣ ਲੱਗੀ।

ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ:-

ਐਮ ਕੇ ਸਲਾਲਿਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ) ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਰਈ ਮੁਰੂਗਨ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੂਰਜ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ।

6.8.1 ਡੀਐਮਕੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ: ਡੀਐਮਕੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

1. ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ:

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਡੀਐਮਕੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ 1963 ਵਿੱਚ 16ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡੀਐਮਕੇ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲੇ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 356 ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕ:

ਪਾਰਟੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਕ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਡੀਐਮਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਨਤਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀ ਸਮਰਥਕ ਰਹੀ ਹੈ।

3. ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ:

ਡੀਐਮਕੇ ਇੱਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਮਹੂਰੀ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰਟੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਟੀਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:

- (i) ਲਘੂ ਉਦਯੋਗਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖਾਦੀ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (ii) ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੱਦ 30 ਏਕੜ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 15 ਏਕੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- (iii) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਖਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
- (iv) ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ।
- (v) ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਮੰਤਰਾਲਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(vi) ਗਰੀਬ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਿਡ-ਡੇ-ਮੀਲ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ:

ਡੀਐਮਕੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੇਖੇ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ।

5. ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ:

ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਜਾਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਡੀਐਮਕੇ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਤਰਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ, ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਜਨਮ, ਜਾਤ, ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਰੁਦਰਤੀ ਮਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੇਗੀ'।

6. ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ:

ਡੀਐਮਕੇ ਨੂੰ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ DMK ਨੇ ਮਦਰਾਸ ਰਾਜ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼. ਅੰਨਾ ਦੁਰਈ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡੀਐਮਕੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਮਿਲ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

7. ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਸਮਰਥਨ:

ਪਾਰਟੀ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਮਿਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਤਾਮਿਲ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ।

8. FAMERS ਦੀ ਭਲਾਈ:

1991 ਦੇ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਚਾਈ, ਕਰਜ਼ੇ, ਖਾਦ, ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਭਾਅ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤਾਰ ਸਕੀਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਹੱਲ ਲਈ ਤਾਲੁਕ ਸੰਮਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰੇਗੀ।

ਪਾਰਟੀ ਨੇ 1952 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। 1956 ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਡੀਐਮਕੇ ਇੱਕ ਕਾਡਰ ਅਧਾਰਤ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਏ.ਆਈ.ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ. ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਕੋਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸਮਰਥਨ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਡੀ.ਐਮ.ਕੇ. ਦੇ ਆਗੂ ਸ੍ਰੀ ਕਰੁਣਾਨਿਧੀ, ਖੁਦ ਇੱਕ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਨ। ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਜਮਹੂਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਸੁਪਰੀਮੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਐਮ

ਕਰੁਣਾਨਿਧੀ ਨੇ 7 ਅਗਸਤ, 2018 ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼. ਐਮ ਕੇ ਸਟਾਲਿਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼. ਅਲਾਗਿਰੀ, ਸ਼. ਐਮ ਕੇ ਸਟਾਲਿਨ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਯੂਪੀਏ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

6.9 ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ: ਏ.ਆਈ.ਟੀ.ਸੀ. ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ ਟੀ.ਐੱਮ.ਸੀ.

ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ, ਜੋ ਕਿ ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਟੀਐਮਸੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 01 ਜਨਵਰੀ, 1998 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਾਨਤਾ ਬੈਨਰਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹਨ। ਟੀਐਮਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਏ ਗਰੁੱਪ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਟੀਐਮਸੀ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਅਲਾਇੰਸ (ਐਨਡੀਏ) ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਗਠਜੋੜ (ਯੂਪੀਏ) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਐਨਡੀਏ ਅਤੇ ਯੂਪੀਏ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਨਾਅਰਾ:

ਟੀਐਮਸੀ ਦਾ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ 'ਜੇਰਾ ਘਸ ਫੁੱਲ' ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਘਾਹ ਵਿੱਚ ਦੇਹਰੇ ਫੁੱਲ'। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗ ਹਨ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਟੀਐਮਸੀ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਾਅਰਾ 'ਮਾਂ ਮਾਤਾ, ਮਾਨੁਸ਼' (ਮਾਂ, ਮਾਤ ਭੂਮੀ, ਲੋਕ) ਹੈ ਜੋ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਮਤਾ ਬੈਨਰਜੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।

6.9.1. ਟੀਐਮਸੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਟੀਐਮਸੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਖੇਤਰਵਾਦ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਸਮਾਜਵਾਦ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:-

ਤ੍ਰਿਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

1. ਟੀਐਮਸੀ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਭਾਰਤ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਸੰਘਵਾਦ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
2. ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ, ਹੋਰ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
3. ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਿਰਮਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
4. ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਈ-ਗਵਰਨੈਂਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਸਕਣ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਲੋਕਪਾਲ ਅਤੇ ਲੋਕਯੁਕਤ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।
5. ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
6. ਚੋਣ ਸੁਧਾਰਾਂ ਤਹਿਤ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਜਨਤਕ ਫੰਡ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਮਾਡਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

7. ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰੇਗੀ।
8. ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 100% ਸੜਕੀ ਸੰਪਰਕ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ 100% ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
9. ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਮ ਵਰਗ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।
10. ਖੇਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਬਕਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੀਮਾਂਤ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਖੇਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੂਡ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਸੈਕਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
11. ਸੂਖਮ, ਲਘੂ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
12. ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਜਨਤਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
13. ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਛੜੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ, ਕਬਾਇਲੀ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।
14. ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
15. ਨਵੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ ਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਤ-ਸੰਬੰਧੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
16. ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੁੜ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
17. ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
18. ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਾਰੇ ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
19. ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ, ਅਸਾਮ, ਮਨੀਪੁਰ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਕੇਰਲ, ਸਿੱਕਮ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਟੀਐਮਸੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸੰਸਥਾਪਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਮਤਾ ਬੈਨਰਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਟੀਐਮਸੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।

6.9.1. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ IV

1. ਸੀ ਐਨ ਅੰਨਾਦੁਰਾਈ ਕੌਣ ਸੀ?

.....

.....
.....
2. ਟੀਐਮਸੀ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਨਾਅਰਾ ਕੀ ਹੈ?
.....
.....
.....

6.10 ਸੰਖੇਪ:

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਲ, ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੋਟ ਸ਼ੇਅਰ ਅਤੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਦਲ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ।

6.11 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

6.11.1 ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
5. ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੂਲ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ (ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ) ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
6. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਾ ਲਿਖੋ?
7. ਡੀਐਮਕੇ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
8. ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਤ੍ਰਿਣਮੂਲ ਕਾਂਗਰਸ (AITC) ਜਾਂ TMC ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਲਿਖੋ।

6.11.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਪੁਨਰਗਠਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?
3. ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਪਦੰਡ ਕੀ ਹੈ?
5. ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
6. ਪਾਰਟੀ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਪਰਸਨੈਲਿਟੀ ਕਲਟ ਕੀ ਹੈ?
7. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਫੁੱਟ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ?
8. ਭਾਜਪਾ ਦਾ ਪਾਰਟੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਣ ਹੈ?
9. ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਕਿਸਨੇ ਮੰਗਿਆ?
10. ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

11. ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕੌਣ ਹੈ?

6.12 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- J.R. Siwach, '*Dynamics of Indian government and politics*', sterling publishers, Delhi, 1985
- K.V Rao, '*Parliamentary Democracy of India: A critical commentary*', the world press, Calcutta, 1961
- Durga Das Basu, '*Introduction to the constitution of India*', Prentice-Hall of India, New Delhi, 1992.
- S.S Awasthi, '*Indian Government and politics*', Har Anand publications Revised Edition, New Delhi, 2006
- P.D Sharma and Ramesh Kumar, '*Legislature in an Indian state. A study in social characteristics*', Asian Survey, 1992

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 7: ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ: 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਕਾਰਜ

ਸੰਰਚਨਾ

7.0.ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

7.1ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

7.2ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

7.3ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ

7.3.1 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

7.4ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

7.5ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1994

7.6ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ

7.6.1 ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ

7.6.2 ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ

7.6.3 ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ

7.6.4 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

7.6.5 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

7.7ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ

7.8ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਮੇਟੀਆਂ

7.9ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੇਖ

7.10ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ 73ਵੀਂ ਸੋਧ

7.11ਮਹੱਤਵ

7.12ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ

7.12.1 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨੁਕਸ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਅ

7.12.2. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

7.13ਸੰਖੇਪ

7.14ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

7.14.1 ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

7.14.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

7.15ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

7.0.ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ

- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ
- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ
- 73ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ
- ਪੇਂਡੂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ

7.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਢਾਂਚਾ, ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ, ਧਾਰਾ 243, ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ, ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ,

7.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਲੋੜਾਂ, ਕਸਬੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਬਸਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ। ਮਿਊਂਸਪਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7.3 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ:-

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ-ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਟੀਚਾ 'ਸੱਤਾ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ' ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ' ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗ੍ਰਾਮ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

7.3.1 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ:-

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ 1947 ਦੇ ਬਿਹਾਰ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਐਕਟ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੁਆਰਾ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1959 ਨੂੰ ਨਾਗੌਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਸਥਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ। 1950 ਅਤੇ 60 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ, ਹੋਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ' ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ-ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 'ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪਿਤਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

7.4 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ।
- ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਜਮਹੂਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ।

- ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ।

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲੇ।

7.5 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1992 ਦੇ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਦਸੰਬਰ 1992 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੋਧ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਘ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤੇ। 73ਵੀਂ ਸੋਧ 24 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1993 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੋਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਸੋਧ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1994 ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ 21 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1994 ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਇਸ ਐਕਟ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਬਣਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ.

1. ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ
2. ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ
3. ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ
4. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1994 ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ।

7.6 ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ:-

73ਵੀਂ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਪਤ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਜੋ ਤਿੰਨੇ ਪੱਧਰਾਂ- ਪਿੰਡ, ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।

7.6.1. ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ-

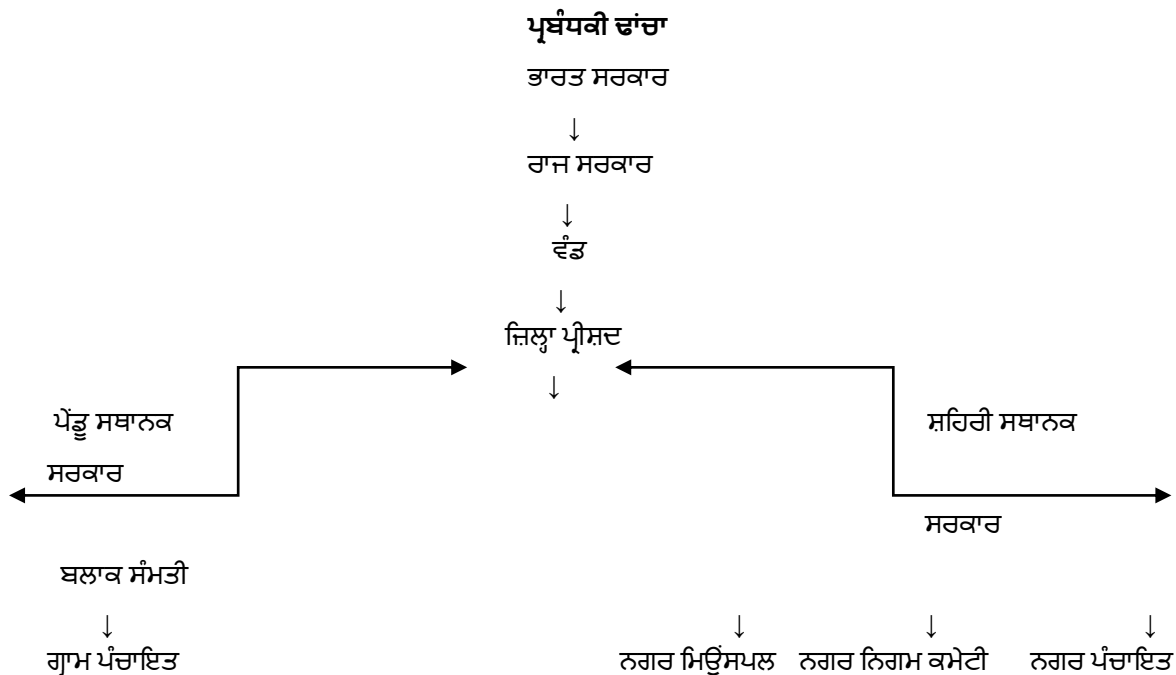
ਪੰਜਾਬ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1994 ਦੇ ਤਹਿਤ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 200 ਆਬਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਖੇਤਰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 200 ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਸਭਾ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ, 1994 ਦੇ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਹਰੇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਆਮ ਸਭਾਵਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। 1994 ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਵੇਟਿੰਗ ਦੀ ਉਮਰ 18 ਜਾਂ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ (ਮੈਂਬਰ ਲਈ) ਚੁਣਦੀ ਹੈ। ਸਰਪੰਚ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਦਨ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੇ ਕੋਰਮ ਵਜੋਂ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਕਮੇਟੀ- ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ (ਜਨਵਰੀ 1957) ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਤਿੰਨ (3) ਪੱਧਰੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ।

ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮ:-ਇਹ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਇਹ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਪਿੰਡਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ;

- ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਕਾਸ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ।
- ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਲਗ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ;
- ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ;
- ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਤੀਵਿਧੀ, ਯੋਜਨਾ, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਬਾਰੇ ਸਰਪੰਚ (ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਮੁਖੀ) ਅਤੇ ਪੰਚਾਂ (ਮੈਂਬਰ ਪੰਚਾਇਤ) ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਣਾ;

7.6.2 ਗ੍ਰਾਮ ਪੱਧਰ- ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ

ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ 5 ਤੋਂ 7 ਪਿੰਡ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਦੰਡ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ- ਝਾਰਖੰਡ- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਨ ਐਕਟ ਅੱਗੇ ਹਰੇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਵੱਧ ਵਾਰਡ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨਗੇ।

- ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਖੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਿੱਧੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਜਾਂ ਵਾਰਡ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਸਾਬਕਾ ਝਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਰਾਜ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਪੰਚ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮ-

ਪੰਜਾਬ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਐਕਟ 1994 ਦੇ ਤਹਿਤ, ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ:

- ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ;
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਡੇਅਰੀ ਅਤੇ ਪੋਲਟਰੀ;
- ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਜੰਗਲਾਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ;
- ਪੇਂਡੂ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਓ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ;
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ;

- ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ;
- ਜਨ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਭਲਾਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ;
- ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ;

ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸਬੰਧਤ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵੋਟਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਵਾਰਡ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਸਰਪੰਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

7.6.3 ਇੰਟਰਮੀਡੀਏਟ ਲੈਵਲ (ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ) ਜਨਪਦ ਪੰਚਾਇਤ ਜਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਰਾਜ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 20 ਲੱਖ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੱਧਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ, ਸਿੱਕਮ ਕੋਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ 2 ਪੱਧਰ ਹਨ। ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ - ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ। ਇਸ ਲਈ, ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ (ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਕੰਮ-

- ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ, ਸੜਕਾਂ, ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪੁਲ, ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ।
- ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ
- ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਦੇਖਭਾਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਕਾਟੋਜ ਅਤੇ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਹਿਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ
- ਨੌਜਵਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ
- ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਸਰੋਤ- ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ-ਇਨ-ਏਡ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ੇ ਹਨ।

7.6.4 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਬਲਾਕਾਂ (ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ) ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੀ ਚੋਣ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਧਕਸ਼ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਮੈਡੀਕਲ, ਪਬਲਿਕ ਹੈਲਥ, ਪਬਲਿਕ ਵਰਕਸ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਵੈਟਰਨਰੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਪੂਰੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ। ਔਰਤਾਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤ ਉਹ ਆਮ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਾ ਹੋਣ। ਕੁਲੈਕਟਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਐਕਟ, 1994 ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ- ਹਰੇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਖੇਤਰ ਜਿੰਨੇ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀਆਂ ਦੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਕੰਮ-

- ਇਹ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੀ ਪੇਂਡੂ ਅਬਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਈ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛੋਟੇ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਕੰਮ, ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਕੂਲ, ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਉਦਯੋਗ, ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ, ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ।

7.6.5 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. 73ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਕਿਸ ਸਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ?

.....

2. ਜਨਪਦ ਪੰਚਾਇਤ ਜਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

.....

7.7 ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ -

ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੈ-ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ 29 ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਅਤੇ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ, ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ, ਪੇਂਡੂ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੰਗਲਾਤ ਆਦਿ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ ਬਲਾਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ (ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ) ਦਿਹਾਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਇਸ ਤਿੰਨ-ਪੱਧਰੀ ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਮੱਧ ਪੱਧਰ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

Gram or
Village
Panchayat

Block
Samiti or
Parishad

Zila
Parishad

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ 1992 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 1993 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

7.8 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਮੇਟੀਆਂ

1. ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਕਮੇਟੀ:-

ਜਨਵਰੀ 1957 ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ (1952) ਅਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ ਸਰਵਿਸ (1953) ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਾਅ ਸੁਝਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਸਨ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1957 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 'ਜਮਹੂਰੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ' ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ, ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ (ਜਨਵਰੀ 1957) ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 02 ਅਕਤੂਬਰ 1959 ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਗੌਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

2. ਅਸ਼ੋਕ ਮਹਿਤਾ ਸੰਮਤੀ 1977

ਦਸੰਬਰ 1977 ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸ਼ੋਕ ਮਹਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਅਗਸਤ 1978 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੀਆਰਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ 132 ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਪੱਧਰੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ

- ਮੰਡਲ ਪੱਧਰ - ਮੰਡਲ ਪੰਚਾਇਤ
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ - ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ

3. ਜੀਵੀਕੇ ਰਾਏ ਕਮੇਟੀ 1985

ਜੀ.ਵੀ.ਕੇ. ਰਾਏ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਓ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕਮੇਟੀ 1985 ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨੈਕਰਸਾਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ PRIs ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ:

- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੀਆਰਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵਿਕਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ।

4. ਐਲ.ਐਮ.ਸਿੰਘਵੀ ਕਮੇਟੀ 1986-

1986 ਨੂੰ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲ.ਐਮ. ਸਿੰਘਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ 'ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ' ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ ਪੱਤਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮੇਟੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ।

- ਇਸਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੀਆਰਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਲਈ ਨਈਆ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

5. ਖੁੰਗਨ ਕਮੇਟੀ 1988-

1988 ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਪੀ.ਕੇ. ਖੁੰਗਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸੰਸਦ ਦੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

-
- PRIs ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਤਿੰਨ ਟੀਅਰ ਸਿਸਟਮ
- ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਆਦ
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਏਜੰਸੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਸੁਪਰ ਸੈਸ਼ਨ ਲਈ, ਅਧਿਕਤਮ ਮਿਆਦ 6 ਮਹੀਨੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਲਈ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ।
- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ
- ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਤਿੰਨੋਂ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਲੈਕਟਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗਾਡਗਿੱਲ ਕਮੇਟੀ 1988-

ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ 1988 ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀ.ਐਨ. ਗਾਡਗਿੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਹਨ

- ਪੀਆਰਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਤਿੰਨ ਟੀਅਰ ਸਿਸਟਮ.
- ਮਿਆਦ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਤਿੰਨੋਂ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- SC, ST ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ।
- PRIs ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਬੰਧਤ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਪੀ.ਆਰ.ਆਈਜ਼ ਨੂੰ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਗਾਉਣ, ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

- ਰਾਜ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।

7.9 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੇਖ-

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 40 ਵਿੱਚ ਡੀ.ਪੀ.ਐਸ.ਪੀ.1957 ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਉਪਬੰਧ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। 1959 ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ।

ਧਾਰਾ 243- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ

ਆਰਟੀਕਲ 243(A):- ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ

ਆਰਟੀਕਲ 243(ਬੀ):- ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ

ਆਰਟੀਕਲ 243(ਸੀ):- ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਆਰਟੀਕਲ 243(D):- ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ

ਆਰਟੀਕਲ 243(ਈ):- ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਮਿਆਦ ਆਦਿ

ਆਰਟੀਕਲ 243(F):- ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਲਈ ਅਯੋਗਤਾ

ਆਰਟੀਕਲ 243(G):- ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ

ਆਰਟੀਕਲ 243(H):- ਪੰਚਾਇਤ ਦੁਆਰਾ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਫੰਡ

ਆਰਟੀਕਲ 243(I):- ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਗਠਨ

ਆਰਟੀਕਲ 243(J):- ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ

ਧਾਰਾ 243 (ਕੇ):-ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ

ਆਰਟੀਕਲ 243(L):- ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਾਸਤ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ

ਆਰਟੀਕਲ 243(M):- ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ

ਆਰਟੀਕਲ 243(N):- ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ

ਆਰਟੀਕਲ 243(O):-ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ 'ਤੇ ਰੋਕ।

7.10 73ਵੀਂ ਅਤੇ 74ਵੀਂ ਸੋਧ

1989 ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਧਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। 1992 ਵਿੱਚ ਪੀਵੀ ਨਰਸਿਮਹਾ ਰਾਓ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 73ਵੀਂ ਅਤੇ 74ਵੀਂ ਸੋਧ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਪੇਂਡੂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੀ.ਆਰ.ਆਈ. ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਬਾਰੇ ਹੈ। 74ਵੀਂ ਸੋਧ ਨੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਵਜੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। 73ਵੀਂ ਅਤੇ 74ਵੀਂ ਸੋਧ 1993 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਈ।

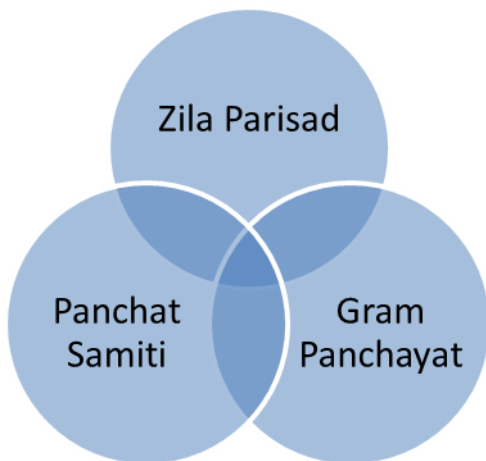
73 ਸੰਸ਼ੋਧਨ – ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਢਾਂਚਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੰਚਾਇਤ - ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੰਚਾਇਤ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਚੋਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੰਡਲ/ਬਲਾਕ-ਵਿਚੋਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ - ਇੱਕ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

1. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ 73 ਆਰਡੀ ਸੋਧ - ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਢਾਂਚਾ

- ਸੰਸਥਾਨ 243 (ਏ) ਨੇ ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਵਜੋਂ ਰਜਿਸਟਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਆਡਿਟ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ।
- ਇਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
- ਚੋਣਾਂ- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪੱਧਰ ਸਿੱਧੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
- ਹਰੇਕ ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਟੀਮ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
- 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਿੱਧੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਭੰਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਰੰਤ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ- ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਅਹੁਦਿਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ- 100 ਮੈਂਬਰ ਲੀਡਰ (35 ਮਹਿਲਾ ਨੇਤਾ) ਵਿੱਚ।

ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਓ.ਬੀ.ਸੀ.) ਲਈ ਵੀ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਾਧਾਰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਜਾਂ ਅਧਿਆਕਸ਼ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ।

7.11 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

1959 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਜਮਹੂਰੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਕੇਂਦਰ।
- ਸਥਾਨਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਹੱਲ।

- ਕੈਸਿਟਿਜ਼ਮ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ।
- ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਵੱਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ।
- ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਲ ਘਟਿਆ ਹੈ।
- ਸਸਤਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਨਿਆਂ।
- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ।

7.12 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ:-

ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿੱਕਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ।

1. **ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਛੜਾਪਣ**- ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਲਗਭਗ 80% ਆਬਾਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਅੰਨ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਜਾਂ ਬੌਧਿਕ ਪਿਛੜਾਪਣ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ।
2. **ਜਾਤੀਵਾਦ-ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ।** ਇਹ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਘੱਟ ਹੀ ਘੱਟ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਾਂ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
3. **ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਘਾਟ**- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਾਫੀ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਫੀ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
4. **ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ**- ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ-ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹਨ।
5. **ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ**- ਦਿਹਾਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕ ਚੁਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਜਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

7.12.1 ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨੁਕਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਅ: -

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ -ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹਨ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ:-ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕ ਪੇਂਡੂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਘੱਟ ਦਖਲ:-ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੰਨਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹੋਰ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ-ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਬਾਰੇ- ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਸੱਤਰਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ-ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸੰਬਰ, 1992 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੋਧ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸਬੰਧੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਠੋਸ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

7.12.2. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿੰਨੇ ਅਨੁਛੇਦ ਹਨ?

.....

2. ਅਸ਼ੋਕ ਮਹਿਤਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਲਿਖੋ।

.....

7.13 ਸੰਖੇਪ

ਇਸ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਿਆਸੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਗੇ। ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਪਬੰਧ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ. ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

7.14 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-

7.14.1 ਲੰਮੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ:-

1. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀ ਹੈ? 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ?

2. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ?
3. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
4. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ? ਇਸ ਦੇ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।

7.14.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ:-

1. ਸਰਪੰਚ ਕੌਣ ਹੈ?
2. ਤਿੰਨ ਟੀਅਰ ਸਿਸਟਮ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
3. ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ।
4. ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਕੀ ਹੈ? ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀ ਹਨ?
5. ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?
6. 73ਵੀਂ ਸੋਧ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
7. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜਾ ਰਾਜ ਹੈ?

7.15 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ:

- Kuldeep Mathur, *Panchayati Raj*, Oxford University Press, India, 2013.
- S.L.Goel, Shalinli Rajneesh, *Panchayati Raj in India: Theory and Practice*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 2009.
- G.S. Narwani, R.P.Joshi, *Panchayati Raji in India: Emerging Trends across the States*, Rawat Publications, New Delhi, 2002.
- Mridula Sharda, *Evolution of Panchayati Raj in India*, Kanishka Publications, New Delhi, 2010.
- M. Laxmikanth, *Indian Polity*, McGraw Hill Education, New Delhi, 2016.

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ-IV

ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II

ਯੂਨਿਟ 8: ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਰਚਨਾ

8.0: ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

8.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

8.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

8.3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

8.3.1 ਜਾਤ ਦਾ ਮੂਲ

8.3.2 ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

8.3.3. ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

8.3.4. ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

8.4 ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ

8.4.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

8.5 ਸੰਖੇਪ

8.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

8.6.1. ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

8.6.2. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

8.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

8.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਸਮਝੋਗੇ ਕਿ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ।
- ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋਗੇ ਜੋ ਜਮਹੂਰੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੈ।

- ਜਾਣੋਗੇ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਜਾਤ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀ ਅਤੇ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕੀ ਸੀ।
- ਜਾਂਚ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿਓਗੇ।

8.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਵਿਤਕਰਾ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਦਲਿਤ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ

8.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਿਸਟਮ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿਸਟਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾਯੋਗ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਤ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਹੋਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਾਤ ਅਕਸਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ,

ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਜਮਹੂਰੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਚੋਣ ਜਿੱਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿਆਸਤ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਐਨ.ਜੀ.ਓਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਕੁਝ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗਰੀਬ ਆਬਾਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਝੂਠੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਵਰਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਅਸਲ ਕੰਮਕਾਜ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

8.3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਹਿਊਮਨ ਰਾਈਟਸ ਵਾਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਲੜੀ ਹੈ।" ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ 8 ਧਰਮਾਂ, 3,000 ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ 25,000 ਉਪ-ਜਾਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 8 ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ 1.2 ਬਿਲੀਅਨ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ 95% ਆਬਾਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 14.2% ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸਲਾਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਲਾਮ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸਦੀ 2.3% ਆਬਾਦੀ ਇਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ 1.7% ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ, ਜੇਰੋਸਫੀਅਨਵਾਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਣਪਛਾਤੇ ਧਰਮਾਂ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਧਰਮ ਜੋ ਬਾਕੀ 2.1% ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਅਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਏ ਬਿਨਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਾਂ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿਓ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਹ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਾਉਣ। ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ ਵਿੱਚ, ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਚਰਚ ਆਫ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸਬੀਟੇਰੀਅਨ ਚਰਚ ਆਫ਼ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦੇਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਈਸਾਈ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਹਨ। ਉੱਤਰੀ ਆਇਰਲੈਂਡ ਅਤੇ ਵੇਲਜ਼ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਸਥਾਪਿਤ ਚਰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਨਤਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਉਹ ਨਾਗਰਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਾਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਤੱਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਰਸਮੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੱਕ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਾਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੜੀਵਾਰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ

8.3.1 ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੂਲ

'ਜਾਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਪੇਨੀ ਸ਼ਬਦ "ਕਾਸਟਾ" ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਨਸਲ ਜਾਂ ਨਸਲ", ਇਸਲਈ ਜਾਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇੱਕੋ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ। AL Kroeber, ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਤ ਨੂੰ "ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਉਪ-ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਦਰਜੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਸਲੀ ਇਕਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਅੰਤਲੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਉਪ-ਵਿਭਾਜਨ" ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਅੰਦਰੋਂ ਬੇਟੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਾਤ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ "ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਨਾਮਵਰ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅੰਤਮ ਵਿਆਹ, ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਸਦੱਸਤਾ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਵੱਖਰੀ ਰਸਮ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਲੜੀਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।"

ਪ੍ਰੋ. ਐਮ.ਐਨ. ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਇੱਕ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਮੂਹ, ਇੱਕ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਾਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਤ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਾਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕਾਨੂੰਨ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, "ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਨਿਯਮਤਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ" ਅਤੇ ਮਸੀਹ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 1,000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀ ਹੈ - ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮੂਹ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

1. **ਬ੍ਰਾਹਮਣ:** ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ। ਇਸ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ।

2. **ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ:** ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ, ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲੜਦਾ ਹੈ।
3. **ਵੈਸ਼ਿਆ:** ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸਾਨ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਲਕੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
4. **ਸੂਦਰ:** ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਾਰੇ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਕੀਤੇ।

ਮੁੱਖ ਜਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਦਲਿਤ' ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਅਛੂਤ' ਜਾਂ 'ਅਚੂਤ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਟਰੀਟ ਸਵੀਪਰ ਅਤੇ ਲੈਟਰੀਨ ਕਲੀਨਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਉੱਚ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਖਰੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਖੂਹ ਸਾਂਝੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਸਟਮ ਨੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਦਮਨ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਈ ਦਲਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਲੇਖਕ ਬੀ ਆਰ ਅੰਬੇਡਕਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਲਿਤ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕੇਆਰ ਨਰਾਇਣਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਜਾਤੀ ਵੰਡ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਪਛਾਣਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਚਕਦਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਲੋਕ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਮਾਜ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ, ਜਾਤ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਬਲਕਿ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਹੋਰ ਪਛਾਣਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿਛੇਕੁੰਨੇ ਵਿੱਚ ਡਿੱਕੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸਰਵਉੱਚ ਰਹਿਣ।

8.3.2. ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਭਾਰਤੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਾਸਰੂਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਜਾਤ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ "ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਰੰਗਭੇਦ" ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ "ਛੂਤ-ਛਾਤ" ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਅਥਾਰਟੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ, ਸੈਨੀਟੇਸ਼ਨ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੰਪਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ, ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਕਥਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿਛਾਯੜੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ

ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਧਰਮਾਂ - ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ - ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਅਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ "ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ" ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਪਾਠਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਸਿੱਖਿਅਤ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਟੀਚਾ ਸਾਰੀ "ਹਿੰਦੂ" ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਜਾਤੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਦੌਰਾਨ, ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਛਾਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਜਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਛਾਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਸੰਗਤ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਨਵੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੁਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਧਰਮ-ਅਧਾਰਤ ਚੋਣਕਾਰ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਠੋਸ ਬਣਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ, ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਜਾਤ-ਅਧਾਰਤ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਨੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਬਣਾਇਆ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੇ ਅਸਲ ਅਤੇ ਠੋਸ ਨਤੀਜੇ ਸਨ।

8.3.3. ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਜਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਆਬਾਦੀ ਇੱਕ ਅਰਬ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਅਤੇ 2004 ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ 671 ਮਿਲੀਅਨ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਵੇਟਰ ਹੈ। 'ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ' ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੰਸਾ, ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਭਰਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ: ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਮਾਜੀਕਰਨ ਉਸਦੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਬਿਹਾਰ, ਅਤੇ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਰਗੇ ਰਾਜ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਜਾਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ, ਹਰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੂਹਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। DMK ਅਤੇ AIADMK ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀਆਂ ਗੈਰ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਸਪਾ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਜਪਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਤੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਜਾਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਦਬਾਅ ਸਮੂਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਬਾਅ ਸਮੂਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਸਭਾ, ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਸਭਾ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਜਾਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚਾਲਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਜਾਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਹਲਕੇ ਦੇ ਵੋਟਰ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਉਮੀਦਵਾਰ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਮੁਸਲਿਮ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਬਹੁਲ ਚੋਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੱਟ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜੱਟ ਬਹੁਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ, ਜਨਤਾ ਦਲ, ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ.

ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਪਛਾਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀਕਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਾਤ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀਕਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਰੂਪ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਤੀ ਸਮੂਹ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ "ਪੱਛੜੀ" ਇੱਕ ਜਾਤੀ। ਗਰੁੱਪ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਾਤੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਓ.ਬੀ.ਸੀ. ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਿਰਫ ਜਾਤੀ ਪਛਾਣ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ, ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਜਾਤੀ ਵੰਡ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ, ਸੰਘਰਸ਼, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

8.3.4. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

1. 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਿਆ?

.....

.....

.....

2. ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ?

.....

.....

.....

3. ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ ਜੋ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?

.....

.....

8.4 ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ "ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ" ਜਾਂ ਜਾਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਕੋਟੇ, ਨੀਵੀਂ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਡਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦਾ 22.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ, ਸੰਸਦ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਦਨ, ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਕਬੀਲਿਆਂ ਲਈ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ (1996-1997 ਅਤੇ 1997-1998) ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਕੋਟੇ ਦਾ 54 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, 88 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਓਪਨ ਅਸਾਮੀਆਂ ਖਾਲੀ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਵਿੱਚ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਓਪਨ ਅਸਾਮੀਆਂ ਖਾਲੀ ਹਨ। 1989 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸ I ਦੇ 70% ਅਫਸਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ 5% ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਕੋਲ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ 94 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਸਿਰਫ 1.2 ਅਤੇ 0.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ।

ਡੀ ਫੈਕਟੋ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਲਿਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਲਿਤ ਵਸਨੀਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਚੀਰ-ਫਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਦਲਿਤ ਕਿਸਾਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ, ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਦਲਿਤ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਮਿਲਿਸ਼ੀਆ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਫਰਵਰੀ 1998 ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ

ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਲਿਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਦੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਡੰਡੇ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਪਾਈਪਾਂ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸੈਨਾਵਾਂ, ਨਾਗਰਿਕ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਹੁਮਤ ਵੋਟ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਬਿਹਾਰ ਦੇ 1995 ਦੇ ਰਾਜ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ, ਰਣਵੀਰ ਸੈਨਾ, ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਮਿਲੀਸ਼ੀਆ, ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਫਰਵਰੀ 1998 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਦੀ ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ, ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦਲਿਤ ਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸਲਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੋਣ ਲੜਦੇ ਹਨ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ "ਰਾਖਵੇਂ" ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਮਦੁਰਾਈ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੇਲਾਵਲਾਵੂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਾਮ ਕੋਸਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਈ ਇੱਕ ਦਲਿਤ ਦੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਜੂਨ 1997 ਵਿੱਚ ਛੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚੁਣੇ ਗਏ ਕੋਸਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਉਮੀਦਵਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਵੋਟਰਾਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੋਟਰ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੋਟ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯੋਗ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਚੋਣਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਮੁੱਦੇ ਉਠਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਨੀਵੀਂਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਦੀ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੋਣਾਂ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਹਰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਲਟ, ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਜਾਂ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਜਾਂ ਕੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਬਾਦੀ ਦਾ 20% ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। 1958 ਤੋਂ, ਸਿਰਫ਼ 14 ਦਲਿਤ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਸੰਸਦ (ਉੱਪਰ ਸਦਨ) ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਲਿਤ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਰਾਇਲ ਆਰਮੀ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਦਲਿਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪੱਖਪਾਤ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਐਨਜੀਓ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ 57 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ 89 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਤਾਮਿਲ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਿਰਫ਼ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਕੇ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨੇ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

8.4.1. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ?

.....

.....

.....

2. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?

8.5 ਸੰਖੇਪ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ "ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ" ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਭ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਧਰਮ ਜਾਂ ਨਸਲੀ ਸਮੂਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ, ਵੱਡੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੀ ਦਬਦਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਆਸਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੋਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਅਕਸਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ/ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹਨ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਅੰਤਮ ਖਾਤਮਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਨਾ-ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇੱਕੋ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੋਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ। ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਜਾਂ ਦਬਾਈ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁਣ ਨੀਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੈਂਕ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦਾ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘੱਟ ਜਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗਠਜੋੜ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੂਹ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵੰਡ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

3.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

3.6.1. ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਆਸੀਕਰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ।
2. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
3. ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ਜੋ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

3.6.2 ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

1. ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।

2. ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
3. ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

3.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- A.R. Dutta, Politics in India: Issues, Institutions, Processes, Arun Prakashan, Guwahati, 2013
- Rajni Kothari, “Politics in India”, Little Brown, Boston, 1970.
- W.H. Jones, “The Government and Politics of India”, Hutchinson University Library, New York, 1967.
- Paul R. Brass, “The Politics of India since Independence”, Cambridge University Press, 1994.
- Horst Hartmann, Political Parties in India, Meenakshi Prakashan, Meerut, 1971.
- J. Derrett & M. Duncan, Religion, Law and the State in India, Faber and Faber, London, 1966.

ਬੈਚਲਰ ਆਫ਼ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)

ਸਮੈਸਟਰ- IV

ਕੋਰਸ: ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ II

ਯੂਨਿਟ - 9 ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਰਚਨਾ

9.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

9.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

9.2.ਲਿੰਗ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ- ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

9.3.ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

9.4.ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ

9.5.ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ

9.5.1 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ I

9.6.ਖੇਤਰਵਾਦ - ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

9.6.1. ਭਾਵ

9.7.ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ

9.8.ਖੇਤਰਵਾਦ: ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ

9.8.1. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

9.9. ਸੰਖੇਪ

9.10. ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

9.10.1. ਲੰਬੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

9.2.1. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ

9.3. ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

9.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼:

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝੋ

- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ
- ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਣੋ
- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੋ

9.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਲਿੰਗ, ਖੇਤਰਵਾਦ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਲੋਕਤੰਤਰ,

9.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਪੁਰਖ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਰਥਿਕ, ਪਦਾਰਥਕ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਣ। ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਇੱਕ ਅਸਲ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਜੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਲਿੰਗਕ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਥਿਤੀਆਂ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ, ਕੰਮ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ, ਜਨਤਕ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ — ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿੰਗ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਛਾਣ ਦੁਆਰਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੂਹ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਰਦ ਜਾਂ ਮਾਦਾ, ਮਰਦ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ, ਵਿਪਰੀਤ ਜਾਂ ਸਮਲਿੰਗੀ, ਟ੍ਰਾਂਸਜੈਂਡਰ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਟਾਈਪ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਮਰਦ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਲਈ ਔਰਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕਈ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਗੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ।

'ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ 'ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ' ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀ, ਸਿਆਸੀ ਚੇਤਨਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੋਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ, ਜਨਤਕ ਅਹੁਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀ ਅਤੇ ਵੋਟਿੰਗ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੇਤਰ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੇਂਡੂ ਸਥਾਨਕ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 33% ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਨਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਿਆਸੀ ਬ੍ਰੇਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਸੰਭਾਲੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਦ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗਰਭਪਾਤ, ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਨਰਸਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰਦਾ (ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ) ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਗਭਗ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ, ਬਿਹਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਵੋਟਿੰਗ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਾਟਿਲ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦਾ ਲਗਭਗ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਮਾਮਲੇ, ਵਣਜ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ ਵਿਕਾਸ ਵਰਗੇ ਵਿਭਾਗ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਸੀਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕ ਔਰਤ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਟਿਕਟ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਚਾਹਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਹ ਮੇਕਅੱਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਕਾਵਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਚੁਣਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੀਟ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਸ਼ਮਾ ਸਵਰਾਜ (ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ) ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਾ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਇੰਨੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੱਕ। ਦੋ ਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਗਰੂਮ ਪੰਚਾਇਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਗਰਿਕ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਂ ਵਾਰਡ ਮੈਂਬਰ, ਜਾਂ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਸੰਸਦ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ, ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਨਮਾਨ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। - ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।

ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਕੇ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਫੋਰਮ ਦੁਆਰਾ ਗਲੋਬਲ ਜੈਂਡਰ ਗੈਪ 2016 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 144 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 87ਵਾਂ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਮਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ, ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਥਿਕ ਫੋਰਮ ਦੀ ਗਲੋਬਲ ਜੈਂਡਰ ਗੈਪ ਰਿਪੋਰਟ 2021 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ 156 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 140ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ। ਦੇਸ਼ 28 ਸਥਾਨ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼, ਨੇਪਾਲ, ਭੂਟਾਨ, ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਅਤੇ ਮਿਆਂਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਖਰਾਬ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਖਰਾਬ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ ਮੱਧ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਹੈ।

9.3 ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ:

ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਹਨ। ਮਣੀਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇਰੋਮ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਅਤੇ ਨਜ਼ੀਮਾ ਫੰਡਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਸਾਈਕਲਾਂ ਉੱਤੇ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ 'ਜੇਤੂ' ਮਹਿਲਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਿਆਸੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ। ਸੰਸਦ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ 103ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ 543 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 79 ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ 243 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ 29 ਮਹਿਲਾ ਸੰਸਦ ਮੈਂਬਰ ਹਨ।

ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਲੋਕ ਸਭਾ	ਸਾਲ	ਕੁੱਲ ਤਾਕਤ	ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ	ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
1 ਸਟ	1952	489	22	4.4%
2 ਐਨ.ਡੀ	1957	499	27	4.05%
3 ਆਰ.ਡੀ	1962	499	34	6.7%
4 ਵੇਂ	1967	520	31	5.8%
5 ਵਾਂ	1971	518	22	4.9%
6 ਵੇਂ	1977	542	19	3.8%
7 ਵਾਂ	1980	525	28	5.7%
8 ਵਾਂ	1984	529	44	7.9%
9 ਵਾਂ	1989	525	27	5.2%
10 ਵਾਂ	1991	511	39	7.6%
11 ਵੇਂ	1996	543	39	7.4%
12 ਵੇਂ	1998	543	43	8.1%
13 ਵਾਂ	1999	543	49	9.2%

14 ਵੇਂ	2004	543	45	8.7%
15 ਵੀਂ	2009	543	58	10.7%
16 ਵੇਂ	2014	543	62	12.2%
17 ਵਾਂ	2019	543	78	14%

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਦ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਦਨ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

9.4 GENDER ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਬੰਧ

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭੋਜਨ, ਆਸਰਾ, ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਵੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੁਝ ਉਪਬੰਧ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ ਨਾਲ ਲਿੰਗ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਤਕਰਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।

• ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ:

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 14 ਤੋਂ 18 ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

• ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਮਨਾਹੀ -

ਆਰਟੀਕਲ 15 (3) ਧਾਰਾ 15 ਦੀ ਧਾਰਾ (1) ਅਤੇ (2) ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਆਮ ਨਿਯਮ ਦੇ ਦੋ ਅਪਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਾ 15 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਬੰਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕੇਗਾ। . ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਲਾਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਾ 15(3) ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ "ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ

ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨਸਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਭੂਮੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- **ਜਨਤਕ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਮੌਕੇ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ:**

ਆਰਟੀਕਲ 16(1) ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ 'ਰੁਜ਼ਗਾਰ' ਜਾਂ 'ਨਿਯੁਕਤੀ' ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਮੌਕੇ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ (2) ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ, ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਜਾਤ, ਲਿੰਗ, ਵੰਸ਼, ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਯੋਗ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਰਾਜ।

- **ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ**

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਛੇਦ 21 ਦੀ ਇੱਕ ਨੰਗੀ ਰੀਡਿੰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੋਪਾਲਨ ਬਨਾਮ ਮਦਰਾਸ ਸਟੇਟ (1950) SCR 88 ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਨੁਛੇਦ 21 ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਪਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਜੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਗੈਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।

- **ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ**

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ III ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਭਾਗ IV ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਬੰਧ ਹਨ। ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਦੇ ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਜ 'ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਨੁਛੇਦ 38 ਧਾਰਾ (2) ਨਿਆਂ-ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀ, ਰੁਤਬੇ, ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਪਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

- **ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ**

ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਕੰਮ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿੰਗਕ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਲਿੰਗ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ 2010 ਦੇ ਸਮਾਨਤਾ ਐਕਟ ਦੇ ਤਹਿਤ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹੈ ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

9.5 ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ

ਮਹਿਲਾ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਇੱਕ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ 1993 ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। 1994 ਵਿੱਚ, 73ਵੀਂ ਅਤੇ 74ਵੀਂ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਐਕਟ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ 1/3 ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਹਿਲਾ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 12 ਸਤੰਬਰ, 1996 ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਿੱਲ ਐਚਡੀ ਦੇਵਗੌੜਾ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 33 ਫੀਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਮਾਪਦੰਡ- ਬਿੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੀਟਾਂ ਰੇਟੇਸ਼ਨਲ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਲਾਟ ਦੇ ਡਰਾਅ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਸੀਟ ਹਰ ਤਿੰਨ ਲਗਾਤਾਰ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੀ ਰਾਖਵੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ 1998 ਵਿੱਚ, ਐਨਡੀਏ-1 ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਿੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ - 1999 ਵਿੱਚ, 2002 ਅਤੇ 2003 ਵਿੱਚ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਯੂ.ਪੀ.ਏ.-1 ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਈ 2008 ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸਦੀ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਬਿੱਲ 9 ਮਾਰਚ 2010 ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਲੰਬਿਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ RJD ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ (SP) ਮਹਿਲਾ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਦੇ ਬੁਲੰਦ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਕੀਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੋਜਨਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਿਤ ਅਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ, ਚਾਈਲਡ ਕੇਅਰ, MMR, ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਰ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇਕਰ ਔਰਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਐਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ 'ਤੇ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਇੱਕ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਘੱਟ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਹਿਜ਼ 14% ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਜਿੱਤਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ

ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਪਿੰਡ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ' ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਤੀ' (ਪੰਚਾਇਤ ਮੁਖੀ ਦਾ ਪਤੀ) ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੈ।

9.5.1 ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ ।

ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ?

.....

.....

2. ਮਹਿਲਾ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਕਦੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

.....

.....

9.6 ਖੇਤਰਵਾਦ: ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ, ਜਾਤੀਵਾਦ, ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਦ ਆਦਿ। ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਕ ਵਜੋਂ ਇਸਦਾ ਉਭਾਰ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਤਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸੁਚੇਤ ਸਨ ਅਤੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਘੀ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਏਕਾਤਮਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਰਧ ਸੰਘੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਚੀਨ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਾਂਗ ਏਕਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਸੰਘੀ। ਮਿਸ਼ਰਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਚੈਨਲਾਈਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਿਸਟਮ ਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਖਰੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਉਭਾਰ ਅਤੇ ਵਾਧੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਲਈ ਪੂਰਨ ਰਾਜ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਖੇਤਰੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ, ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਿੱਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੰਦੇ ਅਤੇ ਤੰਗ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

9.6.1. ਮਤਲਬ

ਖੇਤਰਵਾਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਭੂਗੋਲਿਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਖੇਤਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਸਹਿਯੋਗ ਹਨ। ਖੇਤਰ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਇਸਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਉਸ ਖੇਤਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਖੇਤਰ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ, ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨਾ ਸਾਰੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ

ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘਵਾਦ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ, ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ, ਖੇਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰੀ ਖੇਤਰ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ, ਭਾਸ਼ਾਈ, ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਤੰਗ ਅਤੇ ਸੰਕੀਰਣ ਮੁੱਦੇ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਵੱਡਾ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

9.7 ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਾੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਨਸਲੀ ਸਮੂਹਾਂ, ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੈ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਖੇਤਰਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਕੀਨਨ ਸ਼ਕਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਕਈ ਰਾਜਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

1. ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੇਤਰੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਮੰਗ:

ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਜ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਾਰਨ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਕਾਰਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖਾਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ।

2. ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ:

1956 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਜਾਰੀ ਹੈ। 1956 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 16 ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਇਸ ਸਮੇਂ 28 ਰਾਜਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। 1966 ਵਿੱਚ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।

3. ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਜੋਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਵਿਵਾਦ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਜ ਅਜੇ ਵੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਬੋਹਰ ਅਤੇ ਫਾਜ਼ਲਿਕਾ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਵਿਵਾਦ ਵਿੱਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਕੇਰਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਸਰਗੋਡ, ਰੰਗਾਪਾਨੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰੰਗਮਾ ਰਾਖਵੇਂ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਸੀਮਾ ਵਿਵਾਦ ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਗਾਰੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਹਕੂਮਾਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਗਿਰਨ ਨਦੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਅਸਾਮ ਅਤੇ ਮੇਘਾਲਿਆ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਵਾਦ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਰਾਜ ਇਹਨਾਂ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਧਿਰ ਹਨ ਉਹ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

4. ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਜੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ

ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰੂਪ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਤਹਿਤ, ਰਾਜ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਿਵਾਸ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿੱਕਮ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਤੰਗ ਖੇਤਰਵਾਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਾਮ, ਉੜੀਸਾ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਮਨੀਪੁਰ ਆਦਿ ਕਈ ਰਾਜ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਬਾਹਰੀ' ਅਤੇ 'ਵਿਦੇਸ਼ੀ' ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਛੱਡ ਦੇਣ।

5. ਹਮਲਾਵਰ ਖੇਤਰਵਾਦ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲ, ਕੁਝ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਸੈਨਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਅਤਿਵਾਦੀ, ਹਿੰਸਕ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਹਮਲਾਵਰ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਨਾਵਾਂ ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਕਾਰਨ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲਾ ਰਵੱਈਆ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਜੋਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ, 1960 ਵਿੱਚ, ਅਸਾਮ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗੇ ਹੋਏ।

6. ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਤਰਵਾਦ

ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੇ ਵੀ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰਿਤ ਪੁਨਰਗਠਨ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਲਈ ਪੜਾਅ ਤੈਅ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ

ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੋਭਾਸ਼ੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਦੰਗੇ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਅੰਦਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਵੀ ਹੈ।

9.8 ਖੇਤਰਵਾਦ: ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਤੰਗ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਫੈਡਰਲ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਤੰਗ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਹੱਲ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਵਿਤਕਰਾ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦਬਦਬਾ:

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਵਧ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਰਾਜ/ਖੇਤਰ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ :

ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਟਾਈਮ ਬੰਬ ਹੈ। ਪਰ, ਇਹ ਸੰਭਾਵੀ ਕਾਰਨ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਦਮਾਂ, ਜੋ ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ:

ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪਾੜਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ:

ਕੇਂਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੇਤਰੀ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੁੰਗੜਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਗੰਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਕੇਂਦਰ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਫੰਡ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ।

ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ:

ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਖੇਤਰੀਕਰਨ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਸਰੋਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਬੰਗਾਲੀ ਜਾਂ ਮਰਾਠੀਆਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ:

ਭਾਰਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਖੇਤਰੀਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕੋ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾ ਕੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭੜਕਾਇਆ।

ਉਪਾਅ:

ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਪੁਲ:

ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਅੰਤਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾੜਾ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੇਤਰੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਭੂਮਿਕਾ:

ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖੇਤਰੀ, ਉਪ-ਖੇਤਰੀ ਫਿਰਕੂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੋਣ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵੈਇੱਛਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਕਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰਵਾਦ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ:

ਰਾਜਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ:

ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਮਹੂਰੀ ਸੰਘੀ ਸੰਵਿਧਾਨਵਾਦ: ਜਮਹੂਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਹਰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਹੈ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ:

ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੁਨਰਗਠਨ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਸੰਕੀਰਣ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਹਿਕਾਰੀ- ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਸੰਘਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ:

ਤੰਗ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਹਿਕਾਰੀ-ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲਾ ਸੰਘਵਾਦ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਕੁਝ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੇ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਸੰਘਵਾਦ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋ: ਚੋਣ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੋਣ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

9.8.1. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ II

1. ਤੁਸੀਂ ਸੰਨਜ਼ ਆਫ਼ ਸੋਇਲ ਦੁਆਰਾ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

.....
.....

2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਸੀ?

.....
.....

9.9 ਸੰਖੇਪ:

ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ "ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ" ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਟਕਣਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਤ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਅਤੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੂਹ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। *ਦਰਗਾਹਾਂ* (ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹਨ) ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤਰਵਾਦ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ-19 ਅਧੀਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਵਕ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਅਤੇ ਵਸਣ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਇਸ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ, ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਊਰਜਾ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਸਰੋਤ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਰੋਤ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

9.10 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

੯.੧੦.੧ । ਲੰਬੇ ਜਵਾਬ ਸਵਾਲ

1. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
3. ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਖੇਤਰਵਾਦ ਕੀ ਹੈ? ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
5. ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

9.10.2. ਛੋਟੇ ਜਵਾਬ ਸਵਾਲ

1. ਲਿੰਗ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?
- ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ?
3. ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹਨ?
 4. ਖੇਤਰਵਾਦ ਕੀ ਹੈ?
 5. ਰਾਜ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਕੀ ਹੈ?
 6. ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਕੀ ਹੈ?

9.11 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

- ਏ.ਆਰ. ਦੱਤਾ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ: ਮੁੱਦੇ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਅਰੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਗੁਹਾਟੀ, 2013
- ਰਜਨੀ ਕੋਠਾਰੀ, "ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ", ਲਿਟਲ ਬ੍ਰਾਊਨ, ਬੋਸਟਨ, 1970।

- WH ਜੋਨਸ, "ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ", ਹਚਿਨਸਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਨਿਊਯਾਰਕ, 1967।
- ਲਕਸ਼ਮੀਕਾਂਤ: ਇੰਡੀਅਨ ਪੋਲੀਟੀ, ਮੈਕਗ੍ਰਾ ਹਿੱਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2013
- ਡੀਡੀ ਬਾਸੂ: ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਪ੍ਰੈਟਿਸ ਹਾਲ, 1994
- ਕੇ ਕੇ ਘਈ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਕਲਿਆਣਈ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, 2018

ਬੈਚਲਰ ਆਰਟਸ (ਲਿਬਰਲ ਆਰਟਸ)
ਸਮੈਸਟਰ-IV
ਕੋਰਸ: - ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ -II
ਯੂਨਿਟ 10 ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨ

ਸੰਰਚਨਾ

10.0 ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼

10.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

10.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

10.3 ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨ ਦਾ ਮਤਲਬ

10.3.1 ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ

10.4 ਸੰਖੇਪ

10.5 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

10.5.1. ਲੰਬੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ

10.5.2 ਛੋਟੇ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ

10.6 ਸੁਝਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰੀਡਿੰਗਾਂ

10.0 ਲਰਨਿੰਗ ਉਦੇਸ਼

ਇਸ ਯੂਨਿਟ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੋਗੇ:

- ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝੋ।
- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਪੇਸ਼ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ।
- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਧਾਰਾਤਮਕ ਉਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ।
- ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ।

10.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ: ਰੁਝਾਨ, ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ, ਜਾਤ, ਧਰਮ

10.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ:

ਤਬਦੀਲੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਨੇ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਝਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ।

10.3 ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ

ਰਾਜਨੀਤੀ ਸੱਤਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਤਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀ, ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ, ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ ਜਲਦੀ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਸਿੰਗਲ ਪ੍ਰਬਲ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੁੜ-ਉਭਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ:-

ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦਗੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਦੇ ਦੌਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਝਟਕੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1989 ਤੋਂ 26 ਮਈ 2014 ਤੱਕ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦੇ ਗੱਠਜੋੜ ਜੋ ਕਿ N.D.A ਅਤੇ U.P.A ਹਨ, ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਪਰ 16 ਮਈ 2014 ਨੂੰ ਐਲਾਨੀਆਂ ਗਈਆਂ 16ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇੱਕ ਹਾਵੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੜ ਉਭਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੋਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੋਣ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੌਮੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਗੁਆ ਲੈਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁੜ ਉਭਾਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

2. ਖੇਤਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ:-

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। 1952 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸੀ। 16ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3000 ਸੀ, ਜੋ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਰਜਿਸਟਰਡ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 56 ਨੂੰ ਹੀ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਹੈ।

3. ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਮਹੱਤਤਾ:-

ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਮੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ 1989 ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ 1996 ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲਗਭਗ 24 ਖੇਤਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਮਹੂਰੀ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ। ਮਈ 2004 ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਅਤੇ ਮੁੜ ਮਈ 2009 ਵਿੱਚ, 12 ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਡਾ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਯੂ.ਪੀ.ਏ. ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ਸ਼. 26 ਮਈ, 2014 ਨੂੰ ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਵੀ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

4. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਪੰਥ:

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਪੰਡਿਤ ਮੇਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਸਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸੋਨੀਆ ਗਾਂਧੀ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਹੁਲ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀ ਪ੍ਰਿਯੰਕਾ ਵਢੇਰਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ। ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ, ਲਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਡਵਾਨੀ ਅਤੇ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ

ਚੋਣ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪੰਥ ਦਾ ਫੈਕਟਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪੰਥ ਦੇ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸ. ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹਨ। 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਰਿੰਦਰ ਮੋਦੀ। ਅਜਿਹਾ ਸਿਆਸੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੋਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਮੋਦੀ ਤੇ ਮੋਦੀ ਦੇ ਪੁਕਾਰ ਮਗਰ ਭੀੜਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਭ ਨੇ 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

5. ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ:-

ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਹੁਮਤ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜੇਤੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦਾ ਬਹੁ-ਪਾਰਟੀ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਆਪਸੀ ਮਤਭੇਦ ਹਨ, ਇਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਸਾਰੂ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

6. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ:-

ਜਾਤੀਵਾਦ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਭਾਰਤ ਨੇ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੋਟਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਜਾਤ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਕਾਰਕ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਅਧਾਰਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬਹੁਮਤ ਮਿਲ ਗਿਆ।

7. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ:-

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਕਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਧਰਮ ਆਧਾਰਿਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਸਕਦੀਆਂ। ਧਰਮ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਕਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਆ ਲੈਣਗੀਆਂ।

8. ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ:-

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਪਰਾਧਿਕ ਘਪਲੇ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਕਈ ਕੇਸ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਕਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।

9. ਗਠਜੋੜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ:-

1989 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਰੁਝਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 1989 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

10. ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੁਕਸਾਨ:-

1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਤ ਅਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। 1989 ਅਤੇ 1991 ਵਿੱਚ, ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਦਲਿਤ ਵਰਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਿਤ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ (ਬੀਐਸਪੀ) ਨੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਿਆਸੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਦਲਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਓਬੀਸੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਹਨ।

11. ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ:-

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 1989 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਭਾਜਪਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਵੋਟਾਂ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਸਿਆਸੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਭਾਜਪਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਗੱਠਜੋੜ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੇ ਗੱਠਜੋੜ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

12. ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ:-

2014 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ-ਅਧਾਰਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਪੂਰਵ-ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਟੀਚੇ ਸਬਕਾ ਸਾਥ, ਸਬਕਾ ਵਿਕਾਸ, ਐਨਡੀਏ III ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਭਲਾਈ ਸਕੀਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਉੱਜਵਲਾ ਯੋਜਨਾ, ਸਵੱਛ ਭਾਰਤ ਅਭਿਆਨ, ਜਨ-ਧਨ ਯੋਜਨਾ, ਦੀਨਦਿਆਲ ਉਪਾਧਿਆਏ ਗ੍ਰਾਮ ਜਯੋਤੀ ਯੋਜਨਾ, ਕਿਸਾਨ ਫਸਲ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ, ਬੇਟੀ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਦੇਸ਼-ਬਾਓ ਆਦਿ ਵਰਗੀਆਂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਦਮ।

13. ਪੈਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਭੂਮਿਕਾ:-

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੋਟੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਵਸੂਲਦੀ ਹੈ। ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਧਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲੋਂ ਨੋਟਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

14. ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਪਤਨ:-

ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਪਰਜਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਸੰਯੁਕਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ, ਫਾਰਵਰਡ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਾਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਲਗਭਗ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 16ਵੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਖ਼ਰਾਬ ਰਿਹਾ।

15. ਘੱਟ ਰਾਜਨੀਤੀ :-

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਲੋਚਕ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਬਹੁਤ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦਿਸ਼ਾ 'ਤੇ ਚਲੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੇ ਸਿਆਸੀ ਨੇਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਘੁਟਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਘਪਲਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ।

16. ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪਤਨ:-

ਸੱਠਵਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। 1989 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਵਿਕਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਗੱਠਜੋੜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਗੱਠਜੋੜ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

17. ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਿਰਫ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਿਆਦ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਛੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਨ ਕਿ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਕੋਲ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮਰਥਨ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਜਨ-ਸਮਰਥਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

18. ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ।

ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਮ ਰੁਝਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੋਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੈਅ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਵੋਟਾਂ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਸਿਆਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੌਮੀ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੇ ਕਈ ਮਾਮਲੇ ਵੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਈ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦਾ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵੋਟ ਬੈਂਕ 'ਤੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਲਈ ਬਣੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਿਆਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਪਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਸਿਆਸੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।

19. ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ

ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦਾ ਕਾਰਕ ਸਾਡੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਗੁਣ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਬਹੁਮਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 1989 ਤੋਂ 2009 ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਹਰ ਆਮ ਚੋਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇੱਕ ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸੀ। 1989 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਉਭਰੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੰਗ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

20. ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੋਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਦੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਜਦੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਜਾਂ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਇਹ ਸਭ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਫਿਰਕੂਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।

21. ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਲਗਾਅ ਹੈ। ਹਰ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਫਿਰਕੂਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰਿਤ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਫਿਰਕੂਕਰਨ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਚਲਾਕ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਜਿਹਾ ਨਾਅਰਾ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਫਿਰਕੂਕਰਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

22. ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਫਿਰਕੂਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਬਣ ਸਕਣ। ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਸੰਗਠਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ, ਬਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਨਤਾ ਦਲ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਕਸਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਆਸੀ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੋਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ

ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼. ਲਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਡਵਾਨੀ ਨੇ ਜੂਨ, 2005 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ, 2014 ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਤਵ ਦੇ ਕਾਰਕ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

23. ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਸੀ.ਪੀ.ਆਈ.) ਜੋ ਕਿ 1924 ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੀਪੀਆਈ (ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ) ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। ਹੋਰ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਪਰਜਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਸੰਯੁਕਤ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀ, ਫਾਰਵਰਡ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਰਿਪਬਲਿਕਨ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ 'ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ' ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਰਥਨ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਰਾਜਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੀਆਂ। ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ, ਅਸਾਮ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਪੂਰਬੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਾਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਲਗਭਗ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 16ਵੀਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਰਿਹਾ।

24. "ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ" ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ 28 ਸੰਘੀ ਰਾਜ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਸੰਵਿਧਾਨ "ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ" ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। "ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ" ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਰਾਜ ਉਸ ਰਾਜ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹੀ ਸਲੂਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਰਾਖਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਅਸਮੀਆਂ ਲਈ ਅਸਮ, ਤਾਮਿਲਾਂ ਲਈ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦਾ ਬੀਜ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵਿਸਫੋਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਖੇਤਰੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਝੀਲ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰੁਝਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਈ ਜਾਵੇ।

25. ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ

ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਰੁਝਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਆਗੂ ਪੁਰਾਣੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿਆਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਵੇਂ ਵਿਕਸਤ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਸਿਆਸੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਹਰ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਉਭਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਅੰਦਰ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੰਕੇਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਛੱਡ ਰਹੀ ਹੈ।

26. ਆਮ ਵਾਂਗ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਾਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਗਠਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਆਸੀ ਸੱਤਾ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਕਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅੰਤ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਉੱਭਰ ਰਿਹਾ ਰੁਝਾਨ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਆਮ ਵਾਂਗ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਝੁਕਾਅ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਆਗੂ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

27. ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਇਹ ਨੋਟ ਕਰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਆਸੀ ਬਦਲ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਜਨਤਾ ਦਲ ਨੇ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਅਸਲ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਤਾ ਦਲ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਲੜਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕਜੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਦਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸੀ ਬਦਲ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਜਨਤਾ ਦਲ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਭਟਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। 16ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਬਜ਼ਰਵਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ 16ਵੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹੁੰਝਾ ਫੇਰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿਆਸੀ ਬਦਲ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੀਪ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ 1984 ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਦੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਮਈ 2014 ਵਿਚ 282 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੇਗਾ।

10.3.1. ਆਪਣੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ 1

1. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਉਹ ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

.....

.....

2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ

.....

.....

3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਹਨ।

.....

.....

10.4 ਸੰਖੇਪ

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਿਛਲੇ ਲਗਭਗ 130 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਵਾਲੀ ਭਾਜਪਾ ਇੰਨੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ 54 ਵਿੱਚੋਂ 10 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨ ਇੱਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਰਤਾਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

10.5 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸਵਾਲ

10.5.1. ਲੰਬੇ ਜਵਾਬ ਸਵਾਲ:

1. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ।
2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ
3. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦੇ ਕੁਝ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੋ ਜੋ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਹਨ
4. ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਇਹ ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

10.5.2 ਛੋਟੇ ਜਵਾਬ ਸਵਾਲ:

1. ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
2. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
3. ਮੁੱਲ ਘੱਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੀ ਹੈ?
4. ਸਿਆਸੀ ਫਾਲੋਆਉਟਸ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
5. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
6. ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਪੰਥ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿਓ।

10.6.SUGGESTED READINGS:-

- Peu Ghosh, *Indian Government and Politics*, Raj Press, New Delhi, 2018.
- M. Laxmikant, *Indian polity*, McGraw hill India, 2016
- Nirja Gopal Jayal, *politics in India*, 'New Delhi' OUP 2010.
- R. Kothari (ed), *Caste in Indian Politics in North India*, London, Cambridge University Press, 1974
- S.S Nanda, *'Indian political System'*, Bright Printers, Jalandhar